

ÇAĞA İZ BIRAKAN ÖNDERLER

Aliya İzzetbegović

R. İhsan Eliaçık

5. Baskı

REINVESTING IN THE FUTURE

FOR THE NEXT GENERATION

OF INVESTORS

AND INVESTMENT

MANAGERS

AND INVESTMENT

CONSULTANTS

AND INVESTMENT

ADVISORS

AND INVESTMENT

MANAGERS

AND INVESTMENT

CONSULTANTS

AND INVESTMENT

ADVISORS

AND INVESTMENT

MANAGERS

AND INVESTMENT

Çağa İz Bırakan Önderler

ALİYA İZZETBEGOVIÇ

İlke Yayıncılık : 70

Çağa İz Birakan Önderler: 4

Özgün Adı

Aliya İzzetbegoviç

Yazan

R. İhsan Eliaçık

Yayına Hazırlık

İlke Yayıncılık

Kapak

İlke Yayıncılık

Yayıncı Sertifika No:

18579

ISBN

978-975-7105-44-2

I. Baskı

İstanbul, 2004

V. Baskı

İstanbul, 2014

Baskı-Cilt

Ravza Yayıncılık ve Matbaacılık

Davutpaşa Cd. Kale İş Merkezi No. 51

Topkapı- İSTANBUL

Tel: 0 212 481 94 11

İLKE YAYINCILIK

P.K. 117 Üsküdar 34672 İstanbul

Tel.: 0.216 341 15 88

Faks: 0.216 495 29 63

www.ilkeyayincilik.com – bilgi@ilkeyayincilik.com

facebook.com/ilkeyayincilik – twitter.com/ilkeyayincilik

Çağa İz Bırakan Önderler

ALİYA İZZETBEGOVIÇ

R. İHSAN ELİAÇIK

R. İhsan Eliaçık

1961'de Kayseri'de doğdu. Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde okudu. Yayımlanmış eserleri:

İtikad Üzerine (1992), *İslâm ve Sosyal Değişim* (1995), *Değişim Yazıları* (1996), *İslâm'ın Yenilikçileri* (3 cilt) (2000-2002), *Adalet Devleti; Ortak İyinin İktidan* (2003), *İhyâdan İnşaya İslâm Düşüncesi* (2004) *İslam'ın Üç Çağı* (2004), *Mehmet Akif* (2004), *Muhammed İkbâl* (2004), *Yaşayan Kur'an; Türkçe Meal* (2006), *Yaşayan Kur'an; Türkçe Meal-Tefsir* (3 Cilt 2006), *Daru's-Selam; Evrensel Adalet Ve Barış Yurdu* (2006), *Gerçek Hayat Dini* (2006), *Nuzül Sırasına Göre Yaşayan Kur'an; Türkçe Meal-Tefsir* (2007), *Mülk Yazıları I* (2009), *Hanginiz Muhammed* (2010), *Mülk Yazıları I+II* (2011), *Bana Dinden Bahset* (2011), *Bu Belde* (2011), *Kur'an'a Giriş* (2011), *Sosyal İslam* (2012).

İçindekiler

ÖNSÖZ... 9

BOSNA-HERSEK'İN KISA TARİHİ

Coğrafi Konumu ve Adı	17
Nüfus ve Etnik Yapı	17
Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Bosna-Hersek Tarihi	18
Bosna-Hersek'in Osmanlı Devleti Tarafından Fethi	19
17. Asırdan Sonra Bosna-Hersek	24
1804 Sırp İsyanı ve Bosna-Hersek	25
1861 Hersek İsyanı	27
Bosna-Hersek'te Ahmed Cevdet Paşa'nın Müfettişliği	29
1875 Hersek İsyanı	32
1878 Berlin Antlaşması ve Bosna-Hersek'in	
Avusturya Macaristan Tarafından İşgali	37
Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan'a İlhâkı	40

Bosna-Hersek'te Osmanlı İslâm Etkisi	41
Bosna-Hersek'in Sırbistan'a ve Daha Sonra da Yugoslavya'ya Katılması	43
Bosna-Hersek'in Bağımsızlığını İlan Etmesi	44

HAYATI

Çocukluk Yılları	49
Dedem Valiydi	55
Ustaşa ve Çentik Baskıları	56
Gençlik Yılları ve Genç Müslümanlar Teşkilatı	57
Mladi Muslimani (Genç Müslümanlar Teşkilatı)'nın Kuruluşu ve Amaçları	59
Begoviç'in, Mladi Müslümani Olarak, II. Dünya Savaşı Sırasında Faşistlerle İşbirliği Yaparak Katliâmlara Katıldığı İddiaları	64
Eşi Halida ve Evliliği	67
İslâm Deklarasyonu.	68
1983 Yargılamaları ve Tekrar Cezaevi	69
Parti Kurma (SDA) Fikri	72
Neden (SDA) Adını Aldılar	73
Begoviç İkinci Defa Başkan "Selam Sana Ey Halkım!"	74 75

TEMEL ESERİ ve FİKİRLERİ

Doğu ve Batı Arasında İslâm	80
Dünya Görüşleri	87
İnsan ve Evrim	90
Kültür ve Uygarlık	92
Modern Uygarlık	94

Sanat ve Bilim	97
Din ve Ahlâk	98
Kültür ve Tarih	102
Musa-İsa-Muhammed	104
Hız. İsa ve Hristiyanlık	106
Marks ve Marksizm	111
Anglo-Sakson Dünyası	117
Begoviç'in Misyonu	121

SAVAŞIN ORTASINDA BİR PORTRÉ; ALİYA

Münever Bir Liderdi	126
Zoru ve Çileyi Seçti	127
Aliya'nın Kişiliği	128
Emekli Maaşıyla Geçinirdi	129

KAYNAKÇA

131

ÖNSÖZ

Aliya İzzetbegoviç tek cümleyle Bosna'yı Bosna yapan ruhun kendisine yansıdığı simadır. Begoviç'siz Bosna, İslam'sız da Begoviç düşünülemez. Bunlar bir bütün halinde Aliya İzzetbegoviç'in şahsında billurlaştır.

Begoviç örneği, İslam'ın, nasıl bir halkın vicdanı ve dili olabileceğinin ve Müslüman milletler için ne anlam ifade ettiğinin göstergesidir. Tarih boyunca büyük İslam ümmetinin her bir yurdunda, İslam bir varoluş dili olmuştur. Müslüman halkların tecelligahı, istinat ve kalkış noktası olarak tezahür etmiştir. Artık bu milletlerin onsuz varolması mümkün değildir.

Bu istinat ve tecelligahın gerisinde nereden bakılsa bin yıllık tarihi, aidiyet, haysiyet, idrak, bilinç ve kan vardır. Bu nedenle bu coğrafyada bastığımız yerlere

toprak deyip geçemeyiz. Bosna'dan Sahra'ya, Kudüs'ten Kırım'a tüm bu iklimlerde binlerce kefensiz yatanı düşündüğümüzde tek bir idrak, tek bir aidiyet, tek bir haysiyet ve tek bir memleket olduğumuzu anlarız. Başını arzın bir kıtasına, gövdesini diğer kıtasına, ayaklarını diğer kıtasına uzatarak asumani heykeller gibi yatan heybetli bir memleket olduğumuzu görürüz. Bosna'nın bu memleketin serhat boylarındaki yurdu, Anadolu'nun ise iç kalesi olduğunu anlarız.

10 Aliya İzzetbegoviç, mücadelesi ile böylesi bir bilinci ve idraki hatırlatmıştır. Tüm İslam dünyası serhat boylarındaki bu uç kalesi ardında saf tutmuştur. Ortak bilinç, aidiyet ve haysiyet, tarihin derinliklerinden fıskırıp çıkmıştır. Bir anda tek bir millet-ümme olduğumuz fark edilmiştir. İşte bu idrak, geleceğin perspektifi ile beraber küresel saldırganlık karşısında tutunacağımız şeyin ne olduğunu da göstermektedir...

Begoviç'in 'Doğu ve Batı Arasında İslam' kitabı dünya kültür ve düşünce hayatına yeni ve anlamlı perspektifler katmaya aday değerli bir çalışmadır. Begoviç, kendisinin bir teolog, yazdığı kitabın da bir teoloji kitabı olmadığını, böylesi bir kitap yazmaktaki asıl amacının "İslam'ı bugünkü neslin anlayacağı bir dilde tercüme teşebbüsü" olduğunu söylemektedir. Begoviç, adından da anlaşılacağı gibi Doğu ve Batı arasındaki çatışmada "İslam'ın" yerinin ne olduğunu, bugünkü dünyanın şekillenmesinde İslam'ın herhangi bir rolünün olup olmadığını anlamak istemektedir.

Begoviç eserini yazdığı anda dava arkadaşlarıyla

birlikte Yugoslavya devleti tarafından tutuklanmış ve 1989'a kadar cezaevinde kalmıştı. Yazarının hapse atılmasına sebep olan eserde neler var diye baktığımızda, bu esere, zulme istinat eden hiçbir devletin tahammül gösteremeyeceğini görürüz: Eser iki ana kısımdan müteşekkil: Birinci kısımda insanlığın menşei ve insan denilen varlığın ortaya koyduğu medeniyet ve uygarlık bağlamında değerlendirilebilecek konular şu başlıklar altında ele alınmıştır: Batı Düşüncesinin Temelleri/ Tekamül ve Yaratma / Kültür ve Uygarlık / Sanat Fenomeni / Ahlak / Kültür ve Tarih / Dram ve Ütopya. Eserin ikinci kısmı ise: İslam / İki Kutuplu Birlik / Musa-İsa-Muhammed / İslam ve Din / Hukukun İslami Mahiyeti / Saf Din ve Saf Materyalizmin İmkansızlığı / İslam'ın Dışında Üçüncü Yol... başlıklı konuları içeriyor.

Begoviç'e göre Hristiyanlıkta tanrıya iman bir vicdan işidir. Tanrı ferdî alemin tanrısıdır. Maddî dünya üzerinde ise şeytan hüküm sürmektedir. Onun için Hristiyanlıkta tanrıya iman içsel bir hürriyeti ifade eder. İslam'ın Allah inancı ise dışsal hürriyeti de talep eder. Begoviç'e göre İslam'ın iki temel akidesi olan "Allahuekber" ve "la ilahe illallah" aynı zamanda İslam'ın en devrimci parolasıdır. Begoviç'e göre, Seyyid Kutup bunların, uluhiyete ait hususları kendine maleden dünyevi iktidarlara karşı devrim çağrısı olduğunu söylerken tümüyle haklıdır. Seyyid Kutup'un dediği gibi "la ilahe illallah" akidesi, her devrin iktidar sahiplerinin en fazla nefret ettikleri bir çağrıdır. Bu noktada

İran İslam Devrimi'ni de örnek gösteren Begoviç, İslam'ın dünyevî yüzünün nasıl görkemli bir halk devrimiyle Şah'ı yıkarak işbaşına geldiğini somutlaştırmak ister gibidir.

Begoviç'e göre din de, devrim de acılar ve ıztıraplar içinde doğar. İkisi de refah ve konfor içinde yok olup gider. Gerçekten devam eden sırf onların gerçekleşmesi çabasıdır. Onların gerçekleşmesi ise, aynı zamanda ölümleri demektir. Din de, devrim de gerçekleşirken, kendini boğacak kurumlarını, statükolarını doğururlar. Devrim yalan söylemeye ve kendi kendine ihanet etmeğe başladıktan sonra statükolaşmış sahte dinle ortak bir dil kullanmaya başlar...

12

Begoviç, savaş yılları boyunca "aktivist" kişiliği ile öne çıktı. Oysa bu ortaya çıkışın gerisinde çileli bir "İslami Mücadele" tecrübesi ve derin bir entelektüel kişilik yatmaktaydı. "Doğu ve Batı arasında İslam" kitabı adeta savaşın zihin ve akıl tutulmasına yol açan sarsıcı şartları arasında unutuldu. Halbuki bu kitapta Begoviç, İktbal'in "İslam'da Dini Düşüncenin Yeniden İnşası" ve Mehmet Akif'in "Safahat"ındaki düşünce çizgisini daha da ilerleterek "yenilikçi" fikirleriyle dikkat çekmektedir.

Doğu'dan Mevdudi, Seyyid Kutup, Fazlurrahman, Batı'dan Bergson, Hegel, Kant, Spengler gibi düşünürlerin zihin dünyasının şekillenmesinde etkileri olduğunu söyleyen Begoviç'in fikriyatı, şahsen benim fikir serüvenimle büyük oranda örtüşmektedir. Hazır (Bosna'dan) "el ayak çekilmişken" Begoviç'i okumanın tam zamanıdır.

Bu çalışmanın böylesi bir okumaya vesile olmasını dilerim. Kitabın hazırlanmasında teşvikleriyle beni gayretlendiren İlke Yayıncılık çalışanlarına şükran borçluyum.

Söz bitmedi, umut yaşıyor...

R. İhsan Eliaçık

30 Ağustos 2004

Bayrampaşa/İst.

Bosna-Hersek'in Kısa Tarihi

Coğrafi Konumu ve Adı

Aliya İzzetbegoviç'in memleketi *Bosna-Hersek* Avrupa kıtasının güneybatı, Balkan Yarımadası'nın ise kuzeybatı köşesinde yer almaktadır. *Neretva Nehri*'nin denize döküldüğü mevkiide 20 km.lik bir toprak parçası ile denize ulaşır, ancak limanı yoktur. Kuzey ve batıda *Hırvatistan*, doğuda *Sırbistan*, güneydoğuda ise *Karadağ* tarafından çevrelenmiştir.

Bosna-Hersek'in yüzölçümü 51.129 km²'dir.

Bosna kelimesi, Sava Nehri'ne dökülen *Bosna Suyu*'ndan gelmektedir. *Hersek* ise ortaçağ sonlarında burada kurulan *Hercegovina Dukalığı*'ndan adını almıştır.

Nüfus ve Etik Yapı

Osmanlı Devleti'nin idaresi altında bulunduğu devrin sonunda (1875) yapılan bir sayımda *Bosna-Hersek*'in nüfusu 1.051.000 olarak tespit edilmiştir. *Avusturya-Macaristan Devleti'nin* idaresi altında iken yapılan 1895 sayımında nüfusun 1.591.036, 1910 sayımında ise 1.898.044 kişiye ulaştığı ve aynı sayımda Müslümanların nüfusunun 612.090 olduğu görül-

mektedir ki bu da genel nüfusun % 32.24'üdür. Aynı sayım bu nüfustan 1.668.587 kişinin ziraat ile geçindiğini, geri kalanların ise ticaret ve sanayi ile meşgul olduklarını tesbit ediyordu.

I. Dünya Şavaşı'nı müteakip (31 Ocak 1921) yapılan sayımda nüfusun 1.889.929 olduğu tesbit edilmiştir ki, bu rakam 1910 sayımında elde edilmiş olan neticeden biraz eksiktir.

Bosna-Hersek'te etnik olarak üç ana grup mevcuttur. Bu gruplar, aynı *Slav* kökenden gelmesine rağmen mezhep, din ve kültür farklılığı sebebiyle *Müslüman Boşnaklar*, *Ortodoks Sırlar* ve *Katolik Hırvatlar* olarak birbirlerinden tamamen ayrılmışlardır. Bu arada Yahudi ve diğer unsurlar da azınlık olarak bulunmaktadır.

18 *Müslüman Boşnaklar*, *Ortodoks Sırlar* ve *Katolik Hırvatlar* olarak birbirlerinden tamamen ayrılmışlardır.

Bosna-Hersek Hükümeti'nin verdiği son yıllara ait nüfus bilgileri ise şöyledir:

<i>Müslümanlar</i>	2.214.439 (%48)
<i>Sırlar</i>	1.711.560 (%37.1)
<i>Hırvatlar</i>	659.718 (%14.3)
<i>Diğerleri</i>	27.697 (% 0.6)
Toplam	4.613.414

Osmanlı Hâkimiyetine Kadar

Bosna-Hersek Tarihi

Balkan Yarımadası'nın kuzeybatı bölgesi eski tarihlerden beri, güneydoğudan gelip batıya giden veya kuzeyden gelip güneye inen muhtelif kavimlerin geç-

tikleri bir köprübaşı vazifesi görmüştür. Bölge eski çağlarda *İlliryalılar* ve daha sonra da *Romalıların* nüfuzu altında kalmıştır. *Avarlar* ve *Slovenlerin* VII. asırda burayı istilâ etmesi ile Roma medeniyetinin nüfuzu ortadan kalkmıştır.

626-640 seneleri arasında *Sırp* ve *Hırvat* kimliğini taşıyan kabileler Balkan Yarımadası'nın kuzeybatısını işgal etmişlerdir. *Hırvatlar*, Hristiyanlığın *Katolik*, *Sırplar* ise *Ortodoks* mezhebini benimsemişlerdir. Ne Katoliklik ne de Ortodoksluk Bosna'da tam bir zafer kazanabilmiştir. Bu kavmin iki din sahası arasında ¹⁹ kalması, *Bogomilizm* denilen, papazlar ile Macar ve Sırp krallarının şiddetli takiplerine rağmen gittikçe genişleyip yerleşen ve Bosna tarihinde orijinal bir iz bırakan yeni bir mezhebe zemin hazırlamıştır. *Bogomillerin*, vaftizi, Meryem Ana ile azizler kültürünü, mukaddes resimleri ve haçı reddetmeleri yanında papaz sınıfını da kabul etmemeleri, İslâmiyet'i kabul etmelerini kolaylaştırmıştır. Bogomil mezhebi, *Bosna-Hersek*'te XII. asırda gelişmiş ve *Papalık* buna karşı şiddetli tedbirler almıştır. Bosnalılar, mezhep farkıyla birbirinden ayrılan Sırp ve Hırvat milletleri arasında, dili aynı, fakat dini farklı bir unsur olarak ortaya çıkmıştır.

Bosna-Hersek'in Osmanlı Devleti

Tarafından Fethi

Bosna üzerine ilk Osmanlı akını 1386'da olmuştur. 1392'de *Üsküp*'ün fethi Sırbistan ve Bosna'nın

durumunda önemli değişikliklere yol açmıştır. Bölgede bir hareket üssü meydana getiren *Paşa Yiğit Bey* zamanında Bosna'ya önemli akınlar gerçekleştirilmiş, 1428-1429 yılları arasında Osmanlılar tarafından haraca bağlanmıştır.

Osmanlıların İstanbul'u fethedip Bizans İmparatorluğu'na son vermesi, Avrupa'da büyük bir heyecan yaratmış ve Papa II. Pi'nin öncülüğünde yeni bir haçlı seferinin hazırlıklarına başlanmıştır. Papa'nın bu haçlı seferi çağrısına *Bosna Krallığı* ile *Hersek Dükalığı'nın* verdiği önem dikkatleri çekmiştir.

20

Fatih Sultan Mehmed, Balkanlar'da Osmanlı Devleti aleyhine gelişen bu durumdan oldukça rahatsız olmuş ve hemen yanibaşında büyüyen bu tehlikeyi ortadan kaldırmak için Balkan fetihlerini tamamlamaya karar vermiştir. Bu arada *Bosna Kralı Stephan Tomaşeviç*, devamlı olarak gönderdiği 50.000 Düka tutarındaki haracı da kesmiş bulunuyordu. Bu işle ilgilenmesi için İstanbul'dan görevli olarak gönderilen iki elçinin Bosna'da hapse atılması bardağı taşıran son damla olmuş ve Bosna'nın fethi bir zaruret hâlini almıştır. Bosna'nın fethi daha sonra yapılacak *Venedik* seferleri açısından da önemliydi. Çünkü Venedik üzerine yapılacak seferlerde Bosna stratejik bir önem arz ediyordu. Nihayet 1463 yılında açılan seferi *Fatih Sultan Mehmed* bizzat kumanda etmiştir. Bosna Kralı, savunma amacıyla önce Yaytse Kalesi'ne, daha sonra burada tutunamadığından Klyuç Kalesi'ne çekilmiş, fakat kaleler fethedilmiştir.

Bosna, Osmanlı Devleti'ne dahil olunca idarî ba-

kımdan sancak hâline getirilmiş ve ilk sancak beyi de *Minnetoğlu Mehmed Bey* olmuştur. Hersek sancağı ise 1470'te teşkil edilmiştir. 1463-1550 arası sancak merkezi Bosnasaray iken 1550'de Travnik'e naklo-lunmuştur. 1583'de Bosna eyalet hâline getirilince merkez Banaluka kabul edilmişse de 1684'te tekrar Travnik'e nakledilmiştir. 1850'den sonra kurulan teş-kilatla Bosnasaray, vilâyet merkezi olmuştur.

Bosna'nın Osmanlılar tarafından fethedilmesiyle, Venedik, denizden ve karadan tehdit edilir hâle gel-miştir. Venedikliler bundan dolayı aynı tehlikeyi ya-şamaya başlayan Macarlar ile bir ittifak yaparak 1463 ²¹ senesinde Bosna üzerine taarruza geçmişlerdir. Taar-ruzun kış mevsiminde yapılması ve Osmanlı kuvvetle-rinin yeterli yardım alamamasından dolayı Bosna'nın merkezi Yaytse ile Srebrenice Macarlar tarafından ele geçirilmiş, İzvornik ise kuşatılmış fakat alınamamıştır. 1464 ilkbaharında *Fatih Sultan Mehmed* ikinci defa Bosna'ya sefer düzenlemiştir. Yaytse geri alınamamış, fakat diğer kalelerin bir kısmı yıkılmış, lüzumlu olan-larına ise asker ve mühimmât konmuştur. (Yaytse an-cak 1528'de geri alınabilmiştir).

Osmanlı Devleti, Bosna'da, *Kıta-i Hakaniye Kap-tanları* adı verilen idarî bir sistem kurmuştu. İlk kap-tanlık 1558'de *Gradička*'da, en son kaptanlık da 1802'de *Hutovo*'da kurulmuş ve toplam kaptanlık sayısı otuzdokuzu bulmuştu. Her kaptanlık belirli bir araziye sahipti ve arazi, dahilinde bulunduğu en büyük kale adına göre adlandırılırdı. Kaptanların vazifeleri arasında, hudutları muhafaza etmek, bölge çevresin-

deki yolları emniyet altında bulundurmak, kalelere silâh ve cephane temin etmek sayılabilir.

Fatih Sultan Mehmed, Bosna'yı fethettiği zaman Osmanlı devlet politikasının sonucu olarak bölge halkına dînî serbestiyet getirmiştir. Osman Ergin'in 'Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkışafı' adlı eserinde, *Fatih Sultan Mehmed*'in buradaki Latin papazlarına verdiği ferman suretinde;

"Ben ki Sultân Mehmed Hân'ım. Cümle halk ve ileri gelenler bilsin ki, bu fermanımın ulaştığı din adamlarına yardım ve korumam fazlasıyla tanınmış olup buyruğumu duysunlar; din adamlarına ve kiliselerine kimse engel olmasın, sıkıntı vermesin, güven içinde memleketimde dursunlar. Ve kaçıp gidenler dahi emniyet ve güven içinde olsunlar. Gelip bizim güçlü ve güvenli memleketimizde korkusuzca oturup kiliselerine yerleşsinler. Ve yüce hazretimden ve vezîrlerimden ve kullarımdan ve teba'mdan ve tüm memleketim halkından kimse din adamlarına ve kiliselere saldırıp incitmesinler, kendilerine ve canlarına ve mâllarına ve kiliselerine ve dahi dışarıdan özellikle memleketimize gelen insanlara zarar vermesinler. Yemin ederim ki yeri, göğü yaratan Rabb hakkı için ve Mushaf hakkı için, ulu Peygamberimiz hakkı için ve yüzyirmidörtbin peygamberler hakkı için ve kuşandığım kılıç hakkı için bu yazılanlara hiçbir kimse karşı gelmesin. Şu hâlde, madem ki bunlar benim emrimdir, itaat etsinler, boyun eğsinler. Böyle bilirsiniz..." dediği belirtilmiştir. Bu ferman suretinde de görüldüğü gibi

Hristiyanlar tam bir hürriyet ortamı içinde hayatlarını sürdürmüşlerdir.

Fatih Sultan Mehmed, Bosna'yı aldığı zaman sadece Katolikler'e değil Bogomill mezhebindeki Bosna Hristiyanlarına da müsamaha göstermiş ve onların devlet hizmetinde yetişmelerini sağlamıştır. Hz. İsa'yı Allah'ın kulu olarak kabul etmeleri ve Hz. Muhammed'i tanımalarından dolayı *Bogomiller* Müslümanlar'a daha yakın görülüyorlardı. Osmanlıların vicdan hürriyetine hürmet göstermeleri, birkaç asır Katolik kilisesi ile bu mezhepteki kralların ve Macarların zulmüne uğrayan Bogomillerin toplu olarak İslâmiyet'i kabul etmesine sebep olmuştur. Hattâ tarihî bir rivâyete göre, *Fatih Sultan Mehmed* bunlara dileklerinin ne olduğunu sorduğunda, devlet hizmetlerinde görev almak istediklerini öğrenmiştir. Bu suretle Osmanlı Devleti'nin saraylarında ve ordusunda namuslu ve sadakatli olarak görevlerini yapmışlardır.

Bogomill mezhebine bağlı *Boşnaklar*, savaş kabiliyetleri, Macarları iyi tanımaları ve Papalığa karşı derin bir kin beslemeleri sebebiyle, Macaristan ile yapılan savaşlarda etkin bir rol oynamışlardır. *Müslüman Boşnaklar* her zaman Osmanlı Devleti'nin kuzeybatı hududunu yalnız başlarına müdafaa etmişlerdir. Serdarların kumandasındaki sipahilik teşkilâtına bağlı bulunan kıtalar, Osmanlı hâkimiyeti devam ettiği müddetçe sadakat ve fedakârlıkla vilâyet makamına tâbi kalmış ve Bosna, Osmanlı Devleti'nin bir kalesi olmuştur.

Boşnaklar, İslâmiyet'i kabul etmeleri, devlete bağlılık ve güvenilirliklerini isbat etmeleri sayesinde Osmanlı Devleti'nin çeşitli kademelerinde görev yapmışlar, defterdar, kaptan-ı derya ve hatta sadrâzam olmuşlardır. Osmanlı tarihini incelediğimizde beş kez sadrâzamlığa getirilen *Hersekzade Ahmed Paşa* (1497-1516), yine üç kez sadrâzamlık yapan *Damad İbrahim Paşa* (1596-1601) ve bir devre imzasını atmış *Sokullu Mehmed Paşa*'nın Boşnak asıllı olduklarını görüyoruz. Bunlar haricinde muhtelif tarihlerde sadrâzamlık yapan diğer Boşnak sadrazâmlar şunlardır:

24 *Lala Mustafâ Paşa* (1580-1580), *Malkoç Ali Paşa* (1603-1604), *Lala Mehmed Paşa* (1604-1606), *Deriş Mehmed Paşa* (1606-1606), *Kara Davud Paşa* (1622-1622), *Hüsrev Paşa* (1628-1631), *Topal Recep Paşa* (1632-1632), *Salih Paşa* (1645-1647), *Sarı Süleyman Paşa* (1685-1687), *Damad Melek Mehmed Paşa* (1792-1794).

XVII. Asırdan Sonra Bosna-Hersek

XVII. asrın sonlarında *Budin*'in düşmesi ve 1697 Eylül'ündeki Nemçe Seferi'nde Avusturya karşısında alınan yenilgi, Osmanlı'nın Balkanlar'daki askerî gücü zaafa uğramıştır.

1718 yılında Morava'nın Tuna nehrine karıştığı Pasarofça mevkiinde Avusturyalılar ile akdedilen anlaşma ile Bosna'nın Sava Nehri aşağı mecrasındaki kısmı bu devlete terkedildi. Venediklilere ise Hersek'te işgal ettikleri bazı yerler verildi. 1737 yılında *Hekimoğlu Ali Paşa* komutasındaki Osmanlı ordusu Ba-

naluka'da Avusturya Ordusu'na karşı kesin bir zafer kazanmıştır. Bunun neticesinde 18 Eylül 1739'da Belgrad'da Rusya ve Avusturya devletleriyle yapılan anlaşma neticesinde 1718'de kaybedilen topraklar tekrar geri alınmıştır.

XVIII. asrın başından itibaren, diğer imparatorluklarda olduğu gibi Osmanlı Devleti de milliyetçilik cereyanlarından menfi olarak etkilenmeye başlamıştır. Bu etkilenmenin çıkış noktası da Balkanlar olmuştur. İlk olarak Dalmaçya sahillerinin Fransızların eline geçmesiyle bölgede Fransız İhtilâli'nin sonucu olan milliyetçilik cereyanları etkisini göstermeye başlamıştı. ²⁵ Fransızlar Dalmaçya'daki şehirlerde 25 okul ve kız öğrenciler için 25 lise açmışlar, hattâ bir üniversite dahi kurmuşlardı. Bunun neticesi olarak bu bölgedeki Hırvatlar ile Hersek bölgesindeki Hırvatlar birleşip *Büyük Hırvatistan İdeali*'ni gerçekleştirmeyi amaçladılar. Ayrıca Napolyon, Dalmaçya'da Bosna'ya giden yolları tespit ettirmiş ve Mostar, Bosnasaray gibi merkezlerde özel haber alma teşkilâtı bile kurdu muştur. *Napolyon Bonaparte*'ın niyeti isyanlar çıkararak Bosna'yı içten ele geçirmektir. Fakat Bosna kaptanları Napolyon'un bu istilâ niyetlerinin gerçekleşmesine engel olmuşlardır.

1804 Sırp İsyanı ve Bosna-Hersek

Bosnalılar, Napolyon'un muhtemel istilâsına karşı memleketlerini savunmakla meşgul iken Sırbistan'da *Kara Yorgi* önderliğinde çıkan isyan daha büyük tehlike oluşturmaya başlamıştı (1804). Kara Yorgi'nin

düşüncesi Bosna-Hersek'teki Hristiyanları ihtilâle katılmaları için ayaklandırmak ve Karadağ ile birleşip büyük bir Sırbistan kurmaktı. Zaten Bosna'daki Katolikler, Dalmaçya'daki Fransızlar tarafından himaye edilmekte ve Kara Yorgi'ye de sempati duymaktaydılar. İsyân bastırılmadan 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı başladı. Sırlar bundan sonra Bosna'ya karşı şiddetli hücumlara girişerek *Yadar*, *Radiyavana* ve *Böğürdelen*'i ele geçirmişler ve feci katliamlar yapmışlardır. Sırbistan ve Karadağ'dan bir çok Müslüman ahali ihtilâlcilerin zulmünden kurtulmak için Bosna'ya iltica etmişlerdir. Barış müzakerelerinin yapıldığı 1808 yılında, Sırlar Bosna'daki Ortodoks reayayı ayaklandırmak için yeniden teşebbüse geçmişler ve özellikle *Gradiçka* havalisi Ortodoksları ve diğer Ortodokslar da bu ayaklanmaya katılmışlardır. *Papaz Joviç*'in idare ettiği bu Hristiyan isyanının yer yer bastırılmasına rağmen 1809 yılında Ruslarla harp başlayınca Sırlar Karadağlılarla birlikte Bosna-Hersek ve Sancak bölgesinde taarruza geçmişlerdir. Fakat yapılan savaş neticesi Karadağ ile Sırbistan'ın birleşmesi mümkün olmamıştır. 1812'de akdedilen *Bükreş Antlaşması* ile Ruslarla olan savaş bitince Sırp isyanları da bastırılmış, Belgrad ve diğer kaleler de geri alınmıştır. Bu isyan hareketleri sırasında *Boşnaklar* genel olarak devlet tarafında yer alarak eyâletlerini savunmuşlardı. Sırlar Osmanlı Devleti'ne karşı savaştıkları gibi, Bosna içindeki Ortodoksları da isyana teşvik ediyorlardı. Fakat Bosna kaptan ve askerleri eyâletin âsâyişini muhafaza ederek buna izin vermemişlerdir.

Napolyon Bonaparte'ın hâkim olduğu dönemlerde Avrupa'ya karşı uyguladığı kıta ablukası siyaseti *Bosna-Hersek*'i olumlu bir şekilde etkilemişti. Bosna, transit ticaret yollarının üzerinde bulunduğundan ticareti gelişmişti. Fakat bu dönemde *Saraybosna*'da halkla idarecilerin arasında silâhlı direnişe kadar varan ciddî anlaşmazlıklar olmuş, 1820'de *Celeddin Paşa* sayesinde bu olaylar sükûn bulmuştur. *II. Mahmud* dönemi içinde, 1826'da Yeniçeri Ocağı merkezde kolayca kaldırılmasına rağmen diğer eyaletlerde bu, o kadar kolay olmamış ve Bosna'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılma meselesi yıllarca devam etmiştir. Bu iç olaylar ²⁷ 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi'nde Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de öteden beri askerî kudretleriyle tanınmış bulunan Arnavutluk ve Bosna gibi eyâletlerden hiçbir yardım görmemesine sebep olmuştur.

1831'de bazı yenilikleri uygulamaya koyma ve orduyu yeniden düzenleme teşebbüsleri *Hüseyin Kapudan Gradaşçeviç*'in liderliğinde Bosnalı Müslüman âyanın başını çektiği bir ayaklanmaya dönüşmüştür. 1832 yılında isyan bastırıldıktan sonra kaptanlık müessesesi ortadan kaldırılmıştır.

1861 Hersek İsyanı

1861'de Hristiyanlar, idarecilerin kendilerine yaptıkları zulmü ileri sürerek Bâbüâli'ye karşı isyan etmişlerdi. Hristiyan halkı başkaldırmaya sevk eden başka sebepler de vardı. Bu isyanın en önemli sebepleri arasında, Sırbistan'ın muhtariyet haklarını genişletmesi, Kırım muharebesinin acısını çıkarmak isteyen Rusya'nın Slavları tahrik etmesi, Avusturya'nın isyancıları

himaye etmesi ve nihayet eşkıya güruhu hâline gelen Karadağlıların Hersek isyancılarıyla el birliği etmeleri yeralıyordu.

Karadağ doğrudan doğruya Bâbîâli'ye karşı bir harekete geçecek kudreti kendisinde görmediği için, komşuluğundan faydalanarak Hersek'in Hristiyan halkını ayaklanmaya teşvik etmişti. Karadağlılar çeteler hâlinde Herseklilere iltihak ediyorlardı. Karadağ'ın bu hareketi Hersek isyanının kesin bir şekilde bastırılmasına imkan bırakmamakta idi. Bâbîâli bu durum karşısında Hersek isyanı ile Karadağ'ın müdahalesini bir mesele olarak ele almaya karar verdi.

28

Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa Hersek isyanını bastırmaya memur edildi ve Hersek isyancılarının Karadağ'dan yardım almalarını önlemek için Karadağ sınırı üzerinde keşif kolları kurdurdu. Osmanlı Devleti'nin, kendini savunmak için aldığı tedbirler, *Karadağ Prensi Nicola* tarafından protesto edilmişse de etkili olamamıştır. *Ömer Paşa* 21 Kasım 1861'de isyancılara karşı kazandığı *Piva zafəri*yle isyanın bastırılması yönünde önemli bir başarı elde etmiş ve ortada çetelerden başka bir şey kalmamıştır. Fakat 'Hersek İsyam'ının tam olarak ortadan kaldırılması Karadağ meselesinin halledilmesine bağlıydı. Bu sırada Bâbîâli de İstanbul'daki büyük devletler elçilerine bir nota vererek Hersek'te âsaişin sağlanması ve Karadağlıların cezalandırılması hususunda gerekli tedbirlerin alınacağını ve Karadağ şehirlerinin abluka edileceğini bildirdi. Bundan sonra Karadağ'dan, silâhsızlanması, ilân edilen seferberliğin kaldırılması ve askere alınanların terhis edilmesi is-

tendi. Bu haklı istekler kabul edilmeyince Karadağ'a karşı harekete geçildi. *Ömer Paşa* komutasındaki Osmanlı orduları, büyük başarılar elde ederek Karadağ'ın başkenti *Çetine*'ye girmek üzereyken bu gelişmelerden rahatsız olan Avrupa diplomasisinin araya girmesiyle *İşkodra Antlaşması*'ni imzalamak zorunda bırakıldı. 1861'deki isyanın yatıştırılması bu Karadağ zaferinden sonra mümkün olmakla beraber *Bosna-Hersek* meselesi daha sonraki yıllarda da devam etmiştir.

Bosna-Hersek'te

Ahmed Cevdet Paşa'nın Müfettişliği

29

Ahmed Cevdet Paşa'nın *Tezâkir*'de ifade ettiğine göre isyanın bastırılması için *Ömer Paşa*'nın yaptığı askerî harekâtla Bosna'yı zapt etmesi (1850-1851), ileri gelenlerin sürgüne gönderilmesi ve lüzumundan fazla sert davranılmasından dolayı *Boşnakların* askerlik ve hükümete karşı bakış açıları değişmişti. Bu sebepten *Boşnaklar* uzun zamandan beri devlete asker vermekte direniyorlardı. Müfettiş olarak Bosna'ya gönderilen *Cevdet Paşa* ise *Sadrâzam Fuad Paşa*'dan askerî meselelerde gerekli düzenlemeleri yapması için şifahî talimât almıştı. *Cevdet Paşa*, *Tezâkir* adlı eserinde *Boşnakların* iyi ve güzel ahlâklı, dindar, itikadı sağlam, ulemaya hürmetlerinin ise fazla olduğundan bahsederek yapılacak askerî düzenlemelerde başarılı olacağına dair kanaatini belirtmektedir. *Ahmed Cevdet Paşa* ayrıca vergi ve âşâr meselesinin mültezimlerin suistimallerinden kurtarılması için bir komisyon teşkil edip bu işleri de ele almıştır. Hersek'in eşrafından olan ko-

misyon üyelerinin halka sözlerini dinlettirebilecek insanlar olmasından dolayı, bu kişileri askerî düzenlemeler konusunda ikna etmek niyetini taşıyan *Cevdet Paşa* bu şekilde halkın askeriye karşı olan fikirlerini de değiştirmeyi hedeflemiştir.

Hersek bölgesindeki halkın eğitim düzeyi bakımından geri kalmış olduğu gibi, askerlik meraklarının da azaldığını ifade eden Paşa, bunun sebebinin *Boşnakların* gurbete çıkmaya alışık olmayışlarından kaynaklandığını belirtiyor. Bu düzenlemelerde bölge eşrafından tertip olunan bir heyetle müşâvere eden *Cevdet Paşa*, "*Sultan Abdülaziz Han efendimiz hazretleri beni teftiş memuriyeti için buraya gönderdi ve kadıaskerlik rütbesi verdi. Bunun ne mânâya işaret olduğunu derk edebilirsiniz. Ben kadıaskerim, fakat askerim yok. Sizlerden bir yeni asker isterim. Olmaz ise çok eğlenmeyip giderim*" demiştir.

Boşnaklardan oluşan bu meclis kendi aralarında bir aya yakın gizli görüşmeler yapmıştı. Avusturyalılar ile Sırp'ların bu durumdan kuşkulunup araştırma yapmalarına rağmen dışarı bir kelime sızdırmamışlar ve *Cevdet Paşa'nın* güvenini kazanmışlardı. Neticede eşraf ve itibarlı kişilerden oluşan meclis askerliğe yazılma konusunda halkı teşvik etmeyi kabul etmişlerdi. Hattâ Avusturyalıların Osmanlı Devleti'nin mâlî sıkıntı içinde olduğu ve askere para veremeyeceğinden bahsetmeleri üzerine, "*Para için askerlik etmek bizim dînimize yakışmaz. Biz askerlik vazifesini ancak din ü devletimiz için ifâyâ borçluyuz. Erkân-ı Vilâyet böyle münasib görmüş, Kazâ-i Erbaa (Saraybosna, Grada-*

çağ, Travnik, Mostar) müftüleri dahi fetva vermiş. Biz ondan dönmeyiz" diye cevap vermişlerdi. Kısa zaman içinde Boşnakların askerlik konusundaki fikirleri değişmiş ve Bosna-Hersek bölgesinden üç tabur asker teşkil edilmiştir. Bu taburların bazı zabitleri de eşraf ve itibarlı kişilerden seçilerek beylerin de bu işe destek vermeleri sağlanmıştır.

Cevdet Paşa müfettişliği esnasında Adriyatik yoluyla Hersek'e giderken bölgedeki *Klek Limanı* ve *Sutorina sahilinin* Osmanlı Devleti'ne ait olduğunun unutulduğundan bahseder. Karadağ meselesi ortaya çıkıp Hersek'e asker gönderilmesi gerektiğinde bu ³¹ limanların Osmanlı'ya ait olduğu buradaki Boşnakların hatırlatmasıyla anlaşılmıştır.

Bir Hristiyanın öldürülmesi üzerine bölge Hristiyanları, bu olayı ihtilâl çıkarmak için bir bahane saymışlar ve kasabadaki dükkânları kapattırmışlardı. Ancak alınan tedbirlerle isyan başlamadan engellenmiştir. *Ahmed Cevdet Paşa*, Hersek'in merkezi olan *Mostar'a* vardığında isyancı nâhiyeler meselesi devlete büyük gaileler çıkardığından, bunların hâllinin zorluğunu anlatır. Âsilerin hepsi Karadağ'ın nüfuzunda ve Rusya Devleti'nin politikasına bağlı bulunuyorlardı. Bu isyancılar, destek aldıkları Avusturya ve Rusya devletlerinin anlaşmazlığa düşmeleri sonucunda gelişen durum üzerine *Mostar'a* gelip devlete bağlılıklarını bildirmişlerdi. *Cevdet Paşa'nın*, isyancı reisleriyle yaptığı görüşmeler de isyanların sona ermesinde etkisi olmuştur.

Paşa'nın da belirttiği gibi Sırplardan yalnız Müs-

lumanlar değil Hristiyanlar da zulüm görmüştür. Tarihin her döneminde Sırp çeteleri kendileri gibi düşünmeyen ve Osmanlı'ya bağlı olan Hristiyanları da katletmişlerdir.

Ahmed Cevdet Paşa müfettişlik görevini başarıyla tamamlamış ve 20 Kasım 1864'te *Bosna-Hersek*'ten, İstanbul'a dönmek üzere ayrılmıştır.

1875 Hersek İsyanı

XIX. asrın sonlarına doğru Avrupa'da, *Avusturya-Macaristan*, *Rusya* ve *Almanya* devletleri belli başlı güç odakları durumundaydılar. Bu üç devletin üzerinde durdukları en önemli konu Şark meselesi idi. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altındaki Hristiyan unsurun tahrik edilerek Hristiyanların yaşadıkları bölgelerin kendi nüfuzları altına alınması yolundaki faaliyetlerden geri durmuyorlardı. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun *Bosna-Hersek* üzerinde uzun süredir emelleri bulunmaktaydı ve bu devletin esas amacı Selanik'e ulaşmaktı. 1875 yılında *Bosna-Hersek*'te yeni bir isyanın çıkmasında kuşkusuz Avusturya'nın rolü çok büyüktür. *Bosna-Hersek*'in Sırbistan ve Karadağ gibi iki Slav ülkesi ile Avusturya arasında yer alması propaganda için uygun zemini sağlıyordu. Ayrıca 1856 *Paris Antlaşması*'ndan sonra Karadağ, Sırbistan ve Girit gibi yerlerin, çıkan isyanlarla muhtariyet kazanmış olmaları da *Bosna-Hersek*'in Hristiyanlarını heveslendiriyordu. Hersek isyanı, *Nevesin* kazası Hristiyan ahalisinden birkaç yüz kişilik bir grubun Karadağ'a geçerek *Prens Nicola*'ya

Osmanlı vergilerinin ağırlığından bahsederek, jandarmanın yaptığı zulümlerden şikayet etmesi ve prensin de bu durumu İstanbul'daki Rus Elçisi İgnatiyefe bildirmesinden sonra mültecilerin cezalandırılmamak şartıyla geri dönmelerine izin verilmesiyle 1875 yılı Nisan ayında başlamıştır.

Bu durumdan sonra Hersek'e dönen mülteciler orada da gördükleri muameleden cesaret alarak halkı isyana teşvik etmişler ve isyan bütün Hersek bölgesine kısa sürede yayılmıştır. Mültecilerin geri dönüşüne izin verilmesi devletin bir zaafı olarak değerlendirilmiş, askerler öldürülüp yollar kesilmiş ve Müslüman-³³lar öldürülmeye başlanmıştır (Temmuz 1875). *Bosna Valisi Müşir Derviş Paşa*'nın hemen müdahale etmeyecek şekilde İstanbul'a görüş sorması ve takviye kuvvet gelmesini beklemesi sebebiyle isyan kısa zamanda gelişmiştir.

Bosna'ya gerekli takviyenin, Karadağ ile Rusya'nın müdahalesine yol açacağı düşüncesi ile Sadrâzam Esad Paşa tarafından gönderilmemesi, konunun önemi ve derecesi dikkate alınmadan ya da yanlış değerlendirilerek, bir takım nasihatçilerin gönderilmesi ile konunun çözümleneceği düşüncesiyle hareket edilmesi, zaman kaybına sebep olmuştur. Ancak Hersek'in Karadağ hududundaki bazı yerlerinin isyancıların eline geçmesiyle işin iyice çığırından çıktığı anlaşılmış ve 4.200 kişilik bir kuvvet bölgeye gönderilmiştir. Bu tarihte *Bosna-Hersek*'in nüfusunun 515.000'ini Hristiyanlar, 685.000'ini de Müslümanlar teşkil ediyordu. Müslüman ahalisi de bu olaylar karşısında can ve mal güvenliği

için silaha sarılmak zorunda kalmıştır. İsyana müdahalede geciken *Esad Paşa* azledilerek yerine *Mahmud Nedim Paşa* sadrâzamlığa getirilmişti. Fakat *Bosna-Hersek*'in coğrafi konumunun uygunsuzluğu, *Sırbistan*, *Karadağ*, *Avusturya* ve *Rusya*'dan sürekli olarak yardım gelmesi, ayrıca Hristiyanların, Müslüman-Türk zulmü altında kaldıkları şeklindeki görüşlerinin, İngiltere ve Fransa'da yayılması Osmanlı Devleti'ni iyice güç durumda bırakmıştır. Devamlı dış destek bulan Hersek isyanı, Hersek sancağını kısa sürede Osmanlı Devleti, yerli Hristiyanlar, Karadağlılar ve Sırp lar arasındaki bir savaş meydanı durumuna getirmiştir.

34

İsyan sırasında Avusturya'nın üstlendiği himayeci rol ve buraya yönelik yayılma emelleri Rusya'nın tepkisini çekmeye başlamıştı. Avusturya imparatorunun Dalmaçya'yı ziyareti sırasında Hersek'ten gelen Hristiyan heyet ile görüşmesi ve Karadağ prensini kabul etmesi Avusturya'nın bölgeye yönelik politikasının tipik örnekleridir.

Avusturya ile Rusya arasındaki bir gerginliğin Avrupa'da yaratacağı buhranı gören Fransa Hükümeti, *Hariciye Nazırı Dük Decazes* vasıtasıyla bir teklif getirmiştir. Bu teklif *Bosna-Hersek* isyanının Osmanlı Devleti'nin yöneticileriyle isyancılar arasında yapılacak görüşmeler ile çözülmesi ana fikri üzerine kurulmuştu. Fakat Batı Avrupalıların da kendileriyle ilgilenmeye başlamalarından iyice cesaret alan isyancılar daha önceden kullandıkları "İslahat" tabirini terkedip bu defa "İdare-i mümtâze" den bahsetmeye başlamışlardır.

Bosna-Hersek isyanının çıkışı ve hızla yayılışında, yabancı devletlerden çekinilerek ilk anda gereken müdahalenin yapılmasında tereddütlü davranılması ve yeterli askerin bölgeye gönderilmemesi ile Rusya ve Avusturya devletlerinin yaptıkları kışkırtmaların çok büyük rolü olmuştur.

Bu olaylar üzerine Almanya, Avusturya ve Rusya devletlerinin başvekilleri Berlin'de bir araya gelerek Osmanlı Devleti'ne bir nota vermeyi kararlaştırdılar. Bu notanın gerekçesini Osmanlı Devleti'nin o âna kadarki ıslahat teşebbüslerinin sonuç vermemesinden dolayı daha sonraki ıslahatların yabancı devletlerin gözetiminde yapılması oluşturuyordu. Kendilerince Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmak niyetinde olmadıklarını fakat bölgedeki karışıklığın giderilmesi açısından nota vermeye gerek duyduklarını bildiriyorlardı. Lâyihayı hazırlayan Avusturya Başvekili'nin adıyla *Andrassy Layihası* diye bilinen 31 Ocak 1876 tarihli metinde şu hükümler bulunmaktaydı:

1. Hristiyanlara tam bir din serbestliği
2. Vergilerde düzenleme
3. Kadastro ıslahatı
4. Hristiyan ve Müslümanlardan oluşan bir meclis teşkili
5. Vergi gelirlerinin sadece mahallî ihtiyaçlar için kullanılması

Osmanlı Devleti tarafından kabul edilen bu şartlar isyancılar tarafından kabul edilmeyerek, *Bosna-Her-*

sek'ten Osmanlı askerinin çekilmesi ve bütün ıslahatların Avrupa devletlerinin ortak kefaletleri altında yapılması fikrini savunmuşlardır. Bu durum ashnda Osmanlı Devleti'nin notayı kabul etmesinin bir zaaf olarak değerlendirilmesinden kaynaklanıyordu. İsyancıların bu ilâve şartlarının devlet tarafından kabul edilmesi isyanı daha da hızlandırmıştır.

36 Bu arada 6 Mayıs 1876 tarihinde Selanik'de Müslüman olmaya karar veren bir Bulgar kızı yüzünden çıkan karışıklıkların Alman ve Fransız konsoloslarının öldürülmesiyle son bulması üzerine Avrupa'nın üç güçlü devleti *Berlin Memorandumu*'nu toplamaya karar verdiler. Bu toplantı 11 Mayıs 1876 tarihinde *Almanya Başvekili Bismarck, Rusya Başvekili Gorçakof ve Avusturya Başvekili Andrassy* arasında gerçekleşmiştir. Bu memorandumda şu kararlar alınmıştır: *Bosna-Hersek* meselesinin Andrassy lâyhasındaki esaslara göre çözümlenmesi, *Bosna-Hersek*'te iki aylık bir mütareke ilânıyla Osmanlı kuvvetlerinin belli bir bölgeye çekilmesi, tahribatın tazmin edilmesi, konsolosların ıslahatları kontrol etmeleri. Mütareke müddeti içinde bunlar yapılmadığı takdirde mezkûr devletlerin filen müdahalesi öngörülmüşse de bu memorandum Osmanlı Devleti'ndeki saltanat değişikliği sebebiyle hiçbir zaman tebliğ ve tatbik edilememiştir.

İsyan daha sonra Osmanlı Devleti'nin Sırbistan ve Karadağ ile savaşa girmesiyle devam etmiştir. Çünkü Sırp ve Karadağlı gönüllüler Hersek isyancılarına yardım etmekteydi. Osmanlı ordusu bu savaşta başarı kazanmasına rağmen Rusya'nın 31 Ekim 1876'da ver-

diği ultimatom ile mütareke imzalamak zorunda bırakıldı. *Bosna-Hersek* ve Bulgaristan meselelerinde ıslahat yapılması için *Rusya, İngiltere, Fransa, Avusturya-Macaristan, Almanya* ve *İtalya* tarafından akdedilen *Londra Protokolü'nün* (31 Mart 1876) Osmanlı Devleti tarafından reddedilmesi üzerine 19 Nisan 1877'de Rusya, Osmanlı Devleti'ne harp ilân etmiş, savaş Osmanlı Devleti'nin aleyhine gelişmiş ve sonuçta Ruslarla 31 Ocak 1878'de Edirne'de mütareke yapılmış; Daha sonra da *Ayastefanos Muahedesi* imzalanmıştır (3 Mart 1878). Bu antlaşmaya göre Romanya, Sırbistan, Karadağ bağımsızlıklarını kazanı-³⁷yor, Bulgaristan Osmanlı hâkimiyetinde muhtar bir prenslik hâline getiriliyordu. Ayrıca Bosna-Hersek'teki halktan vergi bakayası istenmeyecek ve 1880 yılına kadar olan vergiler de zarar görmüş olan kimselerin zararlarını tazmine sarfedilecekti. Bu tarihten sonraki verilecek vergiler hakkında Rusya ve Avusturya karar sahibi olacaktı.

Bu antlaşma ile Rusya tek başına büyük kazançlar elde etmiş ve Balkanlar'daki nüfuzunu arttırmıştır. Avusturya ile İngiltere ise Osmanlı Devleti'nin kendilerine müracaatı üzerine antlaşmanın tadili için gayret göstereceklerini, ancak bu çalışmalarına karşılık kendilerine arazi terkedilmesini istemişlerdir.

1878 Berlin Antlaşması ve Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan Tarafından İşgali

Bu durum üzerine Berlin'de büyük Avrupa devletlerinin katılmasıyla bir kongre toplandı (13 Tem-

muz 1878). Avusturya-Macaristan temsilcisi *Kont Andrassy*, Osmanlı Devleti'nin *Bosna-Hersek*'te âsâyî-şi sağlayamadığından dolayı bu durumun Avusturya-Macaristan Devleti'ni de rahatsız ettiğini belirtmiş ve bunun üzerine İngiltere temsilcisi *Lord Salisbury* de *Bosna-Hersek*'in Avusturya tarafından işgal edilmesini önermiştir. Bu teklif Rusya temsilcisi *Prens Gorçakof* tarafından da kabul edilmiştir.

Osmanlı temsilcisi *Alexandır Karatodori Paşa* bu teklife şiddetle karşı çıktıysa da *Prens Bismarck*, "*Kongre teşkilinden maksat Osmanlı Devleti'nin menfaatlerini savunmak olmayıp, Avrupa'nın menfaatlerini korumaktır. Kongre Osmanlı Devleti'ne Makedonya ve Bulgaristan'ı iade ettiğinden dolayı Osmanlı Devleti'nin şikâyet hakkı yoktur*" diye cevap vermişti. Sonuçta Avusturya'nın belirsiz bir süre için *Bosna-Hersek*'i işgal etmesine, gerekirse *Yenipazar*'da dahi asker bulundurmasına karar verilmiştir. Ancak daha sonra *Yenipazar*'ın yönetimi Osmanlı Devleti'ne bırakılmıştır. İngiltere ise bu arada geçici olarak Kıbrıs'a yerleşmiştir.

Alexandır Karatodori Paşa, Osmanlı Devleti'nin *Bosna-Hersek* üzerindeki hükümranlığının, Avusturya-Macaristan'ın işgali ile kalkmayacağı ve kongreden sonra işgalin ayrıntıları hakkında iki taraf arasında bir anlaşma yapılacağı konularında bir beyannameyi hazırlayarak Avusturyalılara kabul ettirmiştir.

Ayastefanos Antlaşması'nın maksadı Balkanlar'daki Osmanlı topraklarının Rusya nüfuzu altındaki Balkan Devletleri arasında taksimi olduğu hâlde, *Berlin*

Antlaşması, diğer devletlerin iştirakiyle taksim hadisesini imparatorluğun geneline yayıyordu. Kezâ Avusturya'nın işgali altına girmesiyle *Bosna-Hersek*'in elden çıkma merhalesi başlamıştır.

Avusturya'nın işgaline karşı *Boşnaklar* şiddetle karşı çıkmış, önce Hersek'in merkezi olan *Mostar*, sonra da *Bosnasaray*, büyük direnişlerle karşılaştıktan sonra Avusturya tarafından işgal edilebilmiştir. İşgal 29 Temmuz'da başlamış 28 Ekim 1878'de tamamlanmıştır.

Bosna-Hersek'in işgalinin tamamlanmasından sonra Osmanlı Devleti'ne bırakılmış olan *Yenipazar*'ın ³⁹ da Avusturya işgaline girmesi tehlikesine ve *Bosna-Hersek* üzerindeki Osmanlı hükümranlığının tesbitine dair Avusturya ile müzakereye girişilmesine karar verildi ve bunun için *Hariciye Nazırı Alexandır Karatodori* ve *Maarif Nazırı Münir Paşalar* görevlendirildi. Bu müzakereden amaç *Bosna-Hersek* üzerindeki Osmanlı hükümranlığının devamı, işgalin geçici olması, ahalinin Osmanlı kanunlarına tâbi olması ve *Yenipazar*'a gönderilecek Avusturya askerlerinin sayısı ve kalacakları yerlerin tesbit edilmesi idi. *Yenipazar* konusunda Osmanlı Devleti'nin endişesi burasının da Avusturya'ya geçmesinden sonra bu devletin *Selanik*'e kadar ilerleyebileceği idi. Zaten Avusturya'nın *Yenipazar*'a girmesi ile *Bosna-Hersek*'te olduğu gibi silâhli bir direnişle karşılaşacağı muhakkaktı. Bu durumda Osmanlı askerinin, kendini savunmaya başlayacak Müslüman ahaliye yardım edip etmeyeceği de ayrı bir mesele idi.

Bosna-Hersek üzerindeki Osmanlı hükümranlığına halel getirilmemesi, ahalinin ibadetlerine karışılmaması, Osmanlı parasının kullanılmaya devam edilmesi, Osmanlı askerine ait silahların ne yapılacağı gibi konular, üzerinde en çok durulan hususlardı. İşgalden sonra bölge bir askerî vali tarafından idare edilmeye başlanmıştır.

Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan'a İlhakı

40

5 Ekim 1908'de *Bosna-Hersek*'in Avusturya-Macaristan'a ilhakı ilân edilmiştir. İlhak kararı *Rusya, Avusturya-Macaristan, Sırbistan* ve *Osmanlı Devleti* arasında bir buhran meydana getirmişti. Bu olay o an için bir savaşla neticelenmese de daha sonraki yıllarda I. Dünya Savaşı'nın başlamasının sebeplerinden birisi olmuştur. Nihayet Osmanlı Devleti Nisan 1909'da Avusturya-Macaristan'dan emlak-ı emiriyye bedeli olarak 2,5 milyon altın alarak ilhakı tasdik etmek zorunda kalmıştır.

Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan Devleti'ne ilhakından sonra eski kanunlar iki yıl yürürlükte kalmış ve 1910 yılında yeni anayasa yapılmıştır. Bu kanuna göre yalnız mahallî meseleleri halletmek üzere teşrî-i selâhiyeti olan bir *Diyet Meclisi* kurulmuştur. Bu meclis yetmişiki milletvekili ve tayinle getirilen yirmi üyeden meydana geliyordu. Meclis üyelerinin bir kısmı dînî temsilciler, bir kısmı yüksek ünvanlı devlet görevlilerinden oluşuyordu. Bu arada *Bosna-Hersek*'in idaresi *Bosnasaray*'daki yerli hükümete bırakılmıştır.

Bu hükümetin başında, sivil bir muavini de olan yüksek rütbeli bir komutan bulunuyordu. Hükümet adlî, idarî, siyasî, mâlî olmak üzere dört şubeye ayrılmıştı...

Bosna-Hersek'te Osmanlı-İslâm Etkisi

Osmanlı fethinin sonuçlarından biri de kuşkusuz *Bosna-Hersek'te* yaşayan halkın İslâm dînini kabul etmeye başlamasıdır. Bu olay halkın hayat tarzında ve kültüründe önemli etkiler yapmıştır. Osmanlı kültürü özellikle şehirli karakteri ağır basan bir niteliğe sahipti. Bunun neticesinde, *Bosna-Hersek'te* bir çok yeni şehirler kurmuşlar ve fethettikleri diğer şehirleri de imar etmişlerdi. Kurulan bu yeni şehirler klasik Osmanlı şehircilik anlayışı ile çarşı ve mahallelere bölünerek gelişmiştir. 41

Osmanlı idaresi altında şehircilikte üç devre göze çarpar. İlk devrede âbidevî mimarînin temsilcileri olan ve umuma mahsus binalar inşa edilmiş ve bunlar genellikle valiler ve yüksek ünvanlı görevliler tarafından yaptırılmıştır. Saraybosna'da *Gazi Hüsrev Bey Camii* (1530) ve *Ali Paşa Camii* (1561), Foça'da *Alaca Camii* (1550), Banaluka'da *Ferhad Paşa Camii* (1579) yine Saraybosna'da *Gazi Hüsrev Bey Medresesi* (1537), *Brusa Bedesteni* (1551) bu muhteşem mimarînin örneklerinden sayılabilir. İkinci devrede ise zengin esnaf ve tüccar tarafından yapılan daha gösterişsiz binalar görülür. Üçüncü devre mimarîsi ise çöküşün izlerini taşır. Avusturya-Macaristan Hükümeti Fas üslûbunu kopya etmek suretiyle Osmanlı mimarîsinin izlerini

silmeye çalıştıysa da bu tip binalar hem Bosna'nın tabii manzarasına ve iklim şartlarına hem de daha önceki örneklere ters düşmüştür.

Boşnak dili aslında Sırp-Hırvat dilinin bir "ağızı" durumundadır. İslâmî tabir ve istilâhların girmesiyle zenginleşmiştir. Osmanlı döneminde Boşnakçaya girmiş olan Türkçe, Arapça, Farsça kelimelerin etkisi ve yoğunluğu 1918'den sonra azalmaya başlamıştır. Müslüman Boşnak şairlerden *Bayezid Ağaoğlu Derviş Paşa* (ö.1603) ile *Mehmed Nergisî* (ö.1635) şiirlerini Türkçe yazmışlardır. *Bosnalı Ahmed Sudî* (ö.1596) ve *Mostarlı Şeyh Fevzî* (ö.1747) ise daha çok Farsça'yı kullanmışlardır. Hem Türkçe hem de Boşnakça yazan *Saraybosnalı Hasan Kaimî* (ö.1691) ve *Üsküf-i Bosnevî* (ö.1650) de Bosna'nın yetiştirdiği önemli şairlerdendir. Ayrıca *Bosna-Hersek*'te Müslüman yazarların çoğu İslâm hukuku, devlet idaresi ve tarih konusunda eserler vermişlerdir. Muhyiddin Arabî'nin *Fusûsü'l-hikem*'ine şerh yazan *Abdullah Bosnevî* ile hukuk ve devlet düzeni hakkında eser veren *Hasan Kâfi* bunlar arasındadır. Tarih sahasında da Bosnalı Müslüman ailelere mensup tarihçiler yetişmiştir. 1736-1739 Bosna olaylarını *Gazavâtnâme-i Hekimoğlu Ali Paşa* adlı eserinde anlatan *Novi Kadısı Ömer Efendi* de bunlardan biridir. Avusturya işgalini takip eden olaylarla ilgilenen *Salih Sıdkı Hacıhüseyinoviç*, *Muhammed Enverî Kadic*, eski tarih yazıcılığından modern tarihçiliğe geçişi ifade eden bir eseri bulunan *Şeyh Seyfeddin Kemura* ve ilk modern tarihçi *Safvet Bey Başagiç*, *Bosna-Hersek*'in yetiştirdiği büyük tarihçilerdendir.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Bosna-Hersek'teki şarkiyât çalışmalarına ilgi giderek artmıştır. 1949'da kurulan *Saraybosna Üniversitesi*'nde Türk, Fars, Arap dilleri ve edebiyatları ile ilgili bir kürsü bulunmaktadır. Burada hem Osmanlı tarihi hem de Türkçe kursları verilmektedir. 1950'de kurulan *Saraybosna Şarkiyât Enstitüsü*, *Sarajevo Devlet Müzesi*'nden devralınan yazma ve Türk tarihiyle ilgili malzemelerden değerli bir koleksiyona sahipti. Fakat *Şarkiyât Enstitüsü* son Sırp saldırılarında yıkılmıştır. Sırpların *Bosna-Hersek*'te başlıca hedefleri cami, medrese, kütüphane, özetle, İslâm kültürünü hatırlatacak her türlü eserler- 43 dir. Hattâ Sırp bölgelerindeki bazı camiler dozerlerle yıkılıp enkazı dahi kaldırılıp üstleri betonla örtülerek eserden hiçbir iz bırakılmamıştır. Bu gibi faaliyetlerin maksadı *Bosna-Hersek*'te içiçe geçmiş olan İslâm ve Osmanlı kültürü ve eserlerinin yok edilmek istenmesidir.

Bosna-Hersek'in Sırbistan'a ve Daha Sonra da Yugoslavya'ya Katılması

Bosna-Hersek I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun idaresinde kalmıştır. Bu savaştan mağlûp olarak çıkan imparatorluk parçalanmış; bölgenin 24 Kasım 1918'de *Sırbistan Krallığı*'na ilhakı ilân edilmiş, 1 Aralık 1918'de yeni kurulan *Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı*'na, Sırbistan'ın bir parçası olarak geçmiş ve bu durum 1919'daki St. Germain ve Trianon barış antlaşmalarıyla tasdik edilmiştir.

II. Dünya Savaşı sırasında *Hırvatistan, Almanya ve İtalya* arasında akdedilen *15 Mayıs 1941 Zagreb ve 18 Mayıs 1941 Roma antlaşmaları* gereğince *Bosna-Hersek*'in bir kısmı yeni kurulan Hırvatistan Devleti'ne geçmiş öteki kısmı da Alman işgali altında kalmıştır. Almanya'nın yenilmesinden sonra *Bosna-Hersek* 1945'te birleştirilerek 31 Ocak 1946 tarihli Teşkilât-ı Esasiyye Kanunu'na göre kurulan *Yugoslav Federal Halk Cumhuriyeti*'ni oluşturan altı cumhuriyetten biri olmuştur. Diğer beş cumhuriyet *Sırbistan, Hırvatistan, Slovenya, Makedonya ve Karadağ* dır.

44 *Yugoslavya*'nın karmaşık etnik ve dînî yapısı uzun süre *Tito* yönetimi tarafından bir arada tutulabilmişti. 1980 yılında *Tito*'nun ölümüyle etnik ve millî kıpırdanmalar meydana gelmeye başlamıştır. Anayasaya göre 1991'de devlet başkanlığı sırası gelen Hırvatistan'ın bu hakkı uygulamaya geçirilmedi. Bunun sebebi Sırbistan'ın dağılmakta olan Yugoslavya'ya tek başına sahip çıkmak istemesidir. Sırların kurmak istedikleri büyük Sırbistan hayali yüzünden Yugoslavya tam bir kaosa sürüklenmiş ve bu olay diğer cumhuriyetlerin ayrılmasıyla neticelenmiştir. Ancak Sırbistan bu bağımsızlıkları tanımamış ve önce Hırvatistan ve Slovenya'ya saldırmış fakat (bu cumhuriyetlerin Katolik olması hasebiyle) Avrupa Topluluğu ve özellikle Almanya'nın çabalarıyla buradaki çarpışmalar sona ermiştir.

Bosna-Hersek'in Bağımsızlığını İlan Etmesi

Bosna-Hersek Cumhuriyeti'nde ise 1990 yılı sonlarında yapılan seçimleri Aliya İzzetbegoviç liderliğinin-

deki *Demokratik Eylem Partisi (SDA)* kazanmış ve Begoviç devlet başkanı seçilmiştir. *Bosna-Hersek Cumhuriyeti*, ırkçı Sırların boykotuna rağmen bir referandum düzenlemiş ve çıkan sonuç üzerine Mart 1992'de bağımsızlığını ilân etmiştir. Bu referandumda Müslümanlar, Katolikler ve cumhuriyet sınırlarında yaşayan diğer unsurlar bağımsızlık yönünde oy kullanmışlardır. Fakat bu olay neticesinde *Bosna-Hersek'te*, çeteci Sırp milisleri neredeyse tamamı Sırp olan Yugoslav Federal Ordusu'nun da desteğini alarak XX. yüzyılın en büyük katliamlarından birini gerçekleştirmişlerdir.

Önceleri ırkçı Sırlara karşı birlikte savaşan Müslümanlar ile Hırvatlar 1992 yılı sonlarında birbirlerine karşı savaşmaya başlamıştır. Bu olay öncesinde Sırbistan ve Hırvatistan hükümet başkanlarının toplanıp aralarındaki savaşı sona erdirmeleri oldukça ilgi çekicidir. Böylece *Boşnaklar* tamamen yalnızlığa mahkum olmuşlar ve yetersiz de olsa Hırvatistan üzerinden gelen yardımlar kesilmiştir.

1996'daki Dayton anlaşması ile Bosna-Hersek, Boşnaklar, Sırlar ve Hırvatlardan müteşekkil bağımsız bir cumhuriyet olarak tanınmıştır. İlk cumhurbaşkanı ise Aliya İzzetbegoviç olmuştur.

Hayatı

Muhtelif kaynaklarda hayatını kendi dilinden anlatan Aliya İzzetbegoviç ailesi ve yaşam öyküsü ile ilgili ayrıntılı bilgiler veriyor. Biz de “kendi dilinden” anlatımlarını mümkün mertebe bozmadan izliyoruz:

Çocukluk Yılları

“Çocukluğum şimdi çok uzak görünüyor, tıpkı açık bir günde dağlara bakıyormuşum gibi detaylarını değil ama ana hatlarını mükemmel bir şekilde görebiliyorum. Hayat kısa değil, ben onu uzun buluyorum.

75 yıl önce, Bosanski Samaç’da, Bosna’nın en büyük iki nehri olan Bosna ve Sava’yı gören bir evde dünyaya geldim. Bir iki yaşındayken, ileride okula devam edeceğim Saraybosna’ya göç ettik. Geçenlerde, çocukluğumun ve ergenliğimin sekiz yılını içinde geçirdiğim okul binasının önünden geçtim; İlk Erkek Lisesi ya da Genel Lise. Okul meşhurdu ve oradan mezun olan bizler bundan gururla söz ederdik. Hukuk derecemi de Saraybosna’da aldım. Öğrenimime fenni ziraat okuyarak başladım fakat üçüncü yıldan sonra hukuka geçtim.

Geniş bir aileye mensuptum. Babamın annemden üç kız iki erkek beş çocuğu vardı. Ben erkek çocukların en büyüğüyüm ama en büyük çocuk değilim, çünkü benden büyük iki kız kardeşim var. Babamın ilk evliliğinden olan iki üvey erkek kardeşim daha var. İlk eşi ölünce 1921'de annemle evlenmiş. Ailemizin geçen yüzyılın sonunda Belgrad'dan gelmiş olduğuna ilişkin kanıtlarımız var. Büyük babam orada, küçük amcamın bana anlattığına göre II. Dünya Savaşından sonra bile hala ayakta duran bir evde doğmuş. Ev, bugün Fransız Sokağı olarak bilinen bir noktadaymış fakat savaştan sonra yıkılmış. İstanbul'da askerlik hizmetini yapan büyük babam, orada boğazın karşı yakasında bulunan Üsküdar semtinde doğmuş olan Sedika adında genç bir Türk kıızıyla evlenmiş. Babam Türkçe'yi biraz anlar fakat hatırlayabildiğim kadarıyla konuşamazdı. Bu durum, hiç Türkçe bilmeyen ve bu nedenle de kendisini bu konuşmalardan dışlanmış hisseden annemi zaman zaman rahatsız ederdi.

Çocukluk yıllarımda çoğu babamın hastalığından müteessir olarak geçti. I. Dünya savaşında Piava'daki İtalyan cephesinde ağır yaralanmıştı. Bu, daha sonra bir tür felce dönüştü; bu yüzden hayatının son on yılı kısmen yatağa bağlı olarak geçti. Rahmetli annem ona büyük bir özenle baktı ve hatırı sayılır bir özgürlük içinde büyümekte olan biz çocuklar da elimizden geldiği kadar ona yardım ettik.

Babamın ailesi bir zamanlar çok zenginmiş. Kendisi de Bozanski Samaç'da tüccarlık yapıyordu fakat

garip koşullar içinde işi kısa zamanda battı. Hayatın bizler için çok daha zor olduğu Saraybosna'ya göçtük; fakat burada olmanın en azından eğitim alma imkanı gibi bazı avantajları vardı. Bozanski Samaç'da kalmış olsaydık, bu mümkün olmayabilirdi.

Rahmetli annem çok dindar bir kadındı ve dine olan bağlılığımı -en azından kısmen- ona borçluyum. Sabah namazlarına hiç aksatmadan tam vaktinde kalkar ve beni de kaldırırdı, ki ben de Belediye Binası'nın yakınındaki mahalle camisi olan Hodzijizka Camii'ne gidebileyim. 12-14 yaşlarında bir çocuk olarak, doğaldır ki, kalkıp kalkmamak konusunda tereddüt ederdim ama özellikle bahar sabahlarında eve hep mutlu dönerdim. Güneş doğmak üzere ve yaşlı imam Mujezinoviç camide olurdu. Sabah namazının ikinci rekatında daima Kur'an'ın harika surelerinden biri olan Rahman suresini okurdu. Taze bahar sabahındaki o cami, sabah namazında okunan Rahman suresi ve civarındaki kendisine saygı duyduğu o alimi; uzun zaman önce geçip gitmiş olan yılların sisleri arasında hâlâ bir biçimde görebildiğim en güzel görüntüleri oluşturmaktadır.

Ben her bakımdan annemle babamın bir karışımıyım. Fiziksel olarak daha çok anneme ve daylarıma benziyorum. Bu beni pek mutlu etmiyordu; ben yakışıklı iri yapılı bir adam olan babama benzemek istiyordum. Ancak karakter bakımından daha çok babam gibiydim. Annemin bütün akrabaları dışa dönük, açık ve iletişime yatkın insanlar iken, İzzetbegoviçler içe dönük ve çekingen tiplerdi.

Babam Saraybosna'ya annemin akrabaları arasına gelmek zorunda olmasına rağmen, onlardan büyük saygı görürdü. Ne zaman bir aile veya evlilik sorunu çıksa, o tartışmada bir tür yargıç ya da hakem olurdu. Ailenin geri kalanının da onu dinlediğini bilirdim ve bu beni etkilerdi. Bir çocuk olarak basitçe söylemek gerekirse, anneme aşkıttım ve o, ne zaman babamla birlikte bir yere ziyarete gitse, onlar dönene kadar uyumazdım. Bazen gece yarısına kadar gelmelerini bekleyerek, uyanık kalırdım. O kadar yorgun olurdu ki, kapının açıldığını ve içeri girdiklerini görür, ayak seslerini duyar duymaz uyuyakalırdım.

52

Kendimi ebeveynlerimin etkisinden kurtarıp hayatımı kendi seçtiğim gibi yaşamaya başladığımda henüz oldukça gençtim. 15 yaşındayken inancımda bazı terüddütler oluşmaya başladı. O zamanki yoldaşlarımla ve arkadaşlarımla her şeyi konuşurdum. Komünist ve ateist yazıları okurduk. O tarihte Yugoslavya, çoğu elden ele dolaşan çeşitli broşürler vasıtasıyla illegal olarak yaygınlaşan çok güçlü bir komünist propagandasının etkisi altındaydı. Komünistler bu konuda çok etkindi. Bu, kısmen de Avrupa'da faşizmin ortaya çıkışına yönelik bir tepkiydi. Komünizm demokrasiyi anlamadı. O, Yugoslavya'da antifaşist bir hareketti. Bir karşıt ideolojiydi ve diğerinden daha az totaliter değildi. Kızıl totalitarizm kara totalitarizme karşı durmak için gelmişti.

Komünistler, komünist harekete örgütlü bir biçimde mensup olan öğretmenlere sahip olmasıyla tanıyan benim lisemde özellikle güçlüydüler. Sınıfların

etrafında illegal olarak dağıtılan broşürlerin bazılarını ele geçirmeyi başardım ve sosyal adalet -ya da daha doğrusu sosyal adaletsizlik- sorunu ve Tanrı üzerine kafa yormaya başladım. Komünist propaganda da Tanrı adaletsizliğin tarafındaydı; çünkü komünistler dîni “halkın afyonu” olarak, yani halkın huzursuzluğunu yatıştırarak onları gerçekliğin dünyasında daha iyi bir hayat için mücadele etmekten alıkoyan bir araç olarak görüyorlardı. Bu çizgiye kaymak çok kolaydı. Ne ki, ben bunu kabul etmedim. Her zaman çok net olmasa bile dinin temel mesajı bana hep sorumluluk gibi görünmüştür. Onun mesajı krallar ve imparator- 53 lar için bile aynıdır; onların da sorumlu olmaları gerektiği yönündedir. Onların bu dünyadaki polisten bir korkuları olmasa da -çünkü polis zaten onların ellerindedir- din onlara uyguladıkları şiddetten dolayı hesaba çekileceklerini ve bu sorumluluktan kaçış olmayacağını söyler. Tanrısız bir kainat, bana anlamdan yoksun görünmüştür her zaman.

Bu nedenle de inancım bir iki yıllık sallantıdan sonra geri döndü ama farklı biçimde. İnancımdaki - elbette varolduğu ölçüde- bu muayyen sarsılmazlık, gençliğimde zuhur etmiş olan şüphelerden geliyor. O artık yalnızca atalarımın devraldığım bir din değildi; yeni baştan edinilmiş bir inançtı. Ve onu bir daha hiç yitirmedim.

Okulda çok iyi ve çok zayıf bir öğrenci olmak arasında salınıp durdum. Bir süre gayretle çalışıyor ve sonra yine belli bir süre kitaplarımı tümüyle bir kenara bırakıyordum. Lisenin 4. sınıfında okulun sertifika sı-

navlarından muaf oldumsa da, bir sonraki yani beşinci sınıfın sonunda zayıf notlar aldım. İşin daha da garibi, bunun tarih dersinden olmasıydı; çünkü tarihi oldum olası sevmişimdir.

Zayıf notlarım için kendimi değil tarih hocamı suçladım. Öğretmenim; doğu şivesi olan *Ekavski* ile konuşan, genellikle Müslüman öğrencilere el şakaları yapan, gerçek Sırbistan'dan gelme uzun boylu bir adamdı. Muhtemelen bunun, zayıf notlarım nedeniyle onu suçlamak için iyi bir sebep olduğunu düşünmüştüm.

54

Lisenin daha üst sınıflarında, bütün çalışmalarımın yerine okumayı ikame etmiştim. 18-19 yaşlarında Avrupa felsefesinin bütün temel metinlerini okuyordum. O zamanlar Hegel'i takdir edemedim ama sonraları görüşlerim değişecekti. Üzerimde özel bir etki bırakmış olan metinler, Bergson'un *Yaratıcı Evrim*'i, Kant'ın *Saf Aklın Eleştirisi* ve Spengler'in iki ciltlik, *Batı'nın Çöküşü* adlı eserleriydi.

Ancak yine de okulu tümüyle bir kenara bırakmamıştım. 1943 yazında II. Dünya Savaşının ortasında mezun oldum. Stalingrad ve el Alamein çoktan yaşanmıştı ve Sicilya ve İtalya çıkarmaları başlamak üzereydi. Bu savaşa, tehlike ve kıtlıklarla dolu bu zor yıllara ilişkin canlı hatıralarım var. Örneğin 1941'deki büyük kıtlığı hatırlıyorum. Evde tok olduğumuz zamanlar aç olduğumuz zamanlardan çok daha azdı. Sonraları işler daha iyiye gitti; bunu da aslında gümrükten büyük miktarda gıda kaçıran karaborsacılarla

borçluyduk. Her şey durmuştu sadece karaborsa çalışıyordu, bu da onu hiç olmadığı kadar kârlı hâle getiriyordu.

Çocukluğumda harika zamanlarım olmuştu. Annemin ailesinden bize, Saraybosna'dan fazla uzak olmayan Stup'taki Azici köyünde küçük bir mülk kalmıştı. Son savaşta tahrip edilmiş olan meşhur Dzabi-jina Kula, dört yanında çivit mavisini pencereleriyle uzaktan seçilebilen kutu gibi beyaz bir evdi. Bahçesinde Saraybosna platosunun en büyüğü olan bir dişbudak ağacı ve bir Roma kuyusu vardı. Yazları okullar kapanınca mülkümüze giderdik. Bu 1932'den ⁵⁵ 1940'a kadar böyle devam etti. Babamın sağlığı bozulmadan önceki ilk beş yıl boyunca oraya anne ve babamla gittik. Sonraları onlar Saraybosna'da kalmaya başlayacaklar; biz de mülkümüze annemin kız kardeşi olan dul teyzemle birlikte gidecektik. Kırdaki geçen bu yaz günleri kuşkusuz hayatımın en güzel günleriydi. Sabahlar özellikle güzeldi. Son savaş sonrasında burası cephe hattıydı; fakat çocukluğumu geçirdiğim bu küçük toprak parçası ilk siperlerin 50 ile 100 metre gerisine ve cephe hattının bizde kalan tarafına düştü..."

Dedem Valiydi

"Benim dedemin adı da Aliya idi. Adını bana vermişler. Rahmetli dedem, I. Dünya Savaşı'nda Aziziye'nin Valisi idi. Bu vesileyle ilgi çekici bir tarihî anekdot aktarayım.. Haziran 1914'te Saraybosna ziyareti sırasında, Avusturya-Macaristan Arşidükü Ferdinand'a suikast düzenlenmesi ve öldürülmesi ardından Avus-

turya, Bosna-Hersek Başkomutanı emriyle tüm ülkede Sırp'ların evinde arama yapılmasını ve şüphelilerin gözaltına alınmasını emretmişti. Bu emirle Aziziye'ye de gelmişlerdi. Aziziye'de 40 Sırp tutuklanmış, götürülüyorlardı. Dedem vali olarak müdahale etti ve askerlere "Bu sırp'lar suçsuz. Bunları götürmeyin. Onları tutuklarsanız, beni de tutuklayın" demişti. Aziziye'deki Avusturya askerlerinin başındaki komutan dedemin bu ifadesi üzerine 40 Sırp'ı serbest bırakmıştı..."

Ustaşa ve Çetnik Baskıları

56

"Ailem, 1868'e kadar Belgrad'da yaşadı. O yıllarda Sırp'ların taşkınlıkları ve gelişen bazı üzücü olaylardan sonra Müslüman aileler yavaş yavaş Belgrad'ı terketmeye başlamıştı. Dedemin büyük dedesi Belgrad'da Osmanlı Ordusu'nda subay imiş. Tayini üzerine, Belgrad'dan Bosna-Hersek'in Şamac kentine taşınmış ve ailemiz Şamac'da toprak satın alarak yerleşmiş ve Şamac'ın adı da artık, Aziziye olmuştu. Çünkü, zamanın Osmanlı Sultanı Abdulaziz Belgrad'da Sırp'ların taşkınlıklarından rahatsız olan Müslüman ailelerin Şamac (Aziziye) bölgesine yerleşerek yeni bir kasaba oluşturmaları emrini vermişti. Böylece müslümanlardan oluşan yeni bir kasaba olduğu gibi, müslümanlar da korunmaya alınmış oldu. O zamanlar Belgrad'da Müslümanlar rahat değilmiş. Sırp'lar sürekli müslümanlara saldırıyor ve faili meçhul cinayetler her geçen gün çoğalıyormuş. Sultan Abdulaziz'in bu girişimiyle müslümanların can ve mal güvenliği sağlanmış. Bu kasaba zamanla büyümüş ve Yukarı Azi-

ziye ve Aşağı Aziziye diye iki bölüm halinde anılmış...

Aziziye, daha sonraki yıllarda Hırvat milliyetçileri (Ustaşa'lar) tarafından işgal edilmiş ve Müslümanlar buradan zorla göç etmişlerdi. Ailem de 1927'de Saraybosna'ya yerleşmişti. O yıllarda Saraybosna'da okuyordum. 1944 yılı Haziran ayı idi. 'Ustaşa'lar, beni hayali Büyük Hırvatistan Ordusu'na almak istiyorlardı. Onlardan kurtulmak için Müslümanlar'ın yoğunlukta olduğu Gradaçac kasabasına kaçmaya karar verdim. Gradaçac'a varmadan, Sırp milliyetçileri (Çetnikler) tarafından yakalandım. Beni ormanlık bölgedeki karargâhlarına götürdüler. Bir sürü işkenceden sonra boğazımı keserek öldürmeye karar verdiler. O sırada karargâha dışarıdan bir grup geldi. Alaylı bir şekilde beni sorguladılar. Hırvatlar'ın Aziziye'yi işgali üzerine Saraybosna'ya taşındık. Hırvatlar beni zorla ordularına almak istedikleri için Gradaçac'a kaçmaya karar verdiğimi söyledim. Çetnikler'in komutanı Albay Keseroviç yüksek bir sesle "Bunu öldürmeyin!" dedi. Gerekçesi ilginçti: "Bunun dedesi Aziziye Valisi iken, Avusturya askerleri tarafından suçsuz yere tutuklanan Sırplar'ı kurtarmıştı. Bunlardan biri de benim. Albayın bu gerçeği dile getirmiş olmasına rağmen gözü dönmüş caniler beni öldürmekte kararlıydı. Ancak Albay ısrar edince beni bıraktılar."

Gençlik Yılları ve Genç Müslümanlar Teşkilatı

"Almanya'nın yardımıyla 1941'de kurulan Bağımsız Hırvat Devleti'nin işgali altında bulunan Saraybos-

na'da 1943'te liseyi bitirdim. Hırvatlar beni askere almak isteyince Saraybosna'dan kaçtım ve Gradaçac'a gittim. Çünkü o tarihte Bosna Hersek'in büyük bir kısmı Faşist Ante Paveliçin Almanlar'dan aldığı yardımla kurduğu "NDH" Bağımsız Hırvat Devleti'nin işgali altındaydı. Kuzeydoğu Bosna'nın bir kısmını müslüman milisler, diğer bir kısmını Sırp Çetnikler kontrol altında tutuyordu. O zaman Sırp'ların en büyük düşmanı Hırvatlar olduğu için Sırp'lar Müslümanlarla iyi geçiniyorlardı. Sırp'lar, "Müslümanları zorlarsak Hırvat ordusuna katılırlar" diye korkuyorlardı. II. Dünya Savaşı'nda Kuzey Bosna'da yanı sıra Breçko, Aziziye (Şamaç) ve Modrica bölgelerinde Sırp'lar tarafından Müslümanlara yönelik bir katliâm duymadım...

1943'ten 1944'e kadar Gradaçac'da gizlendim. Arasına Saraybosna'ya gizlice gider gelirdim. 1945'te Partizanlar (Tito'nun ordusu) Saraybosna'ya hâkim olunca ben de Saraybosna'ya döndüm. 6 Nisan 1945'te Partizanlar evime geldi. Tifo hastalığına yakalanmıştım, ayağa kalkacak halim yoktu. Beni askere almak için gelmişlerdi fakat yatalak olduğumu görünce "İyileşince askerlik için teslim ol" dediler. Gitmeyince bir hafta sonra tekrar geldiler ve beni askere aldılar. Zor bir dönemde askerlik yaptım. Askerliğimin sonuna doğru, 1 Mart 1946'da bir asker olarak tutuklandım. İddianame'de "Mladi Muslimani" (Genç Müslümanlar Teşkilatı) üyesi olmak, Tito'nun fikirlerini eleştirmek ve onun fikirlerini devletleştirmek isteyen savaşçı önderler kabul edilen Partizanlar'a karşı mu-

halefet oluşturmak ve Sovyet karşıtı gizli propaganda yapmak gibi iddialar yer almıştı.

İddiaları doğrudu. Beni çok iyi tesbit etmişlerdi. Hitler ile işbirliği yapan Hırvat Ustaşa'ları ile Sırp milliyetçiliğini temel esas alan Draja Mihailoviç önderliğindeki Çetniklere karşı elde edilen zaferden sonra devletini kuran Josef Broz Tito Yugoslavya toprakları içindeki müslüman nüfusun varlığından korkuyordu.

Müslümanları yeni rejim içinde eritmeyi hedefleyen Tito, bu görüşe engel olan tüm teşkilatları yasaklamış ve üyelerinin mahkum edilmesini emretmişti. İşte ben de bu plan çerçevesinde tutuklanıp yargılandım. Başlatılan bu kampanya sonucu cezaevleri müslümanlarla doldu. Mladi Muslimani (Genç Müslümanlar Teşkilatı) öncüsü çok sayıda kişi ağır cezalara çarptırıldı.”

Mladi Muslimani (Genç Müslümanlar Teşkilatı)'nın Kuruluşu ve Amaçları

“Mladi Muslimani II. Dünya savaşıdan önce kuruldu. Sadece Yugoslavya'da değil Avrupa kıtasına yayılmış ve çeşitli Avrupa ülkelerinde yaşamaya mecbur kalmış Boşnak, Arnavut ve çeşitli ırklara mensup Balkan müslümanlarının katılımıyla kurulmuş ise de, teşkilatın öncüleri Boşnak Müslümanları idi. Kısa zamanda tüm Avrupa'da örgütlenmeyi başarmıştı. O zamanlar 16 yaşındaydım. 1939'da teşkilata karşı başlatılan saldırı, yargı ve yasaklamalar ile teşkilatın lideri

olan Mehmed Spaho'nun öldürülmesi ile teşkilat büyük darbe aldı ve başsız kaldı. Bosna Hersek toprakları çoktan paylaşılmıştı. Müslümanlara karşı bir yok etme hareketi başlatılmıştı. Müslümanların malları ellerinden alınmış ve evleri ateşe verilmişti. Bir yanda, Hırvat Ustaşalarının, diğer yandan Sırp Çetniklerinin saldırıları karşısında Müslüman Boşnak halkı, herşeylerini bırakıp belli bölgelere çekilmişti. Müslüman Boşnak halkının varlığını korumak amacıyla 'Mladi Muslimani' kuruldu. Mladi Muslimani (Genç Müslümanlar Teşkilatı)'nin kurulmasının tarihi sebepleri vardı. Milletçe yaralıydık ve Osmanlı'nın bölgeden çekildiği günden beri hep horlanmaktaydık. Topraklarımız gasp edildi. Bu olaylar karşısında yaralarımızı sarmamız lazımdı. Halkımıza geleceğe ümitle bakabilen canından, malından ve namusundan emin olabilecek bir ortamın sağlanması gerekmektedir. Bunun için mutlaka teşkilatlanmamız gerekmektedir ve ağabeylerimiz bunu yapmıştı.

Lise ikinci sınıftayken 1940'da teşkilata üye oldum. Belgrad Üniversitesi'ne devam eden ve teşkilatın önde gelenlerinden Tarık Muftić, Esad Karadozović, Nusret Başagić ve Emin Granov'la tanıştım. Üyelerin büyük bir kısmı Saraybosna Lisesi öğrencileriydi. Beraber olduğum Eşref Çampara ve (daha sonra şehid olan) Muammer Sadović ile faaliyetleri tartışıyor ve fikirlerimi geliştiriordum.

Teşkilatta yaptığımız görev dağılımında Liseliler ve Üniversiteliler diye iki ayrı gruba ayrıldık. Aralık

1940'da yaptığımız bir toplantıda ilk defa biraraya geldik. Ocak ve Şubat aylarındaki toplantılarda Boşnak halkının içinde bulunduğu sıkıntılar ve çıkış yolları tartışıldı. İslam'ı daha iyi anlamak için İslam dini dersleri başlatmıştık. Avrupalıların İslam'a bakışı ve Haçlı Seferleri'nin sebepleri ve Müslümanlara karşı başlatılan yok etme kampanyalarının sebepleri, en çok tartışılan konularımızdı. O tarihte İslam ve Müslümanlar aleyhinde büyük bir karalama kampanyası başlatılmıştı. Müslümanım demek suç olmuştu. Aleyhimizdeki bu yoğun kampanyaya karşı kendi başımıza İslam'ı öğrenmek ve İslam'ın hoşgörüsünü tanıtabilmek için 61 yazılar yazmaya çalışıyorduk.

"O sıralarda, Ali Mutevellîç tarafından kaleme alınan ve büyük bir hayranlık duyduğum 'İslam Işığında' adlı eseri okudum. Bu, çok kıymetli bir eserdi ve benim üzerimde büyük etkisi olmuştu. Ayrıca Osman Nuri Hacıç'in yazdığı "Hz. Muhammed ve Kur'an" da bana yön veren eserlerdendir. Yaklaşık 300 sahife olan bu kıymetli eser, idealist bir üslûbla yazılmıştır. Bu ve benzeri kıymetli eserler o zamanlar Mostar şehrindeki faaliyet gösteren "Kalaycı" Kütüphanesi tarafından bastırılmıştı. Bu çok büyük bir hizmet olmuştu ve teşkilatımız üyeleri bu eserlerden büyük ölçüde istifade etmişlerdi. Bu eserler teşkilatımızda okunuyor ve tartışılıyordu. Böylece ilk aylardan başlayarak İslam'ı gerçek kaynaklarından öğrenmeye başlamıştık. Üyelerimizin sayısı büyük bir hızla artıyordu. Müslüman gençlik içinde teşkilatımız büyük bir kabul bulmuş oldu..."

Aliya İzzetbegoviç, Mladi Müslümani (Genç Müslümanlar Teşkilatı)'nin kuruluşunu, yapısını ve faaliyetlerini anlatmaya devam ediyor:

“Teşkilat 1941 yılının Mart ayının sonunda Yugoslavya Krallığı'nın parçalanmaya başladığı zamanda ortaya çıktı. O zaman biz Saraybosna'da Genç Müslümanlar Teşkilatı olarak ilk genel kurulumuzu topladık. Genel Kurulda teşkilat resmen ilan edildi. Genel Kurula 50 üyemiz katılmıştı. Çünkü herkes katılmaya korkuyordu. O zamanki anayasa gereği, genel kurulumuza bir polis katıldı. Kurulumuzun açılış konuşmasını Tarık Muftić yaptı ve ilk liderimiz o oldu. Genel Kurulumuzdan 15 gün sonra savaş patlak verdi. Genel kurul kararları, yeni yönetim kurulu protokolü ve yeni tüzük mahkemeye verilemedi. Şavaşla birlikte işgal geldi ve Bağımsız Hırvat Devleti ilan edildi ve Ustaşa'lar (Hırvat Milliyetçileri) yeni bir hükümet kurdular. Hitler Almanyası'nın desteğinde olan bu hükümet, Hitler'i örnek alarak örgütlenmeye başlamıştı. Hükümete bağlı "Genç Ustaşalar Teşkilatı" kuruldu.

Bu örgütün hedefi tüm Hırvat ve müslüman gençleri çatısı altında toplamak ve ilan edilen Bağımsız Hırvat Devletinin ordusuna katmaktı. Kimseye sorulmadan tüm gençler teşkilata kaydedilmiş ve toplantılara zorla getiriliyorlardı. Oluşturulan eğitim kamplarında ideolojik seminerler veriliyordu. Büyük Hırvatistan hayali taşıyan bu eğitim seminerlerinde müslüman Boşnakların aslen Hırvat oldukları ve Osmanlılar

tarafından zorla müslümanlaştırıldıkları ısrarla vurgulanıyordu. Ben ve benim gibi çok sayıda müslüman genç bu kamplarda verilen eğitime katılmak zorunda bırakılmıştık. Ancak biz birbirimizi tanıyorduk ve Hırvatların oluşturduğu gençlik kamplarında gizlice biraraya gelip İslami eğitim ve teşkilatlanma dersleri yapıyorduk. Onların seminerleri hiçbir arkadaşımıza tesir etmiyordu, çünkü biz onların amaçlarını çok iyi biliyorduk.

İnanırmısınız, o günlerde yaptığımız gizli çalışmalar sayesinde sayımız hızla çoğaldı. Elbette Hırvatlar bizim gizli çalışmalarımızı tesbit etmişti, ancak ⁶³ 'onlardan kaçıp, sırların safına geçeriz..' korkusundan varlığımızı bilmiyorlarmış gibi görüntü veriyorlardı. Ayrıca onlarla bir ortak yönümüz vardı; biz de onlar gibi komünistlere karşıydık.

Saraybosna Üniversitesi ve liselerde müslüman gençlik arasında örgütlemeyi tamamlamış, evlerde gizlice sohbet toplantıları düzenliyorduk. Yani, vaziyete hâkimdik. Ancak rahat değildik ve illegal idik. Bazı arkadaşlar teşkilatımıza resmiyet kazandırmak için bazı girişimlerde bulundu ise de Hırvatlar müsaade etmediler. Bu durum karşısında, bazı arkadaşlarımız, imamlar tarafından 1930'larda kurulan 'El'Hidayeh' teşkilatına katılarak resmiyet kazanmamızın doğru olacağını savunmuşlardı... Bu teklife ben ve bir grup arkadaş karşı çıktık. Çünkü bu teşkilat imamlar tarafından kurulmuş ve çok pasifti. Teşkilatın başında büyük âlim Mehmet Efendi Hanciç vardı, ancak bu

teşkilatın adı var fakat hiçbir etkinliği ve gücü yoktu. Onlara katılırsak biz de pasifleşir ve mücadele azmimizi kaybederiz diye düşünüyorduk. Bazı arkadaşlar bu teşkilata katıldı ve yönetici oldular. Neticede haklı çıktık ve onlar da daha sonra bu teşkilattan ayrıldılar... Biz arkadaşlarımızla 'Merhamet' adlı teşkilata katıldık. Müslümanlar tarafından kurulan bir yardım teşkilatı idi. Biz burada Genç Müslümanlar Teşkilatını yeniden örgütlemek ve savaş sebebiyle mağdur kalmış müslüman ailelere sahip çıkmak için bazı çalışmalar başlatmıştık. Önemli ve faydalı işler yapıyorduk. Ancak imkanlarımız çok sınırlı idi.

64

Bizim o zamanki şanlı mücadelemizin bu günlere gelişiminde büyük rolü olduğu inancındayım. Biz mensubu olduğumuz mukaddes dinimiz İslam'la varlığımızı sürdürebileceğimize inanmıştık ve öyle de oldu. Bu şuna benzer: Bir çiçek düşünün, eğer onun köklerini keserseniz; o, topraktaki gıdayı ve suyu alamaz. Bir süre yaşar ve sonunda kurur ve en ufak rüzgar, onu alır götürür. Kısacası Müslüman Boşnak halkının geleceği İslam'dadır. Bu benim değişmez, sâbit fikrimdir.”

Begoviç'in, Mladi Müslümani Olarak,

II. Dünya Savaşı Sırasında Faşistlerle İşbirliği Yaparak Katliâmlara Katıldığı İddiaları...

“Bu iddia kesinlikle doğru değil, Sırlar ve Hırvatlar karşılıklı katliamlar yapıyorlardı. Biz Komünistlere olduğu kadar Faşistlere de karşıydık. Bu nedenle ne Hırvatların yanında yer aldık ve ne de Sırların.

Bizim için ikisi de birdi. Ancak hem Sırlar hem de Hırvatlar işgal ettikleri bölgelerdeki müslümanları zorla askere alıp cepheye sürmüşlerdi. Bu zoraki olan bir hadiseydi. Yani, hiçbir müslüman gönüllü taraf olmamıştır. Biz Müslüman Boşnaklar olarak kendi kimliğimizi korumanın mücadelesini veriyorduk. Elbette savaşın içindeydik ve savaşla ilgimiz olmadığı halde en çok zarar görenlerden olduk. Hırvatlar ve Sırlar bizi kendilerine çekebilmek için bazı belediyelerde görevler teklif ettiler; ancak hiçbir Genç Müslümanlar Teşkilatı üyesi bu görevleri kabullenmedi. Ve hiçbir üyemiz faşist Ustaşaların SS ordusuna katıl- 65 madı. Çoğunluğumuz asker kaçağı idi. Biz Hırvatlar tarafından Sırlara karşı yapılan katliâmları sürekli kınadık. Hırvat ve Sırların sivil halka yönelik katliâmlarını kınayan bir bildiriye teşkilatımızın imzasını bile koyduk.

1945'te savaş suçluları, katiller ve işgalci güçlerle işbirliği yapanlar tutuklanıp yargılanırken bir tane Genç Müslümanlar Teşkilatı üyesi tutuklanmamıştı. Bizim davalarımız 1 Mart 1946'dan sonra başladı. Genç Müslümanlar¹, gruplar halinde ve sistemli bir şekilde yargıladılar. Birinci grup 1946'da; ikinci ve üçüncü grup 1947'de, dördüncü ve beşinci gruplar 1948'de ve son tutuklama 1949'da yapıldı. Hiç unutmuyorum; mahkemede savcı cezalandırılmamızı isterken; "Bunlara öyle ceza verelim ki bir daha böyle bir şeyi düşündükleri zaman damarlarındaki kanları buz tutsun" diye haykırıyordu.

Cezaevi şartları çok ağırdı ve büyük bir baskı al-

tındaydık. Cezaevi anılarıma girersek ciltler dolusu kitap yazılır. Nitekim, Genç Müslümanlar Teşkilatı Davası adı altında kitaplar yazıldı. Bazı arkadaşlarımız çektiğimiz işkence ve baskıları konu alan kitaplar yazdılar. Ancak kısa bir izahat yapmak gerekirse, şartlar çok zordu ve insanlık dışı muamele vardı. İbadet yapmamız yasaktı, çok zamanlar domuz eti yemeye zorlandığımız olmuştur...”

Aliya İzzetbegoviç, 1946'daki ve 1983'deki tutuklamaları, ayrıca 1970'de kaleme aldığı ünlü "İslami Deklarasyon"un Tito rejimi üzerindeki etkisini şöyle anlatıyor:

66

“İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Tito rejimi Hırvat Ustaşalarını ve onlara katılan müslümanları cezalandırmıştı. Burada bir ayırım yapmaları lazımdı, yapmadılar. Çünkü, Hırvatlar gönüllü idi, müslümanlar ise zorla orduya alınmıştı.

Ben ve arkadaşım Necîb, Sagirbegoviç askerî mahkemede yargılandık. Ben 21, Necib 23 yaşındaydı. Ben 3 yıl, Necip 4 yıl ceza aldı. 1946 -1949 yılları arasını hapiste geçirdim. Bizi Zenitsa cezaevinden Stolic'a, ordan da Bele cezaevine gönderdiler. Altı ay sonra ailem yerimi öğrendi, binbir zorluktan sonra görüşme müsaadesi alabildi. Biz ormanda çalışıyor, devlete kereste hazırlıyorduk. İyi çalışmamız için verilen ekmek arttırıldı, süt vermeye başlanmıştı. Pranga mahkumu gibiydik. Akşam yorgun olduğumuz için bir kenarda yığılıp kalıyorduk...”

Eşi Halida ve Evliliği

“Mahkumiyetimi tamamladıktan kısa bir süre sonra, 18 yaşından beri tanıdığım Halida ile evlendim. Halida çok güzeldi ki aynı şey benim için söylemezdi. Savaş sırasında tanışmıştık ve hava saldırısını haber veren sirenler ne zaman çalsa biraraya gelirdik. Bu giderek daha sık oluyordu çünkü İtalya’daki üstlelerinden kalkan İngiliz hava kuvvetlerine bağlı uçaklar Macaristan’daki hedeflerini bombalamaya giderken Saraybosna üzerinden uçuyorlardı. Bazı zamanlar öldürücü yüklerini şehrin üzerine bırakıyorlardı. İnsanlar panik içinde mahzenlere ve hava saldırısı sığınaklarına doğru kaçıırken Halida ile ben, bize hiçbir şey olmayacağından emin, bir taşın ya da en yakındaki bir bankın üzerinde oturuyorduk. Kuşkusuz ikimiz, kentte hava saldırısı sirenlerini duyduğunda mutlu olan yegâne kişilerdik.

Ben üç yıllık mahkumiyetimi geçirmekte iken, birbirimize, içinde sevgiden sonra en sık sonsuzluk kelimesinin geçtiği tutku dolu mektuplar yazmayı sürdürdük. Düşünüyorum da, hapisanedeki sansürcüler kulağa hoş gelen sözcüklerle dolu mektuplarımızı okurken oldukça eğlenmiş olmalılar. Ama bu bizi rahatsız etmedi. Ayrılık ve ızdırapların ancak daha da güçlendirdiği duygularımızın dizginlerini bırakmıştık.

Bir kadının güzelliğini ilk fark ettiğimde 7 ya da 8 yaşındaydım. Tek başına dönmek durumunda kalmasın diye bir erkek çocuk olarak ziyaretlerinde anneme eşlik etmeyi alışkanlık haline getirmiştım. Bir kere-

sinde beni, yaşlı bir kadın hocanın (Bulan) evindeki, evlenme merasiminin bir kısmını oluşturan nikahın kıyılacağı bir düğüne götürdü. Gelin çok güzeldi ve dahası, başının üzerindeki beşibirerdeler ile süslenmişti. Bana çok büyüleyici göründü ve gözlerimi ondan ayıramadım. Bu saf bir hayranlık mıydı? Daha sonra bunu yeniden hatırladığımda rahatsız edici bir suçluluk duygusuna kapıldım.

Evliliğimden sonra ailenin kadın üyeleri tarafından daha önce hiç olmadığı kadar çevrenmiştim. Eşim **Halida**'dan başka kızlarım **Lejla** ve **Sabina** ve onların ardından da beş kız torunum geldi. Yakın aile çevremde o latif cinsin tam sekiz üyesi bulunuyordu. Kadınların yaşama tarzlarını ve sorunlarını anlamaya çalıştım. Erkek olduğum için Tanrı'ya şükran borçluydum ve kadınlara, yani insanlığın daha az şanslı olan kısmına karşı bir dayanışma borcum varmış gibi geliyordu.

İlk torunum Selma 24 yıl önce doğdu. En derin hisleri bu çocuğa karşı duymuşumdur; bu küçük varlığa karşı, daha önce ve daha sonra hiç kimseye karşı duymadığım hislere sahiptim...”

İslam Deklarasyonu

“1970'de müslümanların mevcut durumunu göz önüne alarak 'İslam Bildirisi'ni kaleme aldım. Bu bildiri aslında bir çağrıydı, sadece Bosna ve Yugoslavya müslümanlarına değil, tüm dünya müslümanlarına hitap ediyordu. Çağrıda müslümanlara yeniden uyanış

ve dirilişin öncüleri olma ve İslam'da şuurlanmayı işlemeye çalıştım. Baskılar ve yasaklara karşı siyasî bir şuurlanmanın başlatılması ve haksızlıklara karşı haklı bir siyasi başkaldırının başlaması gerektiği düşüncesinden hareket etmiştim. Bildiri Yugoslavya'da olduğu gibi İslam dünyasında da büyük yankı uyandırdı ve çokca tartışıldı. Büyük bir kısmını cezaevinde yazdığım "Doğu ve Batı arasında İslam" kitabım da öyle oldu. Kitabın çeşitli dillere tercüme edilerek tartışılmaya başlanması Komünist yönetimi endişelendirdi."

1983 Yargılamaları ve Tekrar Cezaevi

"Ağustos 1983'te Genç Müslümanlar Teşkilatı üyesi arkadaşlarımla yeniden tutuklandım, 14 yıla mahkum oldum... 1989'a kadar 6 yıl daha yattım. Nihayet çıkmamıza birkaç yıl kalmıştı. BM İnsan Hakları Komisyonu ve çeşitli ülkelerde faaliyet gösteren insani kuruluşlar Yugoslavya'daki cezaevlerinde süren insanlık dışı zulmü biliyorlardı. Her hafta heyetler geliyor ve incelemeler yapıyorlardı. Yugoslav yönetimi bu kuruluşlara şirin görünebilmek için hapisanelerdeki şartları değiştirdiler ve odalara televizyon almamıza ve dışarıdan gazete getirtmemize müsaade edildi. Ondan sonra dünyanın yeni bir değişime gebe olduğunu daha iyi anladık. Televizyon haberlerinde hürriyet ve insan hakları programları yer almaya başlamış, ABD ile Rusya ve Avrupa ülkeleri arasında ziyaretler sıklaşmıştı. Gorbaçov'un mesajları ve Perestroika fikri Sovyetlerin tıkandığını ve çıkış yolu aradı-

ğını gösteriyordu. Komünist dünyada, durdurulamayan hızlı inişin sonunun nereye varacağı merak ediliyordu.

Biz de bu değişimin Yugoslavya'yı nasıl etkileyeceğini tartışıyorduk. Çünkü Yugoslavya Komünist Partisi Hırvat, Sırp, Makedon, Arnavut, Sloven ve Boşnak üyeleri birbirini eleştirmeye ve suçlamaya başlamışlardı. Bir anda Yugoslavya'yı meydana getiren Cumhuriyetlerde milliyetçi akımlar baş göstermiş ve ülkenin geleceği tartışılır olmuştu... Kısacası, tünelin ucu görünmüştü.

70

Altı ay sonra itirazda bulunmuştuk, cezamızın hafifletilmesini istemiştik. Fikir suçlusu olarak cezamızın indirileceğine inanmıştık. Ancak 14 yıl 12 yıla indirildi. Bir kere daha dilekçe vererek cezamızın hafifletilmesini talep ettik. Bu sefer 9 yıla indirildi.

1987'de halen sebebini anlayamadığım bir olay oldu. Zamanın 'Af Komisyonu' Başkanı Zdravko Đurišić evime mektub göndererek iki kızımı yanına çağırdı. Onlara 'Bu dilekçeyi babanıza götürün, imzalasın, onu serbest bırakacağız' diyerek bir yazılı dilekçe örneği verdi. Kızlarım sevinçle dilekçeyi imzalamamı istediler. Dilekçede 'Yaptıklarım yanlıştı ve pişman oldum. Affımı istiyorum ve bundan sonra, normal hayata döneceğimi ve siyasetle asla uğraşmayacağımı garanti ederim' ifadesi vardı. Asla kabul edemeyeceğim dilekçeye imza atmamı istiyorlardı. Çünkü onlar korkmuşlardı, gelecekte yeni bir örgütlenmeye girişeceğimi iyi biliyorlardı. İmzalamayı reddettim. Kızlarım

üzüldü, onlara durumu izah edince gerçekleri anladılar. Kasım 1988'de dış ülkelerin baskısıyla alınmış bir karar bana ulaştırıldı. Yugoslavya Parlamentosu beni affetmiş. Demokratik ülkelerin ve İslam ülkelerinin baskılarının bu afta büyük rolü olmuştu. İslam ülkeleriyle ticareti geliştirmek isteyen Yugoslav yönetimi bu karara varmış ve serbest kalmıştım..

1989'da hapisten çıkar-çıkamaz ziyaretime gelen arkadaşları uyardım. Yugoslavya'nın parçalanacağını, bu ihtimali göz önüne alarak siyasi çalışmalarını gecikmeden başlatmamız gerektiğini söyledim. Bazıları "tekrar hapse atacaklar seni, gel bu işlere girme!" dedi. Bazıları ise, benim gibi düşünüyorlardı. Ben ve arkadaşlarım korkmuyorduk. Zîrâ, hiçbir zaman korkuyla arkadaş olmamıştık. Mladi Muslimani Teşkilatı eski üyeleri ile yeniden biraraya geldik. Aradan yıllar geçti ve artık hepimiz yaşlanmıştık. Ancak, içimizdeki ateş çok gençti. Milletimiz için bize bir kere daha tarihi bir görev düştüğünün bilinci içinde yeniden yola çıktık. Tam bir yıl sonra 1989 Kasım'ında partiyi kurduk. Ve tam bir yıl sonra seçilmiş olarak parlamentoya girdim. Bu nedenle Kasım ayı benim için önemli bir aydır. Ve bu olaylar hep birer yıl arayla gerçekleşti...."

Aliya İzzetbegoviç, Genç Müslümanlar Teşkilatı'nın devamı olarak kurulan SDA (Demokratik Eylem Partisi)'nin kuruluşunun öyküsünü de şöyle anlatıyor:

"Genç Müslümanlar Teşkilatı incelendiğinde fonksiyonunun çok güçlü olduğu ve insanlarda derin izler bıraktığı görülecektir. Komünist rejim karşısında

teslim olmayan tek teşkilat olmuştur. Yok edilmek istenen Müslüman Boşnak halkının kimliğini korumak en büyük emelimizdi, bizi ayakta tutan güç buydu. Zulümleri imanımızla göğüsledik. Uzun yıllar cezaevi hayatı çeken üyelerimizle 1989'da gizlice biraraya geldik, o ruhu parti kurarak yaşatmaya karar verdik.

Genç Müslümanlar Teşkilatı'nın (GMT) ihtiyarlayan ama ruhları genç olan bir grup insan hayatı pahasına yeniden ortaya çıktı ve Demokratik Eylem Partisi (SDA) kuruldu. Çocuklarımızı yanımıza alarak yola çıktık. Çünkü genç yaşımızda yemin ettik. İslam ve Müslümanlar için çalışacağımız hususunda Allah'a söz verdik. Bunca cefaya rağmen yolumuzdan ayrılmadık. Komünistler battıkça, partimiz Bosna semalarında yükseldi ve beklenen güneş doğdu. Partimizin aydınlık yolundan yürüyen halkımız kimliğine sahip çıktı, partimizi iktidara taşıdı. Sevinç gözyaşları aktı, camilerde şükür namazları kılınarak Allah'a hamd edildi. Dünya bir kere daha görmüştür ki Müslüman Boşnak halkı yok edilemedi. Bu bize Allah'ın lütfudur. İnanıyorumki, GMT ve onun devamı SDA, Yugoslavya Müslümanlarının uyanışında tarihi rol oynadı.”

Parti Kurma (SDA) Fikri

“Parti kurma fikri aklıma cezaevindeyken geldi. Komünizmin birgün biteceğine inanmıştım ve planlarımı buna göre kurardım. Arkadaşlarıma cezaevindey-

ken bunları söylediğimde gülerlerdi. Mahkemede bile bu fikri savundum. Bu fikrimin yakın olduğunu, dünyada yaşanan siyasi ekonomik çalkantılardan anlamıştım. Bu çalkantıların Komünistsiz bir dünyanın doğum sancıları olduğu anlaşılmıştı. Bu günler için hazırlıklara başlanması gerektiğine inanarak parti kurmayı o zamandan kararlaştırdım. Zaman beni haklı çıkardı. Cezaevinde başlattığım parti çalışmalarımı çıktuktan sonra arkadaşlarımla fiiliyata koyduk. SDA cezaevinde kuruldu. Tüm hazırlıkları arkadaşlarımızla içeride iken tamamlamıştık. SDA Yugoslavya tarihinde en hızlı örgütlenen parti olmuştur.”

Neden “SDA” Adını Aldılar

“Henüz ayrılık olmamıştı ve biz Bosna-Hersek'te yaşayan Sırp ve Hırvatları vatandaşlarımız kabul ediyorduk. Partimizin adını ünlü sanatçımız Saffet İseviç buldu. Görüş birliğiyle, partimizin adı SDA oldu. SDA'yı resmen Mart 1990'da kurduk. Kurultayımızı 26 Mayıs 1990'da topladık. Yugoslavya'da yüz küsur parti vardı. Elhamdülillah partimiz bunların içinde en büyük parti durumuna geldi. Müslümanlar olarak çok baskı gördük. Dinimizi öğrenebilecek kadar özgür olmadık. Ben İslamı ve mücadele şuurunu **Mevdudi**, **Seyyid Kutub**, **Hasan El-Benna** ve **Fazlurrahman** gibi âlimlerin kitaplarından öğrendim. Partimizin kazandığı zaferler sayesinde İslam yeniden ülkemizde hayat bulmaya başladı. İlk seçimde oyların % 33'ünü alarak 130 sandalyeli parlamentoda 42 Milletvekilliği kazan-

dık. Bu Müslüman Boşnak halkının ilk demokrasi zaferi oldu. Kısacası yok edilmek istenen bir halkın kimliğini ayağa kaldırdık, biz varız dedik."

Begoviç İkinci Defa Başkan

Aliya İzzetbegoviç'in öz yaşam öyküsüne dair anlattıkları burada bitiyor. Boşnak halkı 200 bin şehidin ardından özgürlüklerine kavuştular. ABD'nin Dayton kentinde parafe edilen ve Paris'te imzalanan anlaşmayla 4 yıl süren kanlı savaş resmen bitmiş olsa da Bosna Hersek'te normal hayata dönüş kolay değildi. Yakılıp yıkılan bu ülkenin yeniden yapılanması birinci derecede düşündürülen faktör olmakla birlikte, ülkeyi kim yönetecek, seçimler nasıl gerçekleştirilecek düşüncesi herşeyin önündeydi. Müslüman Boşnak, Hırvat ve Sırp'lardan oluşan taraflar kadar Dayton antlaşmasına imza koyan garantör ülkeler de, seçimin sonucunu merak ediyorlardı. 14 Eylül 1996'daki seçimlerde 24 ayrı parti ve bağımsızlarla birlikte 3398 aday yarıştı. En çok oyu toplayan Aliya ikinci defa Cumhurbaşkanı seçildi. Sırp ve Hırvatlar tarafından bölgeden kovulmak istenen müslümanlar verdikleri onurlu direniş sonunda hem bu bölgede kalmayı hem de ülke yönetimini yeniden ele geçirmeyi başardılar. Aliya 1998'e kadar Cumhurbaşkanlığı yaptı. 13-14 Eylül 1998'de yapılan Devlet Başkanlığı seçiminde Aliya'nın şahsında müslüman Boşnak halkı bu zaferi yenilemiş oldu. Özgür ve Demokrat Bosna Hersek adı altında SDA (Demokratik Eylem Partisi), ZABİH (Herşey Bosna İçin

Partisi) ve LP (Liberal Parti)'den oluşan seçim koalisyonu Aliya'yı Devlet Başkanlığına aday gösterdi. Aliya, Bosna Hersek Cumhurbaşkanlık Konseyi Başkanlığına seçildi. Sırp aday Zivko Radişik ve Hırvat aday Ante Yelaviç, Aliya'ya yardımcı olarak seçildiler. Böylece Aliya, halkı tarafından kabul bulmuş karizmatik lider olduğunu bir kere daha ispatlamış oldu.

“Selam Sana Ey Halkım!”

Aliya İzzetbegoviç SDA'nın Genel Kurulunda, siyaseti bıraktığını açıkladığı konuşmasında tarihi sözler söyledi. Aliya'nın konuşması kısaca şöyleydi;

75

“Bu günleri gösteren yüce Allah'a hamd ediyorum. Tarihimizi kanımızla yazdık. Evlerimiz yakılıp yıkıldı. Düşmanlarımız mert değildi, alçakça katliamlar yaptılar. Yapılan katliamları dünya şimdilerde ortaya çıkartılan toplu mezarlardan anlamaktadır. Bu gerçekleri haykırmiştık, duyan olmamıştı. Tüm acılara rağmen çok şükür ayaktayız. Yıkılan ev ve camilerimizi yeniden inşa ettik. Şehitlerimizi rahmetle anıyoruz. Onlarla inşallah cennet'de buluşacağız, onları Allah'ın ve meleklerinin huzurunda şanlı direnişlerinden dolayı kutlayacağız. Gelineen noktada herşey bitmiş değil, yeni başlıyoruz. Başlattığımız mücadelede eksiklikler olmasına rağmen bir yerlere geldik. Bundan sonra görev sizlerindir. İlerleyen yaşım ve sıhhatim nedeniyle aktif siyaseti bırakıyor, bir nefer olarak ömrümü halkıma hizmet etmek isteyen siyasilere destekle sürdüreceğim. Allah'a hamd ediyorum ki bugün elim-

deki dalgalanan bayrağı teslim edeceğim inanmış yüzbinler var. Artık Bosna Hersek hür ve bayrağımız kendi topraklarımızda dalgalanıyor. Selam sana ey halkım! İmanınıza, bayrağınıza ve devletinize sımsıkı sarılın!..”

Temel Eseri ve Fikirleri

Begoviç'in "*Doğu ve Batı Arasında İslâm*" kitabı dünya kültür ve düşünce hayatına yeni ve anlamlı perspektifler katmaya aday değerli bir çalışmadır. Tarihte "tek örnek" olduğu paranoyasına kapılmış modern uygarlığın tam ortasında insanlık tarihi boyunca yüceltilen değerler kurban edilirken başka şeyler yazılamazdı. Otoriteye zorunlu olarak itaat etmiş fakat inanmadığı yasaları hiçbir zaman benimsememiş Aliya İzzetbegoviç, yaklaşık yarım yüzyıl ateist, materyalist bir politik hegemonyanın çoraklaştırdığı topraklarda "Ölümünden sonra Allah'ın yeryüzünü diriltmesi" gibi düşünceleriyle çevresini diriltmiş, onu izleyen ve okuyan insanların acılı ruhlarına Mesih'in kutlu nefesi gibi esmiştir. Bu yüzyılın başlarında Hind yarım kıtasında Muhammed İkbâl Doğu İslâmı'nın derin ve şiirsel bir soluğu ise, onun gibi aynı yüzyılın sonlarında Aliya İzzetbegoviç de 'Batı İslâmı'nın soluğu olmaya aday bilge bir kişiliktir...

Begoviç, kendisinin bir teolog, yazdığı kitabın da bir teoloji kitabı olmadığını, böylesi bir kitap yazmaktaki asıl amacının "İslâm'ı bugünkü neslin anlayacağı bir dilde tercüme teşebbüsü" olduğunu söylemektedir.

Begoviç, adından da anlaşılacağı gibi Doğu ve Batı arasındaki çatışmada “İslâm’ın” yerinin ne olduğunu, bugünkü dünyanın şekillenmesinde İslâm’ın herhangi bir rolünün olup olmadığını anlamak istemektedir.

Doğu ve Batı Arasında İslâm

Begoviç eserini yazdığında dava arkadaşlarıyla birlikte Yugoslavya devleti tarafından, 1989’a kadar birkaç defa hapse atılmıştı. Yazarının hapse atılmasına sebep olan eserde neler var diye baktığımızda, bu esere, zulme istinat eden hiçbir devletin tahammül göstermeyeceğini görürüz. Eser iki ana kısımdan müteşekkil. Birinci kısım insanlığın menşei ve insan denilen varlığın ortaya koyduğu medeniyet, ve uygarlık bağlamında değerlendirilebilecek konular şu başlıklar altında ele alınmıştır: Batı Düşüncesinin Temelleri/ Tekâmül ve Yaratma / Kültür ve Uygarlık / Sanat Fenomeni / Ahlâk / Kültür ve Tarih / Dram ve Ütopya. Eserin ikinci kısmı ise: İslâm-İki Kutuplu Birlik / Musa-İsa-Muhamed / İslâm ve Din / Hukukun İslâmî Mahiyeti / Saf Din ve Saf Materyalizmin İmkansızlığı / İslâm’ın Dışında Üçüncü Yol... başlıklı konuları içeriyor.

Önsöz’de şunları söylüyor Bilge Kral: “En yüksek şekli insanda sergilenen ruh-madde birliği prensibinin adı ise, İslâm’dır” (s. 11). “Vakıa dış hayattan ayrı bir hayatın mevcudiyeti hakkında aklî delillerimiz yoktur; fakat, insan hayatının sadece imalat ve üretimden ibaret olmadığını açıkça hissetmekteyiz.” (s. 13). “Hristi-

yanlık kurtuluş vaad ediyor ama sadece dahili kurtuluş; sosyalizmin vaad ettiği kurtuluş ise haricidir” (s. 15). “Teori bakımından ne olursa olsun, ister materyalist veya Hristiyan, ister aşırı veya ılımlı, insan, tatbikatta doktrininden birçok şeyi kapı dışında bırakıyor. Gerçek hayatta ne tutarlı materyalist ne de tutarlı Hristiyan olabiliyor.” (s. 17). “İslâm, dünyanın esas özelliği olan bu dualizmi evvela anlamak ve kabul etmek, ondan sonra da onu yenmek yoludur.” (s. 18). “Materyalistler İslâm’ı her zaman sadece din ve mistik olarak; Hristiyanlar ise sosyal ve siyasi bir hareket (sol temayül) olarak görecektirler”. “ Titizlikle baktığımızda ne mistikler ne de akılcılar esas itibariyle Müslümanlığı kuşatıcı bir biçimde kavrayabilmişlerdir.” (s. 20).

81

Esas itibariyle Aliya İzzetbegoviç, kitapta ele aldığı meseleleri önsözde öz itibariyle dile getirmiştir ki, biz bunu eseri okuyunca anlarız. Tam bir iman mücadelesinin felsefi / düşünsel temellerle verildiği eser, akli karışıklar için bir kılavuz niteliğindedir. Materyalizmin ve tekâmül fikrinin insanın dışındaki dünyayı esas aldığını ve buradan hareketle insanı ve alemi okuduğunu ancak bu okumanın insanı yanılttığını ifade ediyor Begoviç. Zîrâ bu okuyuş türü, neticede ruhu inkâra götürmüştür (s. 33). Halbuki insan, şahsiyeti olan bir varlık olarak sadece biyolojik bir varlığa indirgenemez.

Daha sonraki sayfalarda dînin insan hayatındaki yeri konularını işliyor Bilge Kral. Tarihî tecrübeler ve

ilmî verilerden istifade edip bizi düşünmeye davet ediyor. İnsanoğlunun iptidai kültürde bile daima bu dünyadan başka bir dünyayı arzu ettiğini ve bu doğrultuda mitler, hurafeler, oyunlar, putlar vb. ortaya koyduğuna dikkat çekiyor (s. 39). Yine hemen bütün ilkel dinlerde bile kurban denilen bir ritüelin/ibadetin var olduğunu, halbuki hayvanlarda böyle bir şeyin asla görülmediğini belirtiyor (s. 40). Bunun yanında ilk insanlarda bile bir takım 'yasak' fikrinin var olduğunu bütün çalışmalar ortaya koyuyor Begoviç'e göre. Eğer insan türü hayvandan farklı değilse nasıl oluyor da, ilkel insanlarda yasak fikri oluşabiliyor, diye soruyor (s. 42). Dahası ilkel insanlarda 'pis', 'lanetli', 'mukaddes', 'yüce' gibi fikirlerin nasıl oluştuğunu düşünmemizi istiyor. "İnsan nerede zuhur ettiyse onunla beraber din ve sanat da zuhur etmiştir" diyor (s. 43). Bir diğer dikkat çeken hususun da, kritik ve önemli anlarda insan türünün göğe baktığını, yalvarmak niyetiyle ellerini göğe doğru açtığını ve bunun daha ilkel insanlarda bile görüldüğünü, halbuki hayvan türünde böyle bir şeyin görülmediğini dile getiriyor (s. 44). Yine hayvanlarda 'mukaddes' mefhumunun oluşmadığı ve estetik duygu ve heyecanın da olmadığını belirtiyor (s. 45). Bir diğer önemli husus da, bugün dans, bale, heykeltraşlık, resim, musiki gibi sanatların aslen dinden kaynaklandığını ve bunların 'insanın kaybolmuş bir dünyayı arama arzusunun' ifadesi olduğunu söylüyor (s. 46). İnsan hayatının bir mucize olduğunu belirten Begoviç, bugünkü araştırmalara göre sadece bir molekülün tesa-

düfen oluşabilmesi için 10 üzeri 243 seneye ihtiyaç duyulduğunu, halbuki dünyamızın yaşının 4,6 milyar sene olduğunu, buna göre hayatın kendiliğinden oluşmasının ihtimal hesaplarının dışında bulunduğunu istatistiksel olarak kaydediyor (s. 60).

Şu ifadeleri ne kadar düşündürücüdür: “Din san-ki, hayvanların yaptıklarına bakın ve tersini yapın; onlar yemekten zevk alırlar, siz ise oruç tutun; onlar çiftleşir, siz ise bundan çekinin; onlar sürü hâlinde toplanırlar, siz ise inzivaya çekilin... Kısaca, onlar be- denle yaşarken siz ruhla yaşayın, dermiş gibi(dir).” (s. 64). “İnsanlık muafiyet değil, mükellefiyet demektir...” “Din olmadan insanın gerçekten mümkün ola- bileceğine, gerçekten varolacağına da inanmak zor- dur...” (s. 71). “Dindarlık şehrin büyümesiyle azalır... Çünkü şehir ne kadar büyürse, üzerindeki gök de o kadar ufalır. Tabiat, çiçek ve aydınlık o kadar az; du- man, beton, teknik ise o kadar çok olur. Biz de o kadar az şahsiyet, o kadar da çok kitle oluruz. Şehir ne kadar büyürse cinayetler de o nispette artar. Dindarlık şehrin büyüklüğüne ters, cinayetler ise doğru bir nispette bulunur...” (s. 88).

Bilge Kral, uygarlık ve tekniğin büyüsunün in- sanları optimist kıldığını ancak bunun büyük bir yan- ılığ olduğunu belirtiyor. Zîrâ insanlar konfora battık- ları oranda cinayete ve ahlâksızlığa gömülmüşlerdir. Eldeki bütün istatistik verileri bunu göstermektedir. Alkol, uyuşturucu kullanımı, cinayetler, suç oranının artışı, kumar, porno yayınlar, intihar vakalarının artışı

gibi hadiseler, daha çok teknik hayatın sunduğu konfora batmış ülkelerde görülmektedir. Dahası ruh sıkıntısı da daha çok bu ülkelerde vardır... (s. 94-99). “Materyalist görüşün tersine, uygarlık ve konfor insanın tabiatına uygun birşey değildir” ve “Konfor ve ona bağlı tüketici zihniyet her yerde yalnız dine olan bağlılığı değil, herhangi bir değerler sistemine olan bağlılığı da zayıflatıyor (ve hattâ yok ediyor)” diyor. Medeniyetin insana getirdiği mutsuzluk ve ruh sıkıntısının kaynaklarının ise, klasik aile ve dînî ahlâkî terbiyenin yok edilmesinde görüyor. Dahası bu iki temel faktörün yokluğunun, medeniyetin temellerini de sarstığını ifade ediyor (s. 100-101).

Sanat ve dramın insanın içine yolculuk olduğunu ve kaynağının din olduğunu belirten Bilge Kral, ilmîliğin dini anlayamayacağını, ateizmin de hiçbir zaman sanatı anlayamayacağını dile getiriyor. Bunun içindir ki, komünist Rusya, ihtilal sonrası pek çok astronom, fizikçi vb. ortaya çıkarmış ama bir ressam, müzisyen yetiştirememiştir... (s. 121). Düşünür Begoviç, dönüp dolaşiyor, fikirlerini ‘öte dünya’ fikrine bağlıyor. Nitekim aynı tutumunu ‘ahlâkı’ değerlendirmesinde de buluyoruz. Şöyle diyor: “Ancak ve ancak hayatın ebedîliği ve insanın ölmezliği, yani Allah’ın ve bu tabiat dünyasından ayrı bir dünyanın varolması şartıyla insanın ahlâkî davranışının –ister en ufak bir menfaatten feragat olsun, ister hayattan feragat olsun- bir mâ-nâsı vardır...” (s. 140). Yine aynı konuyla ilgili olarak ilim ve ahlâkı değerlendirmesi şu şekildedir: “İlmin

ilerlemesi ne kadar büyük ve göze çarpar olursa olsun, ahlâk ve dîni fuzuli ve lüzumsuz kılamaz. Zîrâ ilim insanlara yaşamlarının ne şekilde devam etmesi gerektiğini öğretmez ve herhangi bir değer ölçüsü göstermez. Din olmasaydı biyolojik hayatı insanî hayatın seviyesine çıkararak bu değerler, meçhul ve anlaşılmasız kalırdı. Çünkü din, daha ulvi bir başka alemin mahiyeti hakkında ‘bilgi’, ahlâk ise mânâsı hakkında ‘bilgi’dir...” (s. 151). “Beden ruhun mezarıdır. Ruh dünyada asla gâyesine ulaşamaz; hakiki marifet ancak ölümden sonra olur...” (s. 155).

Eserin ‘Dram ve Ütopya’ bölümünde, insan hayatının bir dram olduğunu, ütopyanın ise insan tabiatına aykırı olduğunu ifade ediyor. Halbuki komünizm gibi bir takım devlet felsefelerinin ütopyayı insanlara bir deli gömleği gibi giydirmeye çalıştığını, ahlâkı ancak menfaatten ibaret gören, sanatı öldüren, dramı reddeden bir hayat görüşünün insanın şahsiyetini silmediğini belirtiyor. ‘Ütopya ve Aile’ başlığı altında Platon’un Cumhuriyet isimli eserinden şöyle bir örnek vererek konuya açıklık getiriyor: “20 ila 40 yaşında olan kadınları 25 ila 55 yaşında olan erkeklerle beraber hususi odalara hapsedmeli. Bundan doğacak çocuklar anne ve babalarından haberleri olmadan devlet müesseselerinde eğitilmeli. Yirmi yaşından küçük kadınlara ve 55 yaşından büyük erkeklerle cinsi münasebetler yasak değildir fakat böyle bir aşkın semeresi olan çocuklar bertaraf edilmeli ya da doğduktan hemen sonra aklıktan ölecekleri muayyen bir yere terkedilmeli. Aile

hayatı ve sevgi mevzubahis değildir...” Sonra da Begoviç: “Uygarlık, aileyi sadece nazari olarak değil, tatbikatta da ortadan kaldırmaktadır. Aile içinden evvela erkek dışarı çıkmıştır, sonra kadın ve en son çocuklar” teşhisini koyuyor. Boşanmaların artması, evlilik dışı ilişkilerin çoğalması, çalışan kadınların fazlaşmasının aileyi işlevsiz kılacağını ifade ediyor ve bunun tehlikelerine dikkat çekiyor (s. 204-205). Böylece M.Ö. 3. yüzyılda yaşamış Platon’un ütöpik fikri ile bugünkü materyalist uygulamanın ne kadar örtüştüğünü ifade etmek istiyor. Ütöpik devlet sistemlerinin insanı sadece biyolojik varlık mesabesine indirgediğini ve onun ruhunu inkâr ettiğini, insanı sadece üreten ve tüketen bir varlık olarak gördüğünü, bunun neticesinde ise insanın ruhen boşlukta bulunması yüzünden bütün konfora rağmen mutsuz insanlar yığını hâline geleceğini söylüyor. Yine uygarlığın ‘analığı’ küçümsediğini, kadına *kullanım objesi* olarak baktığını ve ondan saygıya layık olan şahsiyetini aldığını dile getiriyor.

Kutsal kabul edilen dinlerden Yahudiliğin ahireti görmezden gelerek sadece bu dünyaya yöneldiğini, Hristiyanlığın ise yüzünü daha çok ahirete tevcih ettiğini, halbuki bu iki sistemin de nihai mânâda insanı tam olarak ifade edemeyeceğini bir tez olarak öne süren Bilge Kral, asıl sentezin İslâm’la ortaya konulduğunu dile getiriyor (s. 215-216). Bu ruhun dînî matbetlere de yansıdığını, kiliselerin mistik havada ve insan kalabalığından uzak yerlerde inşa edildiğini, camilerin ise tam tersine aydınlık ve hadiselerin cereyan

ettiği merkezlerde kurulduğunu söylüyor (s. 224). İslâm'ın aynı zamanda dünyaya dönük bir din olduğunu hattâ cenneti bile dünyevi renk ve lezzetlerle tarif ettiğini ifade ediyor (s. 240). Buna göre İslâm, insanı olduğu gibi kabul etmiş [diğer bir tabirle insandan melek ya da şeytan olmasını istememiş] ve tabiatı reddetmemiştir. Zîrâ faziletin tabiat ve kuvvetin olduğu yerde bulunduğunu dile getirmiştir.

Eser, Kıta Avrupa'sındaki fikirlerin özellikle İngiliz düşünce sisteminin incelenmesi, Marx'ın fikirlerinin analizi ve İslâm'ın kader-teslimiyet planında ortaya koyduğu sistemin değerlendirilmesi şeklinde devam ediyor. Görülen o ki, Aliya İzzetbegoviç'e Bilge Kral denilmesi sadece onun bir siyaset pratisyeni olmasından değil aynı zamanda büyük bir düşünür/filozof olmasından kaynaklanmaktadır. İslâm'ın ilk yıllarındaki gelişmeleri, Rus düşüncesi, aydınlanmadan sonra kıta Avrupa'sındaki fikir hareketliliği, Hint düşüncesi konularında Begoviç'in tam bir fikir hakimiyetine sahip olduğunu görürüz eserinde. Dahası bunların tahlihi, sonuçlar çıkarılması ve bir fikir manzumesi olarak sunulmasında da hayli mâhirdir Bilge Kral.

Şimdi eseri daha yakın plandan incelemeye geçebiliriz.

Dünya Görüşleri

Begoviç'e göre dünya görüşleri üç kümede toplanmaktadır; Doğu (ruh), Batı (madde) ve İslâm (ruh-madde). Bütün bir dünya tarihi bu temelden kalkan

ideoloji, dünya görüşü, din ve şahsiyetlerin tezahüründen ibarettir. Onun tasnifine göre “Doğu” denince kastedilen Hind-Hristiyanlık-İdealizm doğrultusundaki Buda, Mahavira, Eflatun, Gazzali, Malabranche, Leibniz, Fichte, Cudworth, Scheelling, Hegel, Kant, Bergson ve Whitehead gibi temelde “ruhçuluğu” esas alan anlayıştır. “Batı” derken kastettiği de Yunan-Yahudilik-Materyalizm doğrultusundaki Aristo, Epikürios, Lukrez, Bacon, Hobbes, Gassendi, Helvetius, Holbach, Spencer, Marks ve Russel gibi temelde “maddeciliği” esas alan anlayışlardır.

88

Begoviç’e göre bir tarafta Musa, diğerinde İsa, ortada ise Muhammed durmaktadır. Musa’dan sonra Yahudilik maddeciliği, bu dünyacılığı esas olan “sol temayülü”, İsa’dan sonra Hristiyanlık da ruhçuluğu, öbür dünyacılığı esas olan “sağ temayülü” temsil etmektedirler. Muhammed’den sonraki İslâm ile ise “denge” kurulmuştur.

Bu iki kutuplu dualizmin sürekli çatışması sonucu insanlık “dram” ile “ütopya”, “bu dünya” ile “öbür dünya”, “madde” ile “ruh” arasında gidip gelmektedir. Begoviç’e göre bu iki kutuplu dualizmi ve “ortayı” ifade eden İslâm, hayatın her alanında kendisini göstermektedir. “Doğu ve Batı arasında İslâm” aslında şu demektir: Ruh-madde, şuur-varlık, can-vücut, öznesne, organik-mekanik, soyut-somut, nitelik-nicelik, din-bilim, sanat-teknik, ibadet-hıfsızsihha, sadaka-vergi, ahlâk-mantık, ideal-real, günah-zarar, metafizik-fizik, manastır-okul, mabed-lâboratuvar, rahip-şövalye,

yaratılış-evrim, Michelangelo-Darwin, ahlâk dramı-yaşam kavgası, animizm-reizm, personalizm-chosizm, mutlak ruh-üretim araçları, ahiret-entropi, idealler-menfaatler, terbiye-eğitim, kendine hâkim olma-tabiata hâkim olma, çilecilik-hazcılık, kültür-uygarlık, dram-ütopya, mânevî topluluk-sosyal sınıf, insan hakları-sosyal güvenlik, haklar beyannamesi (1776)- emekçi hakları deklarasyonu (1918), asli suç (iffet,bekarlık) -seks devrimi, kutsal evlilik-anlaşmah evlilik, aile-huzurevi, İsa-Musa, Hristiyanlık-Yahudilik, idealizm-materyalizm arasında İslâm...

Begoviç'e göre bu tablo hayli mücmel ve katı görünmesine rağmen kaçınılmazdır. Bütün bu kutuplaşma arasında İslâm'ın yeri "orta"dadır. Bu ortada olma durumu rastgele bir sentezden ziyâde, İslâm'ın karakterinden kaynaklanmaktadır. Begoviç kitabının tamamını bu zıtlıkların mahiyetini analiz ve İslâm'ın nasıl orta bir değer ifade ettiğini anlatmaya ayırıyor. Ona göre İslâm tarihi iki kısma ayrılmaktadır: Muhammed'den önce ve Muhammed'den sonra. Muhammed'den önce Musa ve İsa'nın takipçilerinin tarihî tecrübesi bulunmaktadır. Musa'dan sonra dünyevî yönü ağır basan Yahudilik, cenneti bu dünyada kurmaya çalışmıştır. Sonradan ortaya çıkan bütün saf bu dünyacı teoriler bu temayülden ileri gelmiştir. İsa'dan sonra ortaya çıkan Hristiyanlık ise uhrevî yönü ağır basan bütün temayülleri temsil etmektedir. Muhammed ile birlikte gelen İslâm ise dünyevî ve uhrevî her iki yüzü de olan bir denge kurmuştur.

İnsan ve Evrim

Begoviç'in insan görüşü bu çerçevede bütüncül bir perspektifi yakalama gayreti içindedir. Ona göre insanın kökenine ilişkin yaratılış ve evrim teorileri birbirlerine zıt iki anlayış şeklinde tezahür etmektedir. Biri ruhçu Doğunun, diğeri de maddeci Batının teorisi olarak çarpıştırılmaktadır. Halbuki İslâm'ın görüşü her ikisine de tam olarak girmemektedir. Begoviç'e göre insan evrim geçirmiştir; fakat bu onun harici, fânî tarihidir. İnsan, aynı şekilde yaratılmıştır da. Belirli bir zamanda, izahı kâbil olmayan bir tarzda hayvan olmadığını idrak etmiş ve ayrıca hayvanî unsurunu inkâr etmede de hayatın mânâsını bulmuştur. İnsanlar yaratılışçı Michelangelo ve evrimci Darwin'in teorilerinden birisini kabule zorlanmaktadır. Bir zamanlar Darwin'in sayesinde insan konusuna nihai bir çözümün getirildiği sanılıyordu, tıpkı kâinat hakkında Newton'un nihai doktrin ortaya koyduğuna inanıldığı gibi. Fakat Newton'un mekanikçi kâinat tasavvuru bazı gerçekleri izah edemediğinden dolayı nasıl tutunamadı ise, öyle görünüyor ki Darwin'in teorisi de aynı sebepten izâfî sayılmaya mahkumdur. Evrim teorisi insanın ilk dînî safhasını tatminkâr bir şekilde izah edemiyor ve hattâ uygarlıkla ilgili bazı olguları bile açıklamaktan aciz kalıyor. Newton'un mekanik kâinat anlayışını nasıl Einstein yıkmışsa, Darwin'in insan anlayışı da aynı şekilde benzer bir dönüşüm geçirecektir.

Begoviç'e göre Darwin insanı hayvan yapmamış-

tır; sadece hayvanî kökeni hakkında ona şuurunu geri vermiştir. Bunu, bu şuurdan yola çıkılarak yapılan uygun akıl yürütmeler izlemiştir: İnsan toplumu, medenileşmiş bir sürüdür; uygarlık ise, insanî ayılma, tabiatı fethetme, biyolojik hayat için ruh yerine duyularla yaşama hissini üstünlük kazanmasıdır.

Evrim, hayvan ile insan arasındaki birliği tespit etmekle, tabiat ile kültür arasındaki alışverişi yok etmiştir. Bu ilişkiyi din, tamamen zıt bir kazıyeden hareket etmek suretiyle kurmuştu. Dolayısıyla yaratma filinden beri insan ve onunla beraber tüm kültür insan tarihinin seyri ile şiddetli bir çatışma içinde bulun- 91maktadır. Kültür ile uygarlık arasındaki ayrılık işte buradan başlamaktadır.

Begoviç, A. Camus'un "İnsan hayvan olmak isteyen hayvandır" sözünden hareketle şunları söylüyor; "Dinî tutumun özü de bu olumsuz cümlede, bu "büyük ret" de ifadesini buluyor. Din sanki, hayvanların yaptıklarına bakın ve tersini yapın; onlar yemekten zevk alırlar, siz ise oruç tutun; onlar çiftleşirler siz ise bundan çekinin; onlar sürü hâlinde toplanırlar, siz ise inzivaya çekilin; onlar zevk arayıp acıdan kaçarlarsa, siz ise sıkıntılara tahammül edin; kısaca, onlar bedenle yaşarken siz ruhla yaşayınız, dermiş gibi..."

Ona göre zoolojik konumun bu reddi, yani bu olumsuz meyil yeryüzünde insan hayatının başlıca gerçeğidir. Bu gerçek, ne olursa olsun, ister lanet ister ayrıcalık olsun, insan varlığı hakkında yegâne hakikattir. İnsanın bu "isyani" bertaraf edildiği takdirde, insanî hayat da o anda yok olur. O zaman din, sanat, şiir,

feragat ve dram kaybolur; kalan şey sırf varolmak, sırf fonksiyondur.

Kültür ve Uygarlık

Begoviç insanın kökenine ilişkin her iki kutuptaki teorileri sentezledikten sonra, aynı şeyi insanın tarihi için de deniyor. Ona göre insanoğlu ortaya çıktıktan sonra ilk faaliyeti “alet” ve “kült” yapmak olmuştur. Yani taşı kullanmış, ve bu taş üzerine bir kült (kültür, düşünce) üretmiştir. Alet ile kült insanın iki türlü tabiatını ve iki türlü tarihini temsil etmektedir. Alet, eşyanın, maddenin vs. tarihidir, buna “uygarlık” denilmiştir. Kült ise dînin, felsefenin, sanatın, ahlâkın vs. tarihidir, buna da “kültür” denilmiştir. Böylece insanlık, uygarlık ve kültür arasında gidip gelmiştir. Begoviç’e göre kültür tarihinin hareketi dairesel iken uygarlık tarihi çizgisel yönde hareket etmektedir.

Begoviç’e göre insanlar hemen hemen hiçbir hususta kültür ve uygarlık hususunda olduğu kadar, büyük bir karmakarışıklık meydana getirmediler ve kavramları bu kadar karıştırmadılar.

Kültür; “semadaki prolog”la başlamıştır (Gökteki ilk konuşma Allah ile melekler arasında “Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım...” şeklinde başlayan konuşma). Dolayısıyla semadan gelen insan sema ile daima uğraşacaktır. Din, sanat, ahlâk ve felsefe vasıtasıyla... Kültürde her şey insanın semavi kökenini ya teyit ve inkâr etmek; ya şüphe ile karşılamak ya da onu hatırlamak demektir. Tüm kültür bu muammanın

damgasını taşır ve muammanın çözümlenmesi veya açığa kavuşturulmasına doğru devamlı seyreder.

Öbür taraftan uygarlık; zoolojik, tek boyutlu yaşamın devamı, insan ile tabiat arasında madde alışverişidir. Eğer bu hayat diğer her hayvanın hayatından farklı ise, bu ancak seviyede, derecede, teşkilatta farklıdır. İncil, Hamlet veya Karamozov problemleriyle uğraşan yoktur burada. Burada toplumun adsız üyesi ancak tabiatın verdiği şeyleri değiştirmek suretiyle işlevini yerine getirmektedir.

Begoviç'e göre tüm kültür, dînin insan üzerindeki 93 veya insanın kendi üzerindeki tesirinden ibarettir; bütün uygarlık, zekanın tabiat ve dış dünya üzerindeki tesiri demektir. Kültür "insan olmak hüneri", uygarlık ise "işlemek, üretmek, yönetmek, şeyleri daha güzel yapmak mahareti"dir. Kültür "durmadan kendini yaratmak", uygarlık ise "dünyayı durmadan değiştirmek"tir. Burada insan-nesne, humanizm-şozizm (insancılık-nesnecilik) zıddiyeti söz konusudur.

Kültürün taşıyıcısı insandır; uygarlığın taşıyıcısı ise toplumdur. Kültürün gâyesi terbiye sayesinde kendi kendine hâkim olmak; uygarlığın gâyesi ise bilim sayesinde tabiata hâkim olmaktır. İnsan, felsefe, sanat, şiir, ahlâk ve inanç kültüre aittir. Devlet, bilim, şehirler ve teknik ise uygarlığın hususiyetleridir. Uygarlık eğitir, kültür aydınlatır. Biri öğrenmeyi, diğeri meditasyonu, düşünmeyi ister.

Modern Uygarlık

Begoviç, “Doğu ve Batı Arasında İslâm” kitabında, dikkat çekici şekilde modern uygarlık eleştirileri yapmaktadır. “İnsana karşı ilerleme” başlıklı bölümde istatistiklerle iddialarını destekleyerek, materyalist ilerleme ve kalkınma anlayışının “insanı” nasıl boğduğunu anlatmaktadır.

Örneğin Amerikan bilim adamı ve hidrojen bombasının yapımcısı R. Oppenheimer’in görüşüne göre insanlığın son 40 sene içerisinde gerçekleştirdiği teknik ve maddi ilerleme, bundan önce geçen 40 asırda kaydetmiş olduğu ilerlemeden daha büyüktür. Gelecekte elektromotorlar pistonlu motorların, atomla çalışan gemiler de vapurların yerini alacaktır... Elektrikli kabloların yeraltı kablolar vasıtasıyla işleyeceği günler uzak değildir... Harikulade kabiliyetli insanlardan alınan genler sayesinde insanlık kendi kendini değiştirebilecektir... Bilimadamları kalıtım kromozomlarında keşfedilen kimyevî esasları sun’i olarak üretmeyi başarırlarsa sınırsız imkanlar açılacaktır. Herkes hemen hemen istediğine uygun gelecek çocuklara sahip olabilecektir... On milyar hücresi bulunan insan beynine dışarıdan sokularak veya özel usullerle üretilerek birkaç milyar hücre daha ilave edilebilecektir... Organ ve uzuv nakli ölümlerden istifade etmek suretiyle normal bir şey olacaktır... Beyin yorgunluğunun esasında yatan tezahürlerin kimyevî sebepleri keşfedilmekte, hayatın uzatılmasıyla ilgili insanlığın ezeli arzusu uygunun kısaltılması yoluyla imkan dahiline girebilecektir...

Gelişmiş ülkelerin ekonomik imkânları daha şimdiden çalışma haftasının dikkate değer kısaltılmasına izin veriyor ve haftalık çalışma süresi yakında 30 saate, yıl içinde çalışılan gün sayısı da 9 aya indirilebilecektir. Amerika'da bütün şahsi gelirlerin beşte biri lüks için sarfedilmektedir. Bir hesaba göre zengin ülkeler kozmetik için senede 15 milyar dolar sarfediyorlar. Bu memleketlerde bugün hayat standardı 1800 senesine nispetle beş misli daha yüksektir ve 60 sene sonra bugünkünden daha yüksek olacaktır vs. vs...

Bu iyimser tablo karşısında Begoviç şöyle sorar: ⁹⁵
Bütün bunlar hayatın beş misli daha dolgun, daha mutlu ve daha insanî olacağı mânâsı taşıyor mu? Cevap kesin olarak olumsuzdur...

Dünyanın en zengin ülkesi ABD'de senede takriben 5 milyon ağır suç işleniyor. 1964'de FBI'ın senelik raporuna göre her 25 dakikada bir ırza tecavüz, her beş dakikada bir gasp ve her dakikada bir otomobil hırsızlığı oluyordu. Kezâ başta ABD olmak üzere, İngiltere, Almanya, Fransa, İsviçre ve diğer modern Batı ülkelerinin çoğunda cinayet oranları gittikçe artmakta, alkol, kumar, porno ve fuhuş sektörleri patlama yapmaktadır...

1968 Nobel Edebiyat Ödülü kazanmış olan Yasunarey Kavabata 1971 senesinde intihar etmişti. Buradan kalkarak bazı intihar örnekleri sıralayan Begoviç, modern uygarlığın insanlarda açtığı derin yara ve trajedileri gözler önüne sermeye çalışır. 1895'ten itibaren 13 Japon roman yazarının intiharlarını hatırlatır. Bun-

lardan birisi de büyük Japon yazarlarından Yuki-y Mişima'nın intiharıdır. Begoviç'e göre, yetmiş sene devam eden bu trajedinin; Batı uygarlığı ve materyalist zihniyetin Japonya'nın geleneksel kültürüne sızması zamanına tesadüf etmesi son derece mânîdârdır. Ölümünden bir sene önce Kavabata şöyle yazıyordu: "İnsanlar birbirinden beton duvarlarla ayrılmış bulunuyorlar ve bu duvarlar herhangi bir sevgi cereyanına mânî oluyor. Tabiat boğuluyor, kalkınma adına..."

Bu genel manzaraları aktardıktan sonra Begoviç'in şu görüşleri savunduğunu görüyoruz: İnsanlığın uygarlık içinde gerçekleşen başarısızlık ve yenilgisini kültürün bütün temsilcileri aynı şekilde görmekte-dirler. Andre Malreaux "XIX. asrın ümit ve iyimserliğinin nihai neticesi nedir?" diye soruyor ve bu soruya kendisi şöyle cevap veriyor; " Netice harabeye çevrilmiş ve kana bulanmış bir Avrupa; ne var ki yaratmayı ümit ettiği insan ondan çok harap olmuş ve kana bulanmıştır... Uygarlığın kendi içinde bütün problemlerine set çekebilecek herhangi bir kuvvet görünmemektedir. Dahası var; uygarlığın tanıdığı değerler arasında kıymetsiz ve bayağı neşriyat, pornografi ve alkole karşı öne sürülebilecek hiçbir delil yoktur... Uygarlığa itirazlar ancak dışarıdan, kültürden gelebilir. Dînî-ahlâkî terbiye ve aile âşikâr olarak bir çıkar yol teşkil ederler. Ne var ki şimdiki kadar ne ilim dine sığınabilmiş, ne de uygarlık klasik aileye dönebilmiştir. Uygarlık açısından daire kapanmış bulunmaktadır..."

Sanat ve Bilim

Begoviç'e göre sanat ile bilim arasında da karşıtlıklar meydana getirilmiştir. Ona göre sanat ile bilim arasındaki münasebet, mekanik uzayın peygamberi Newton ile insan hakkında herşeyi bilen Shakespeare veya Einstein ile Dostoyevski arasındaki münasebet gibidir. Bunlar birbirlerinin tersi istikamette değil birbirlerini tamamlayan, biribirinden ayrı ve müstakil iki bilgidir.

İnsanoğlunun kaderi, yalnızlığı, fâniliği ve ölümü meseleleri, varoluşun mânâ ve mânâsızlığı meselesi ve 97
müşküllerden çıkış yolu hiçbir zaman bilimin araştırma konusu olamaz. Sanat ise bu konulardan istese de kaçamaz. Çünkü şüir insan hakkında bilgidir, bilimin tabiat hakkında bilgi olması gibi. Bilim tabiat kanunlarını keşfedip onlardan yararlanmak ister, sanat ise tam tersine, tabiattaki düzeni, onu araştırmadan yansıtmaya çalışır. Bilim lisanın yetersizliğinden şikayet etmez, sanat ise daima aşkın temayülü yüzünden lisanüstü vasıtalar aramıştır. Bilim astronominin çocuğu ise, sanat da dînin çocuğudur. Eğer yaşamak istiyorsa sanat tekrar tekrar bu kaynağa dönmeye mecburdur.

Begoviç'e göre sanat insanın kült merakından, bilim ise alet üretme ihtiyacından doğar. Bu ikisi tıpkı diğerleri gibi İslâm'ın hakikatında el ele verirler. Birbirlerini tamamlarlar. Ne din ve sanat bilimin, ne de bilim din ve sanatın düşmanı olarak görülemezler. Çünkü tabiatta ne saf sanat ne de saf bilim vardır.

Bilim nerede olursa olsun, hep aynı, mutabık, hareketsiz ve sabit olan şeyleri keşfeder; sanat ise “durmadan yeniden vücuda gelmek” demektir. Sanayiye mahsus olan seridir; halbuki sanata mahsus olan orijinaldir. Bilim keşfeder, sanat yaratır. Bilimin keşfettiği uzak bir yıldızın ışığı bundan evvel de vardı. Sanatın bizi âniden aydınlatan ışığı ise, sanatın kendisi tarafından o anda yaratılmış olur. Sanat olmadan o ışık asla meydana gelmez. Bilim mevcut olanla uğraşır; sanat ise vücuda gelmenin kendisidir. Bilim kanunları keşfedip onlardan yararlanmak ister, sanat eseri ise, tam tersine, kâinattaki düzeni araştırmadan yansıtır.

Din ve Ahlâk

Begoviç'e göre din ile ahlâk arasında da dinamik bir ilişki vardır. Esasında bunlar fonksiyon itibariyle ayrı şeylerdir ama biriyle uğraşan kaçınılmaz olarak kendisini diğersinin içinde bulacaktır. Din, “Nasıl inanmalıyım?” sorusuna cevap verir, ahlâk ise “Nasıl yaşamalıyım?” ile uğraşır. Kur'an sık sık “İnanın ve iyi amellerde bulunun” talebinde bulunur. Bu aynı zamanda insanların tatbikatta birbirinden ayırmak istediği şeylerin beraber olması lüzümüne da işaret etmektedir. Gerçi dindar fakat ahlâksız bir kişi ile ahlâklı fakat dinsiz birisini düşünmek mümkündür. Örneğin engizisyoncu bir papaz samimi bir dindar olabilir, fakat yaptığı iş ahlâksızlıktır. Dolayısıyla din ile ahlâkı birbirinden ayırmak pek mümkün değildir. Her ikisi birbirini kaçınılmaz olarak davet eder. Bego-

viç'e göre Kur'an, ahlâkın iman ile taçlandırılmasını istemektedir. Çünkü iman ahlâkî karakteri düzgün bir insanda daha iyi durur. "Sevdiğiniz şeylerden infak etmedikçe iman etmiş olmazsınız" sözü bu anlamda ahlâkî davranışı incelemektedir. Yani Kur'an "İmana gel ki iyi insan olasın" demiyor, bilakis "İyi insan ol ki iman etmiş olasın" diyor. "Nasıl imana geleyim, imanımı nasıl kuvvetlendireyim?" sorusunun cevabı Begoviç'e göre şudur: "İyilik yap; Allah'ı tefekkür ederek bulmaktansa, iyilik yapıp bulmak daha kolaydır." Şu hâlde Ahlâk dînin öbür hâlidir.

Ona göre bilimin ilerlemesi ne kadar büyük ve göze çarpar olursa olsun, ahlâk ve dîni fuzuli ve lüzumsuz kılamaz. Zîrâ bilim insanlara yaşamlarının ne şekilde olması gerektiğini öğretmez ve herhangi bir değer ölçüsü göstermez. Din olmasaydı biyolojik hayatı insanî hayatın seviyesine çıkararak bu değerler meçhul ve anlaşılmasız kalırdı. Çünkü din daha yüce bir başka alemin mahiyeti hakkında bilgi, ahlâk ise mânâsı hakkında bilgidir.

Tanısız ahlâk olabilir mi? Acaba tümüyle ateist bir nesil yetiştirerek de ahlâkî değerleri yaşatabilir miyiz? Ahlâk olması için din mutlaka gerekli midir?

Çevremizde çok defa ateist olduğu hâlde ahlâklı, dindar olduğu hâlde ise ahlâksız davranışlarda bulunan insanlar görmekteyiz. Acaba bunun sebepleri nelerdir?

Bu soruların cevabını arayan Begoviç'e göre inançlarımızla davranışlarımız arasında otomatizm yok-

tur. Ahlâkımız şuurlu bir tercihin veya hayat felsefesinin bir sonucu değildir. Ahlâk daha çok felsefi veya siyasi tercihlerin bir sonucu olmaktan çok, çocukluk-taki terbiyenin veya kabul edilmiş anlayışların neticesidir. Bir kimse eğer daha çocukken, aile içinde, büyüklerini saymaya, söz tutmaya, insanlar arasında fark gözetmemeye, hemcinslerini sevmeye ve onlara yardım etmeye, sade ve gururlu olmaya alışmışsa, o zaman bunlar, sonraki siyasi tercihi ve zâhiren kabul edilen felsefesi ne olursa olsun, esas itibariyle şahsiyetinin özellikleri olarak kalacaktır.

100

Onun bu ahlâkı dindir; kendi dîni değilse bile ona aktarılmış olan dindir. Terbiye esasen bazı dîni anlayışları iletmeyi becermiş, fakat bu ahlâkın esası olan dîni aktarmaya veya yeter derecede kuvvetlendirmeye muvaffak olamamıştır. Dînin terk edilmesinden ahlâkın terk edilmesine geçiş için ancak bir tek adıma ihtiyaç vardır. Bazı kişiler bu adımı hiçbir zaman atmazlar. Hayatlarındaki çelişki bundandır. İşte bu gerçektir ki, incelemeyi güçlendiren iki şeyin ortaya çıkmasına imkan verir. Bunlar: Ahlâklı ateistler ve ahlâksız dindarlar...

Tanrısız ahlâk meselesi, büyük ihtimalle pratikte olmayacak fakat teorik olarak tartışılmaya devam edecek bir meseledir. Çünkü tarih boyunca din dışı bir toplum bilinmediği gibi benzeri bir durumla ilgili bir tecrübemiz de yoktur.

Begoviç'e göre ahlâklı ateist olabilir ama ahlâklı ateizm olamaz. Din dışı insanın ahlâklı olmasının kay-

nağı da dindir. Ancak geçmişteki eski bir dindir bu. Ve insanın ondan haberi bile yoktur. Bu din çevre, aile, edebiyat, film ve mimarının içinden sayısız şekilde tesir icra etmeye ve ışımaya devam etmektedir. Güneşin çoktan battığı yerde gecenin bütün sıcaklığı yine güneştedir. Ocakta ateşin sönmüş olmasına rağmen oda sıcak olmağa devam eder. Kömürün bodrumda güneş olması gibi ahlâk da, zeval bulmuş din, dine borçlu olduğumuz dünya vizyonundan ileri gelen davranış tarzıdır. Ancak ve ancak geçmiş asırların mânevî mirasının tamamen imha edilmesi suretiyle bir neslin ateist olarak yetiştirilmesi için ortam tahakkuk edebilir.

Begoviç din ve ahlâk konusundaki incelemesinde sonuçta iki neticeye ulaşır: Birincisi; din olmadan, prensip ve fikir olarak ahlâk olamaz, tatbikatta ise ahlâklılık mümkündür. Ne var ki bu pratik ahlâklılık atalet gibidir ve hareket gücü veren kaynaktan ne kadar uzaklaşırsa kendisi de o kadar güçsüz kalır. İkincisi; ateizm esası üzerinde herhangi bir ahlâk düzeni kurulamaz; fakat ateizm, ahlâklılığı ve bilhassa onun daha basit şekli olan sosyal disiplini doğrudan doğruya bertaraf edemez. Bilakis tatbikata konulup da, toplum teşkil etme teşebbüsüne geçtiği zaman, mevcut sosyal ahlâk biçimlerini mümkün olduğu kadar muhafaza etmeyi faydalı görür.

Sırf yarırcı, egoist, gayrı ahlâkî ve ahlâkdışı taleplerin hücumu karşısında ateizm tamamen güçsüzdür. Böyle isteklere ancak kuvvetle karşı konabilir, fikirle değil. Eğer sadece bugün yaşıyorsam ve yarın ölüp de

unutulup gideceksem ve imkan da varsa, niye kendi isteğim gibi mükellefiyetsiz yaşamayayım? Pornografi, yeni ahlâk denilen cinsel özgürlük dalgası, sosyalist ülkelerin sınırlarında zorla, sansürle, yani sun'î olarak durdurulabilmektedir. Herhangi bir ahlâk düzeni bu dalgaya karşı koyamıyor. Eğer buna karşı bir ahlâkî mücadele başlatırlarsa tutarsızlığa düşüyorlar. Çünkü çaresizce sarıldıkları ahlâk öğretileri zaten tenkit ettikleri ve ortadan kaldırmak istedikleri dinden gelmektedir...

Begoviç'e göre netice olarak diyebiliriz ki, ahlâk dînîn öbür adıdır.

Kültür ve Tarih

Begoviç'e göre akılcılarla materyalistler, tarihi, bir bakıma, doğru bir çizgi üzerinde seyreden gelişme olarak telakki ederler. Bu onların başlıca özelliğidir. Onlara göre dünyanın gelişmesi sıfırdan başlamıştır. Tarih, zik-zaklı hareket etmesine ve ara sıra geriye gitmesine rağmen devamlı bir ilerleme sayılmaktadır. Şimdiki zaman daima geçmişe nispetle daha ileri, geleceğe nispetle ise daha geridir. Materyalistlerin tarih tabiri ile insan hayatının maddi üretiminin gelişmesini, yani eşya (alet) tarihini -onları yapan insanın değil- kastettiklerini hatırlarsak, bu tutumu daha iyi kavrayabiliriz. Fakat bu insanlığın kültür değil uygarlık tarihidir.

İnsan ve kültür tarihi ise sıfırdan başlamaz ve doğru bir çizgi üzerinde seyretmez. İnsanlık tarihi

“Semada prolog” ile başlar. İlk insan toplumu, tabiat-tan âzât oluşunun başlangıcında, hayvanî atasının sürüsünden ancak biraz daha iyi durumda olmakla beraber, insanlara mahsus bazı özellikleri ve ahlâkî değerleri de taşımaktaydı. Bu hayret edilecek bir husustur. İnsan tarih sahnesine çıktığı zaman, başlangıç için muazzam bir ahlâk sermayesine mâlikti. Bu sermayeyi ne kendisi meydana getirmiş, ne atalarından miras olarak devralmıştı. Bilim, insanî ile hayvanî özelliklerin birbiriyle hemhudut bulunduğu o çok eski zamanlardaki insan topluluklarının basit insanlığını tespit ve kabul etmiş; fakat onun mahiyeti ve kökenini hiçbir zaman izah edememiştir. Bertrand Russell’in dediği gibi geçmişin kötü olduğuna dair genel kanaat evrim teorisi ile beraber yerleşmiştir.

Begoviç’e göre Hristiyanlıkta tanrıya iman bir vicdan işidir. Tanrı ferdî alemin tanrısıdır. Maddî dünya üzerinde ise şeytan hüküm sürmektedir. Onun için Hristiyanlıkta tanrıya iman içsel bir hürriyeti ifade eder. İslâm’ın Allah inancı ise dışsal hürriyeti de talep eder. İslâm’ın iki temel akîdesi olan “Allahuekber” ve “la ilahe illallah” aynı zamanda İslâm’ın en devrimci parolasıdır. Begoviç’e göre, Seyyid Kutub bunların, uluhiyete ait hususları kendine mâleden dünyevî iktidarlara karşı devrim çağrısı olduğunu söylerken tümüyle haklıdır. Seyyid Kutub’un dediği gibi “la ilahe illallah” akîdesi her devrin iktidar sahiplerinin en fazla nefret ettikleri bir çağrıdır. Bu noktada İran İslâm Devrimi’ni de örnek gösteren Begoviç, İslâm’ın dün-

yevi yüzünün nasıl görkemli bir halk devrimiyle Şah'ı yıkarak işbaşına geldiğini somutlaştırmak ister gibidir.

Begoviç'e göre din de devrim de acılar ve ıztıraplar içinde doğar. İki de refah ve konfor içinde yok olup gider. Gerçekten devam eden sırf onların gerçekleşmesi çabasıdır. Onların gerçekleşmesi ise, aynı zamanda ölümleri demektir. Din de devrim de gerçekleşirken, kendini boğacak kurumlarını, statükolarını doğururlar. Devrim yalan söylemeye ve kendi kendine ihanet etmeğe başladıktan sonra statükolaşmış sahte dinle ortak bir dil kullanmaya başlar...

Musa-İsa-Muhammed

Begoviç, daha önce Muhammed İkbâl ve Ali Şeriatî'de gördüğümüz, medeniyet karşılaştırmalarını başarıyla yapmakta ve İslâm'ın ne olduğuna dair felsefî derinliği olan açıklamalar yapmaktadır. İkbâl'in miraç yorumuna benzer şekilde Hz. Muhammed'in Hira mağarasındaki durumunu tahlil etmektedir. İkbâl, Hz. Muhammed'in miraca çıktığında, Allah'ta "fena" bulmadığını, onda yok olmadığını, fakat O'ndan etkilendiğini ve dünyaya dönerek devrimci bir hareket başlattığını söylemişti. Aynı şekilde Begoviç de Hz. Muhammed'in Hira mağarasına çıkmasını benzer şekilde yorumlar. Begoviç'e göre Hz. Muhammed mağaradan dönmeye mecburdu. Bu dönüşü olmasaydı hanif olarak kalacaktı. Fakat döndüğü için İslâm'ın resulü olmuştur. Bu, dahilî ile haricî dünyanın, mistik ile aklın, meditasyon ile eylemin karşılaşmasıydı. İslâm

mistik olarak başlamıştı, siyaset ve devlet fikri olarak devam etti. Din, gerçekler dünyasına girerek İslâm oldu.

Begović'e göre İslâm tarihi iki kısma ayrılır: Muhammed (s.a.v.)'den evvel ve sonra. Birincisini ve onun bihassa Yahudilikle Hristiyanlığı içine alan son kısmına dikkatle bakmadan ikincisini (asıl İslâm tarihîni) tamamen anlamak mümkün değildir.

Bu üç büyük dînin tarihî rolü pek büyüktür. İnsan onlar sayesinde tarihin merkezi olmuş dünyayı ve insanlığı bir bütün olarak görmeye alışmıştır. Musa, İsa ve Muhammed aslında insani olan her şeyin teşekkül ettiği ezeli üç meyli tecessüm ettirmektedirler.

105

Dinler arasında Yahudilik dünyevî “sol temayülü” teşkil ediyor. Dünyevî cennet perspektifini vaad eden ve sonradan ortaya atılan bütün Yahudi teorileri bu temayülden ileri gelmiştir. “Eyyup Kitabı” daha bu dünyada tahakkuk etmesi icap eden adaletin rüyasıdır. Yani öbür dünya değil, bu dünyada ve şimdi.

Hristiyanlığa göre ise insanın meyli ve enerjisi birbirine ters iki istikamette, yani semaya ve arza doğru bölünmemelidir. “Hiç kimse iki efendiye hizmet edemez.” Ya birisinden nefret edip ötekini sevecek, ya da birisine bağlanarak öbürünü ihmal edecek. Bazı yazarlara göre Marcion İncil’inde, ki Markos onu örnek alarak kullanmıştır, Hz. İsa’nın, Hz. Musa’nın şeriatını ilga ettiği ve adalet tanrısı ve zâhîri alemin kurtarıcısı olan Yehova’nın karşısına alem-i gaybı yaratan sevgi tanrısını koyduğu kanaati hâkimdi. Couchoud’un

görüşüne göre bu İncil ötekilere nazaran daha açık bir şekilde zühd, zulme baş vurmama ve kötülüğe tahammül etme prensiplerini ihtiva ediyordu. Buna göre din dış dünyayı düzenlemek ve mükemmelleştirmek isteginden peşinen vazgeçiyor. Çünkü burada din, “dünyada ve insanların karşısında nasıl yaşayacağım?” değil, “kendi içimde ve kendimin karşısında nasıl yaşayayım?” sorusuna cevaptır.

Begoviç'e göre İslâm her iki temayülün “orta”sını temsil etmektedir. Avrupa'daki kilise edebiyatı gibi bir edebiyat türü İslâm'da yoktur. Sırf dünyevî temayülü temsil eden Yahudi edebiyatının da olmayışı gibi. Her Müslüman düşünürü aynı zamanda teologdur. Her hakiki İslâmî hareketin siyasî bir hareket oluşu gibi.

Bu anlamda İslâm, Begoviç'e göre “iki kutuplu” birliğin işaretini taşımaktadır. Namaz, oruç, zekat ve hacc gibi temel ibadetler incelendiğinde bu birliğin işaretlerini görebiliriz. Bir tarafta uhrevî temayül, diğer tarafta dünyevî temayül tam bir ahenk içinde mezcedilmiştir. Bu, kelimenin tam anlamıyla “Doğu ile Batı arasında İslâm”dır.

Hız İsa ve Hristiyanlık

Begoviç'e göre dinin saf hâliyle tahakkuk etmesinin mümkün olmayışıyla ilgili en önemli örnek Hristiyanlığın tarihi başarısızlığıdır. Çünkü ona göre din de ütopya da hayata girdikleri, tatbikata konuldukları zaman deforme olurlar. Saf ve tutarlı bir şekilde ancak kitaplarda mevcutturlar. Tatbikatta din “naturalize”

olur, yani insanın tabiatından bir şeyler alır; ütopya ise “humanize” olur, yani bazı ahlakî özellikler kazanır. Hristiyanlığın da materyalizmin de deformasyonu her zaman insana, yani onun hem hayvanî hem insani olan asıl mahiyetine bir yaklaşımdır. Birincisinde ilahî açıdan bir düşüş, diğerindeyse hayvanî tarafından bir yükseliş vardır. Her ikisi de insanlığa doğru bir harekettir.

Begoviç’e göre Hristiyanlık tarihindeki bazı tezahürler, bu dinin hayatla çarpışması neticesinde kaçınılmaz olarak meydana gelen deformasyonun sadece değişik görünümleridir. Bunlardan birkaç tanesini 107 şöylece sıralamak mümkündür; dinin kurumsallaşması, yani kilisenin teşekkülü, Aziz Agustin katkısıyla çalışmanın tanınması, İncil’deki “İlim bakımından fakir olana ne mutlu” ifadesine rağmen mülkiyet, iktidar, tahsil ve ilimle ilgili tutumun değişmesi, zor ve zulmün (engizisyon) kabulü vs. Keza buna benzer sapmalara, tabi ters istikamette Marksizmin, yani materyalizmin tatbikatında da şahid oluyoruz. Örneğin, Fransız İhtilali’nin ilan ettiği bazı hümanistik prensiplerin ve bundan önceki devirlerin kültür mirası olan şahsiyet hürriyeti, düşünce hürriyeti, mektup ve mesken mahremiyeti gibi bazı “peşin hükümlerin” kabulü, “insanın yalnız menfaat saikiyle hareket ettiği” görüşüne ters olarak “emeğin mükafatı olarak manevî denilen teşvik vasıtalarının kabulü, “hukuk hakim sınıfının iradesidir” görüşüne rağmen subjektif ve bilinçli bir faktör olarak siyasî partinin hakim rolü, lider kültü,

muhakeme, yasamanın objektif, adil ve genelin menfaatini gözetici olarak gösterilmeye çalışılması, Marksizm klasiklerinin tersine evlilik, aile, mülkiyet ve devletin kabul edilmesi, birer burjuva aldatmacası olarak görülen hukukta suç prensibinin muhafaza edilmesi, kahramanların ilanı, kardeşlik ve vatan sevgisi kavramlarına önem verilmesi, tatbikatta pornografi, açık saçık giyinme ve cinsi sefahat gibi kamu ahlakının bazı standartlarında ısrar edilmesi, “sosyalist vatan”ın yükselmesi için yaşamak ve çalışmak üzere yapılan çağrılar, kahramanlık edebiyatının teşviki, ideolojik ve teorik dogmatizm vs. vs.

108

Begoviç'e göre din esas itibariyle sırf öbür dünya için yaşamaya çağrı olmasına rağmen, insanlar her zaman gündelik ümit ve emellerini de dine bağlarlar. Başka bir ifade ile İslam'ı isterler. Tarih gösteriyor ki, Hristiyanlığın yayılmasında ilk zamanlarda “agape” denilen müşterek yemekler önemli bir rol oynamıştı. “Günahların bağışlanması” için yapılan duaların çok defa “borçların bağışlanması” için taleplere dönüştürülmüş olmasına dair deliller vardır. Bu gerçekler saf din ve saf siyasetin ancak teoride var olduğunu, hayatta ise ancak bunların karışımı olduğunu söyleyen İslam'ın umumi görüşünü teyit etmektedir. Bu karışımın unsurlarını birbirinden ayırt etmek bazı hâllerde hemen hemen imkansızdır.

Begoviç'e göre tarihin seyrini doğru anlamak için, Hristiyanlık fenomeninde, Hz. İsa'nın hayatı ile Hristiyanlık tarihi arasında ayırım yapmak icap eder. Bir

tarafıta Hz. İsa, öbür tarafıta Hristiyanlık duruyor. Bu fark insanın şuurunda zamanla ilahi ile insani olan arasındaki ayrıma dönüşmüştür. Öyle ki bu ayrım Hz. İsa'nın 'Oğul' olduğu dogmasının ortaya çıkmasına ve onda ısrar edilmesine sebep olmuştur. Tanrı-insan hakkındaki Hristiyan efsanesi saf Hristiyanlığın fiili hayatta mümkün olmadığını itirafıdır aynı zamanda. Çünkü Roman Gardi'nin dediği gibi "İsa'nın şahsiyetinden ayrı tutulabilecek ve Hristiyanlık işte budur denilebilecek ne bir ahlaki değerler sistemi, ne de dini bir tutum veya bir hayat programı vardır. Hristiyanlık O'nun (İsa'nın) bizzat kendisi demektir. Doktriner bir muhteva ancak O'nun ağzından çıkıyorken Hristiyanıdır. İsa, Hristiyanlığın öz, faaliyet ve öğretisini tayin eden kategoridir..." Bu nedenle Nietzsche'nin tabiriyle "Son Hristiyan çarmıhta ölmüştür."

Begović'in değerlendirmesine göre Hristiyanlığın, Hz. İsa'nın öğretisinden, saf dinden ideolojiye, Kiliseye, teşkilata dönüştüğü süreç, insanlık tarihindeki en dramatik ve en önemli hadiselerdendir. Tarihte din ile dinsizlik arasındaki mücadeleyi teşkil eden ve üç asır kadar süren baskı ve zulümden sonra Yunan-Roma devleti, yeni gerçeklere intıbak etmeye başladı. Bu gelişme ise devletin yok olması mânâsına geliyordu ve öyle görünüyordu ki sadece Dioklesyan bunu gayet açık fark ediyordu. Roma İmparatorluğu ve siyasi iktidar muzaffer dinin tırmandığı aynı yokuştan iniyordu. 311 senesinde Hristiyanlığa karşı müsamaha hakkındaki kararname ilan edildi. 313 senesinde, imparator

Konstantin Hristiyanlığın tanınmasıyla ilgili bir فرمان (edikt) çıkardı. Manevî bir cemaatten kuvvetli bir teşkilat, Kiliseden siyasî bir güç meydana getirmekle Konstantin, Hristiyanlığın tarihi deformasyonuna kesin bir adım atıyordu. IV. asırda Hristiyanlığın öğretisi konsillerde tesbit edildi, ibadet (litürji) de kısmen putperestlikten devralınan tören ve kültlerle zenginleştirildi. Azizler ve bakire kültleri ortaya çıktı. V. asrın başında İmparator II. Theodosius Hristiyanlığı devlet dini olarak ilan etti ve 435'de putperestlere karşı فرمان çıkarıldı. Ruhban sınıfı teşekkül etmeye başladı ve metropolit ünvanı ihdas olundu. "Hristiyanlık antikçağ toplumunda bilinen iki büyük rahip tipinin sentezini yapmıştı; Elen ve Şark rahip tipleri. Birisi seçilen magistrat ve tanrıların hizmetçisi, öbürü dini sırlara vakıf olan aracı.." Keza Ahd-i Cedid'in büyük kısmı II. yüzyılın sonlarına doğru tanzim edilmişti. Haç ise 325 senesinde, İznik Konsülü'nde dinin sembolü olarak kabul edildi. Dinin ve dinî metinlerin serbestçe yorumlanması yerine sıkı bir usul ihdas edildi. Piskopos manevî fonksiyonları devraldı ve dinî meselelerde mutlak otorite oldu. Maaşı kilisenin kasasından ödendi, Kiliseye giriş vaftiz ve şarap-ekmek ayini töreni ile yapılmaya başlandı. Dogmalarla öğretinin esasları piskoposların bölgesel toplantılarında tespit edildi...

Begoviç Hristiyanlığın geçirdiği bu dönüşümleri saf din ile yaşayan hayat arasında onulmaz bir tezat bulunduğunu ispat sadedinde ele alıyor. Ona göre bu tezat vizyon ile hakikat arasındaki farktan daha bü-

yüktür. Değişik görüntüleri mahiyetle ilgilidir. Hristiyanlığın başı Hz. İsa'dır; Kilise'nin başı ise Paul veya Agustin'dir. Hristiyan ahlakı ilkinde, Hristiyan teolojisi ise ikincilere aittir. Kilisenin Eflatun ile Aristo arasında tereddüt etmesi bu tezatla ilgilidir. Hz. İsa'nın öğretisi din olarak Eflatun'a, Hristiyan teolojisi ise Aristo'ya daha yakındır. Şu halde Kilise daima Paul ve mektuplarını, din ve ahlak ise daima İsa ve İncilleri merci olarak gösteriyorlardı. Mesih ile ilgili sade ve yüce tarih Paul'la son bulmakta; rahiplik dini, Kilisenin tarihi ise onunla başlamaktadır. İncillerden farklı olarak Paul mülkiyet, çalışma, kazanç, sınıflar, evlilik, iktidara itaat, eşitsizlik ve hatta köleliği teyit etmektedir. Böylece bir tarafta İncillerle Mesih, öbür tarafta teolojiyle Kilise, bir tarafta fikir, öbür tarafta hakikat durmaktadır...

Marks ve Marksizm

Begoviç'in Marksizm'e yönelik eleştirileri de hayli dikkat çekicidir. Ona göre Marksizm teoride genellikle tutarlı, pratikte ise zorunlu olarak tutarsızdır. Marksizm şunları iddia etmektedir; İnsan hem biyolojik, hem de sosyal varlık olarak çevresinin mahsulüdür. Şuur varlık tarafından tayin edilmektedir, varlık şuur tarafından değil. Görüşlerimiz, inançlarımız ve psikolojimiz sosyal durumumuzun bir yansımasıdır. Tarihi olaylar, fikirlerin ve insanların bilinçli çabalarının neticesi olmayıp, objektif, insan iradesinden bağımsız faktörlerin eseridir. Tarihi olaylar amansız bir

determinizme tabidir. Kölelik nihayet kaldırılmıştır, fakat şuurun bir ifadesi olan ahlaka uymadığından değil; ancak ve ancak ekonomik ihtiyaç ve menfaatlere daha fazla cevap veremediğinden kaldırılmıştır. Derebeylik yıktırılmıştır, lakin birisinin onu artık istemediğinden değil; insanın gücü ve iradesinin dışında bulunan üretim güçlerinin, yani maddi, şuur dışı, objektif faktörlerin değişmesi, gelişmesi neticesi olarak yok olup gitmiştir. Kapitalizmin sosyal sistem olarak gelişmesi, kendilerinden emin filozof, ekonomist, hukukçu ve ahlak bilimcilerin ona dair yazdıkları teorilerin tesirlerinin tamamen dışındadır. Kapitalist gelişme ekonomik tabanın, üretim güçlerinin fonksiyonundan başka bir şey değildir vs.

112

Şimdi buna göre; sosyalist düzenin kurulması, yani sosyalist devrimin gerçekleşmesi herhangi bir şekilde siyasi partilerin, edebiyatın, polisin, devletçe alınan tedbirlerin etkisine dayanamayıp, sadece üretim güçlerinin gelişmesine bağlı olarak tasavvur edilecektir. Çünkü sosyalist devrim, tekniğini gelişmesi ve sanayi-deki işçi ordusunun mevcut üretim ilişkilerinde üstünlük kazanması neticesinde, dengenin bozularak yıkılışın kaçınılmaz olduğu bir zamanda meydana gelir. Bütün Marksist ders kitaplarında, yani teoride bu böyle iddia edilmektedir.

Begoviç, Marksizm eleştirilerine buradan girerek şunları söylüyor; “Gerçek hayatta ise -inananların Allah’ın müdahalesine pek güvenmeyişleri gibi- ateistler de “olayların tabii gelişine” pek fazla inanmazlar. “Ob-

jektif faktörlere” hemen hemen hiçbir şeyi bırakmaz, bilakis insanları ve olayların seyrini bilinçli çabalarla idare etmek isterler. İdeoloji kendiliğinden ve “üretimin maddi şartları”nın bir neticesi olarak ortaya çıksın diye beklemezler. “Kendiliğinden” ortaya çıkan böyle bir ideolojinin yeterli görülmediği yerlerde devrim ithal ederler ve bu yolla da işçi sınıfının bulunmadığı yerlerde bile komünist ideolojiyi yayar ve hatta iktidar yaparlar. Tarihin şahsiyetler tarafından oluşturulmadığını iddia etmelerine karşılık çoğu defa sefih bir hayat süren sıradan tipleri hatasız, diğer insanlardan çok üstün ve her şeyi bilen lider-put yaparlar. 113 Marksist şemaya göre teoride sıra şöyledir; Gelişmiş sanayi - işçi sınıfı - siyasi parti. Pratikte ise sıra bunun tam tersidir. Bundan dolayı gelişmemiş ve yarı gelişmiş ülkelerde komünist hükümetlerin kararları arasında, sanayinin kurulması ve onunla beraber işçi sınıfının oluşturulmasına dair olanlar da bulunur. Bu şekilde gerçekler tersine döndürülür; teoridekinin tersine varlık şuur tarafından yaratılır. Yani Marks’ın şemasından sadece komünist partisinin siyasi iktidarı kalır. Parti ise böylesi durumlarda genellikle işçilerden değil, sosyal bakımdan uyumlu olmayan fakat iktidara muti unsurlardan ibaret olur.

Yine Marks’a göre gelişme tedrici ve zaruridir, ne engellenebilir ne de zorlanabilir. Buna rağmen Marksistler dünyada her yerde mevcut ekonomik ve sosyal gelişmenin tamamen değişik seviyelerde bulunmasına hiç bakmadan, sosyal ve ekonomik düzen için hep aynı reçeteyi empoze ederler. ABD’deki komünist partisi-

nin programı Costarica veya Endonozya'daki KP'lerin programlarından pek farklı değildir.

Begoviç'e göre eğer Marks yaşasaydı adını kullanan sosyal sistemlerde kendi öğretisini tanımakta güçlük çekerdi. Ona göre bu hususta mânâlı gerçek şudur; Reformasyon sayesinde Katolik romantisizm ve mistisizmden kurtulmuş olan protestan ülkeler, marksizme karşı bağımsızlık kazandılar. Ve tersine; Romen milletleri arasında -ki onlar her zaman akıl yerine kalbe öncelik veriyorlardı- gelişmemiş memleketlerde olduğu gibi, komünist fikirler çok büyük bir şekilde muvaffak oldular. Protestan milletleri Katolikliği reddettikleri gibi aynı sebepten komünizmi de reddetmektedirler. Böylece dinle mistiğin güç aldığı kaynaklardan komünizmin de gücünü aldığı şeklinde paradoksal bir hükme varıyoruz. Din için şartlar mevcut değilse, komünizm için de mevcut değildir.

114

Begoviç, marksizmin adalet konusunda da tutarsızlık içinde olduğunu söyler. Ona göre Tarihi materyalizm açısından adaletli olanla adaletli olmayan sosyal ilişkilerden doğrusu hiç bahsedilemez. Adaletli olan ve olmayan yoktur da, ancak, dayanabilen, tarih bakımından haklı olan ile dayanamayan, tarih bakımından haksız olan vardır. Kapitalist münasebetler üretim güçleri ile ahenk içinde bulunduğu sürece varlığını sürdürür. Bu itibarla onların adil olduğu hükmüne de varılabilir. Münasebetler üretim güçlerinin ölçüsüne göre olma vasfını kaybettikleri zaman, yani herhangi bir ahlaki mülahazayla değil de, ahlakla hiç alakası olmayan muayyen objektif ölçülere aykırı olduklarında adaletsiz

olur. Buradan anlaşılıyor ki, sözkonusu münasebetlerdeki zulüm bu kademeye gelinmeden evvel zaruridir, yani adaletsiz değildir. Çünkü Marks'ın sarih olarak dediği gibi "mevcut üretim sistemi zaruri ise, insanın insan tarafından sömürülmesi de zaruri olur."

Begoviç'e göre parlak fakat cansız olan bu tarife Marksistlerin kendileri pek iltifat etmezler. Zira herhangi bir insani hareketi mânâsız kılar. Parlak ve mantıki tariflerin yeri kitaplardır; pratikte ise, daha az tutarlı fakat insana ve hayata daha yakın olan anlayışlar kullanılmaktadır. Marksizm'in klasikleri ve onlardan da fazla siyasilerle devlet adamları sahneye çıktıklarında sömürü tabirini sırf ahlaki, insani manada kullanırlar. Sömürü sadece başkalarının işini gasbetmek, üretim sürecinde ekonomik-teknik bir ameliye olmaktan çıkar. Marks'ın kendisinin eserlerinde ise sömürünün apaçık insani bir boyutu vardır. İşçilerin sömürülmesini örneklerle gösteren Marks açık açık buna lanet eder. Ne varki dini islahatçılarla ahlaki yenilenme için çalışanların böyle bir tutum almaları makuldür. Onun lanetlenmesi için şerrin, insanın bir tercihi meselesi olduğunun kabulü şarttır. Yoksa bir zelzele veya salgının lanetlenmesi türünden bir tutum abes olurdu. "Zaruri" bir sömürüye lanetlemek ise kendi içinde tezattır. Fakat sömürüyü telkin etmemiz, dahası Marks'ın bile onu telkin etmesi gösteriyor ki, insanlar arasındaki bir münasebet, marksizmin iddia ettiği gibi sırf ekonomik bağlara irca edilemez ve bu münasebetin ahlaki yönü kendi kendine bir realitedir. Marks'ın sömürüyü lanetlemesi öğretisinin tezatlarından. Aslında bu la-

netlemede isabetlidir, fakat kendi düşünce yapısı bakımından tutarlı değildir. Görülüyor ki bu en ünlü materyalist düşünür (Marks) tutarlı bir materyalist değildi, olamazdı da. Meselenin ağırlık noktası işte burasıdır. Lenin'in materyalizminin ve ateizminin de ne derece saf olduğunu da kendi kendimize sorabiliriz. Çünkü Lenin'in en seviği yazar -kendi itirafına göre- Tolstoy'du. Öyle görünüyor ki Marksizm yaşama gücü büyük ölçüde böyle tutarsızlıklardan, daha doğrusu Marks'ın ayırlamadığı ahlaki ve idealistik unsurların var oluşundan ileri geliyor. Çünkü Marksizm ilim olmak istemiş, fakat daha çok mesihlik; çağrı, umut, tarihi adalet ve bir bakıma insanlık ifade edici bir çizgi belirtmiştir.

Begoviç'in değerlendirmesine göre ekonomiyi menfaatin kanunları üzerine oturtmak isteyen ekonomizmin sosyalizmle reddedilmesi ilginçtir. Sosyalizm'de ekonomizmin tam tersine gelecek kuşakların menfaati için şimdiki kuşaklardan fedakârlıklar istenmektedir. Marksizmin pratikte bilinen ahlak kurallarını tanıması, gerçekten materyalizmi pratik hayatta tutarlı bir şekilde tahakkuk ettirmenin mümkün olmadığının itirafı olarak görülmelidir. Bilindiği gibi daha önce İkinci Enternasyonal, ahlaki -Marksist doktrine aykırı olarak- kabul etmiş, ve bu "sapmayı" gaye vasıtaları meşru kılar prensibine dayandırmıştı. Daha sonra partinin lehine şahsi menfaatlerden fedakârlık yapma çağrısında bulunulmuştur. Çin'de Kültür İhtilali sırasında "herkes her şeyden evvel kendi kendine önemlidir" diyen Liu Şao Çi'nin tutumuna hücum edi-

liyordu. Sovyetler ve Çin'de siyasi ve sosyal pratikte emeğin mükafatı olarak maddi teşvik vasıtalarının yerine manevi olanlara da rastlanılmaktadır ki, materyalist felsefe üzerine kurulan komünist bir devlet için bu izah edilemez bir paradokstur. Demek ki, canı gönülden istenirse de tutarlı bir ateist ve materyalist olmak mümkün değildir...

Anglo-Sakson Dünyası

Begoviç'in değerlendirmesine göre Avrupa, temel tasavvurlarını ortaçağın kaba okulunda şekillendirmişti. Çocukluk zamanı tecrübesi olarak bunlar, Avrupa'nın zihninden silinmeyerek onun düşünme tarzını oluşturdular. Dolayısıyla Begoviç'e göre dindar olsun veya olmasın Avrupa daima Hristiyanlığın kategorileri çerçevesi içinde düşünecektir. Ruh ve dünya, Tanrı melekutu ve dünyevi hakimiyet. Avrupa ya şiddetli ve uzlaşmaz bir tarzda bilimi veya aynı şekilde şiddetli ve uzlaşmaz bir şekilde dini reddedecektir. Avrupalıların dininin de ateizminin de radikal ve tekelci bir mahiyeti vardır.

Begoviç'e göre böyle olmakla beraber Batı dünyasının bir bölgesi, coğrafyasına ve tarihine borçlu olarak Ortaçağ Hristiyanlığının doğrudan doğruya tesirinin ve güçlü devrin komplekslerinin dışında kalmıştır. Dünyanın bu kısmı, satıhtan bakıldığında, İslami, üçüncü yolu andıran bir orta yol bulmuştur. Burada, İngiltere ve bir ölçüde umumi olarak anglo-sakson dünyası sözkonusudur.

Begoviç anglo-sakson dünyasına buradan giriş yaparak oldukça ilginç tespitler yapıyor; “İngiltere Avrupa tarihinin ayrı bir safhasını teşkil etmektedir ve dolayısıyla da ayrı olarak incelenmesi icap eder. İngiltere nazarı itibara alınmadan Avrupa’nın ancak iki devri vardır: Kilise devri ile devlet devri. Avrupa tarihinde bu orta yolu izleyen devir, ancak “İngiltere devri” olarak mevcuttur. Seküler ve metafizik prensiplerin bir karışımı olarak demokrasi, Avrupa’da İngiliz icadıdır. Bu sebeple İngiltere tarihi aynı zamanda Avrupa’da demokrasinin tarihidir. Tarih felsefesi açısından Batı’nın tarihinde İngiltere’nin ve umumi olarak anglo-amerikan zihniyetinin ortaya çıkması, Şark tarihinde İslam’ın zuhuruna tekabül etmektedir. Spengler’in ifade ettiği gibi Muhammed-Cromwel paralelinin mânâsı budur. Bu iki şahsiyet onun evrensel görüşünde “muasır”dır. Cromwel’le beraber birleşik İngiliz Kilise ve devletinin tarihi ile İngiliz İmparatorluğu; Hz. Muhammed’le ise birleşik İslam dini ile devleti ile İslam’ın dünya hakimiyeti başlamıştır. İslami ve anglo-sakson zihniyetleri için bu tabii bir şeydir. Kıta Avrupa zihniyeti için ise böyle bir şey mümkün değildir.

Beagoviç’e göre İngiltere’deki bütün sonraki fikri ilerlemelerin öncüsünün Roger Bacon olduğunu hatırlarsak, İngiliz düşünme tarzının bu ikiciliğini daha iyi anlarız. Sonradan sadece ilaveleri yapılmış olan İngiliz düşünce yapısını Bacon iki ayrı temel üzerinde kurmuştu; Birincisi mistik aydınlanmaya veya dine

götüren iç deney, ikincisi gerçek bilime götüren dış deney. Dini unsuru İslam'da olduğu gibi vurgulamış olmakla beraber Bacon tutarlı bir dualist olarak kalıyor ve hiçbir zaman bilim ve dini birbirinin yerine geçirmeye teşebbüs etmiyor. Fakat onları denge içinde bırakıyor. Bacon İngiliz zihniyeti ve hissiyatının en iyi ve en hakiki ifadesi olarak telakki edilmektedir. Bir çoğu da sonraki bütün İngiliz felsefesini Bacon'un düşünme prensiplerinin sadece bir genişletilmesi olarak görmekte-dirler.

Keza Bacon'la alakalı ve fakat az bilinen önemli bir gerçek daha vardır. O da İngiliz felsefe ve ilminin ¹¹⁹ babasının Arapların (Müslümanların) bir talebesi olduğudur. İslam düşünürleri ve bilhassa İbni Sina, Bacon üzerinde muazzam tesir icra etmiştir. Bacon onu Aristo'dan sonra en büyük filozof olarak telakki ediyor. Bu gerçek sadece Bacon'un düşünme tarzını değil, fakat bu yolla genel olarak İngiliz düşünce tarzının bir özeliği olan ikiliğin kökenini de belki izah edebilir.

Begoviç anglo-sakson dünyasının Batı aleminde "üçüncü yol" girişimi olduğunu Roger Bacon'dan başlayarak diğer örneklerle tek tek ele alıyor. Bu cümleden olarak İngiliz ampirizminin (deneycilik) ideoloğu John Luck, tanınmış İngiliz pozitivist ve metaryalisti Hobbes, Shaftesbury, J.S. Mill, R. Cudworth, Adam Smith, Bertnart Russell, William James vb. düşünür ve filozoflar adını andığı ve kitaplarından iktibaslar yaptığı simalardır.

Begoviç'in sonunda geldiği nokta şudur; Batı aleminde insanlık tarihinin ürettiği en büyük dogmatizmler olan Katolisizm ve Komünizm ortaya çıkmıştı. Bu saf din ile saf materyalizmin uzlaşmaz karşıtlığı idi. Her ikisi de "hayat" dediğimiz pratikle karşılaşınca çözülmeye mahkumdu. Çünkü hayatta ne saf din, ne de saf materyalizm yoktu. Hayat bunların hepsiydi. Batı bu noktaya savaşlarla, kavgalarla ve çok acılar çekerek ancak gelebildi. Protestan reformasyonu ve ardından gelen anglo-sakson dünyanın İngiliz ve Amerikan tecrübeleri, keza son yüzyılda kapitalizm ve sosyalizm arasındaki sosyal demokrasi tecrübeleri bunun sonucuydu. Onları buna "pratik" zorlamıştı. Fakat bu aynı zamanda "teorik" olarak ve "bilinçli" bir tercihle, asırlar öncesinden "üçüncü yolu" zaten öngören İslam'a doğru bir yakınlaşmaydı. Demek ki Begoviç'e göre çağdaş toplumların gelişme seyri tam olarak aynı yönde olmamakla beraber aynı noktaya doğru seyretmektedir. Hedef İslam'ın pozisyonuna çok benzeyen "orta" bir pozisyonudur. Ancak bu eğilimler ne kadar karakteristik olurlarsa olsunlar yine de İslam değildirler ve İslam'a götürmez. Çünkü onlar zorla meydana gelmiş, tutarsız ve kusurludur. İslam ise yalnız din veya yalnız bilimin bilinçli bir tarzda reddi, "iki kutuplu birlik" prensibinin bilinçli bir tarzda kabulü demektir. Buna rağmen söz konusu tereddütler, sapmalar ve kaçınılmaz tavizler, hayati ve insani gerçekliğin tek taraflı ve tekeli ideolojilere karşı galibiyetini ve bu suretle dolaylı olarak İslami anlayışın zaferini temsil etmektedirler...

Begoviç'in Misyonu

Begoviç'in zihin dünyasında yaptığımız bu kısa gezinti, "Batı İslam'ın bilge kralı" ile karşı karşıya olduğumuzu gösteriyor. Begoviç'in *Doğu ve Batı Arasında İslam* adlı kitabı çağdaş İslam düşünce tarihinin temel klasikleri arasına girmeye aday, Muhammed İktbal'in *İslam'da Dini Düşüncenin Yeniden İhyası* kitabının bir devamı mahiyetindedir.

Begoviç, kitabında teorik zihniyet olarak Muhammed İktbal ve Ali Şeriatî'yi çağrıştırmaktadır; Dünya dini ve felsefi düşünce tarihine derin bir vukufiyet... muazzam bir analitik ve sentezci beyin... İslam düşüncesine sarsılmaz bir inanç ve güven... coşkulu, felsefi bir dil... devrimci bir duruş... bilgece bir kavrayış... Pratik olarak bakıldığında ise Begoviç İran'ın filozof cumhurbaşkanı Hatemi'yi ve Sudan'ın realist ideoloğu Turabi'yi andırmaktadır.

121

Begoviç'in "Doğu ve Batı Arasında İslam" kitabı Avrupa'nın orta yerinde doğup büyümüş Müslüman bilincin gözüyle, Batı aleminin hem içeriden ve hem de yukarıdan bir bakıştır. Asırlar önceki Farabi'nin Yunan düşüncesine bakışını andırmaktadır. Farabi'nin Aristo ile Eflatun arasında "hakem" rolüne soyunarak onları uzlaştırmaya çalışması gibi, Begoviç de, "Saf din ve Saf materyalizm" dediği yani Yahudilik ve Hristiyanlık, Katolisizm ve Komünizm, Kapitalizm ve Komünizm bir anlamda Latin ruhu (İtalya, Fransa, İspanya, Portekiz) ile Slav ruhu (Polonya, Rusya) fenomenleri arasında adeta "hakem" gibi konuşmakta ve

durduğu yerden (İslam) onları uzlaşmaya çağırmaktadır. Kendi kendilerine buldukları uzlaşmaların (Protestanlık, Sosyal Demokrasi, Anglo-sakson-İngiltere, Amerika) vs. üçüncü yolculuğa olan yakınlıklarını takdir etmekte ve “daha çok çalışmaları gerektiğini” hatırlatan ve “sonunda geleceğiniz yer burası (İslam)” diyen bir eda ile konuşmaktadır.

Teoriyi ve pratiği kendi şahsında buluşturabilmiş ender simalardan birisi olarak Begoviç’in zihin dünyasında kendisinin sık sık kullandığı tabirle “dram”ın derin acısını hissetmemek mümkün değildir. Belki de kitabında en çok geçen kelime “dram” sözcüğüdür. Dram ve Ütopya başlıklı bölümde şunları söylüyor; “Dram insanın ruhunda cereyan eder. Ütopya ise toplumla ilgilidir. Dram, kainatta mümkün olan varoluşun en yüksek şekli; ütopya ise, dünyada cennet rüyası veya hayalidir. Dramda ütopya yoktur, ütopyada da dram yoktur. İnsan ile dünya, şahsiyetle toplum arasındaki zıddiyettir bu.”

Begoviç bu sözleri “Bosna Dram”ından yıllar önce yazmıştır. Batı İslam’ının bilge kralı böylesi bir dramı fiilen yaşamış, büyük İslam ümmetinin serhad boylarındaki “soluğu” olmuştur. Ondan öğreneceğimiz çok şey var...

Savaşın Ortasında Bir Portre; Aliya

Onunla tanışmayı, fikirlerinden yararlanmayı çok istediğim halde bir türlü gerçekleştirememiştim. Bosna-Hersek'in dağılan Yugoslavya'dan ayrılmasından sonra Sırp canileri tarafından tarihte eşine zor rastlanan soykırım hareketinin başlatıldığı sıralarda, 4 Aralık 1993'te tüm zorlukları aşarak kuşatma altındaki Saraybosna'ya İgman Dağı üzerinden girmeyi başardım. Cumhurbaşkanı Begoviç'in Başdanışmanı Osman Brka'ya Viyana'da, Saraybosna'ya geleceğimi söylediğimde inanmamış olmalı ki, Saraybosna'da beni karşısında bulduğunda şaşırmişti...

Osman Brka, Aliya İzzetbegoviç'e benden bahsetmiş, Bosna ile ilgili çalışmalarımı anlatmış. İzzetbegoviç de, "Biz ateş çemberi içinde yaşarken, bizi hatırlayıp bunca zorlukları göze alarak geldiğine göre, mutlaka görüşelim" demişti. Şehri çevreleyen tepelere yerleşen Sırplar, Saraybosna'yı sürekli bombalıyorlardı.

Günde takriben 300 top mermisi şehir merkezine düşüyordu. Cumhurbaşkanlığı binası, seçilen hedeflerin başında geliyordu. Buna rağmen İzzetbegoviç, Başbakan Haris Sılayiç ve Cumhurbaşkanı Yardımcısı Eyüb Ganiç başta olmak üzere müslüman Boşnak

halkının siyasi öncüleri bu binada çalışmalarını sürdürüyorlardı.

Osman Brka ile Cumhurbaşkanlığı sarayındayız. Çalışma odasının girişinde Aliya İzzetbegoviç'in oğlu Bâqır Begoviç bizi karşıladı. Onunla Viyana ve Cenevrede önceden görüştüğüm için, tanışıklığımız vardı.. Nihayet kapılar açıldı ve Aliya İzzetbegoviç bizi ayakta karşıladı ve kucakladı. Karşımdaki insan, içinde bulunduğu çetin mücadele-savaş şartlarına ve ilerleyen yaşına rağmen dimdik ayakta ve kararlıydı. Dışarıda çatışma sesleri hiç kesilmediği gibi zaman zaman yakınıımıza top mermileri düşüyordu. Her an bir top mermisi başımıza da düşebilirdi...

Böyle bir ortamda süren sohbetimizde, dünyadaki değişimler ve Balkanlarda meydana gelen olayları tartıştık. Onun olaylara bakışı, tarihi bilgisi ve gelişmeleri değerlendirme tarzı beni ciddi mânâda etkilemiştir. Onunla sonraki yıllarda defalarca biraraya geldim. Önemli konuları tartışıp fikirlerine baş vurdum. Kıymetli fikirlerinden çokca istifade ettim.

Münevver Bir Liderdi

Cesaret ve kararlılığıyla hemen herkesin dikkatini üzerinde toplayan İzzetbegoviç, bütün baskılara rağmen boyun eğmeyen ve inandığını hiç çekinmeden her yerde savunan bir insandı. İslamî kimliğini her zaman ve her mekanda sergilemekten çekinmeyen, inancından taviz vermeyen bir şahsiyet idi. Bu tavrını Mahkemelerde yargıçlara karşı olduğu gibi birçok uluslara-

rası kurum ve kuruluşların düzenlediği toplantılarda da ortaya koymuştur. Bunların birine ben de şahid oldum.

4-5 Aralık 1994'te Macaristan'ın başkenti Budapeşte'de gerçekleştirilen Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı zirvesinde, 52 ayrı ülkenin Devlet veya Hükümet başkanının katıldığı toplantıda kadeh kaldırmayan tek lider o idi. Genç yaşta başlattığı siyasi çalışmalarında, o, her zaman asimile edilmek istenen milletini, öz kimliği olan İslam kültürüyle ayağa kaldırmanın mücadelesini vermişti. O hep zoru ve çileyi seçti. Osmanlı'nın Balkanlar'dan çekilmesiyle Sırp ve Hırvatlar tarafından yeryüzünden silinip toprakları işgal edilmek istenen Müslüman Boşnak halkı tarihinde ilk defa bağımsız bir ülke olarak semalarında bayrağını çekip kendi ordusunu kurmaya muvaffak olmuşsa, bunda şüphesiz Aliya ve arkadaşlarının çok büyük rolü olmuştur.

Zoru ve Çileyi Seçti

O sadece siyasi bir lider değil, Bosna halkının sembolü karizmatik bir liderdir de. Denilebilir ki, Bosna Davası, Aliya sâyesinde büyüdü. Aynı şekilde, Aliya da Bosna Buhranı ile... Bosna Trajedisi ortaya çıkmasaydı, Aliya, belki de zaman değirmeninin içinde ufalanıp giden nice tefekkür ve eylem adamlarından birisi olarak, kaybolup gidecekti... Ama, Yugoslavya dağıldıktan sonra ortaya çıkan korkunç boğuşma içinde; Bosna, Aliya sâyesinde kendi öz kimliğine uygun

bir çizgi izlemek bahtına kavuştu ve Aliya da, inanç, fikir ve eylemlerinin uygulama alanı bulduğu, bağımsız olmak için çırpınan bir müslüman halk ve bir müslüman toprağına... Onun için de, Aliya'nın şahsında, aslında bütün bir Bosna ve hatta Balkan tarihi, ve özellikle Balkan müslümanlarının 500 yıllık sergüzeştlerinin tarihi vardı...

Aliya'nın Kişiliğı

128 Aliya tezahürat olur veya üzerine gösteri gölgesi düşer korkusuyla Cuma namazını hangi camide kılaçağını en son ana kadar gizli tutardı. Gideceğı camiyi, oğluna ve korumalarına, arabaya bindikten sonra söylerdi. Dini istismardan çok korkardı ve cami avlularındaki ilgiden son derece rahatsız olurdu.

Bir gün sisli bir kış havası ve günlerden Cuma idi. Müslümanlar devam eden Sırp bombardımanından korunmak için yüksek binaların duvar diplerinden hızlı adımlarla camiye koşuyordu. Ben de daha güvenli bulduğum için Cuma namazını Gazi Hüsrev Bey camiinde kılmaya karar verdim. Cami, savaşa rağmen tıklım tıklım doluydu. Hocaefendi hutbede iken Aliya ve oğlu Bâqır ve iki koruma girdi. Hoca hutbeyi durdurdu. Hürmeten yer almasını bekledi. Görevliler ayağı kalkıp en önde yer vermek istedi. Ancak Aliya, "Burası Allah'ın evidir. Burada farklılık olmaz... Allah katında en üstün olan, takva sahibi olandır. Herkes, bulduğu yere otursun. Ben burada oturacağım. Bilmiyoruz, belki hepimiz çiğnenecek, öleceğiz; ama, İslamı

inşallah çığnetmeyeceğiz... Hocam lütfen hutbeyi tamamlayın!” demişti. Aliya'nın o tavrıyla bütün cemaat duygulanmıştı...

Emekli Maaşıyla Geçinirdi

Mütevazi evinde sadece emeklilik maaşıyla geçiniyordu. Son ânına kadar sâde bir hayat yaşadı... Arkasından mal ve mülkler bırakan bir lider değil, halkına hürriyeti kazandıran örnek bir mücadele ve ışık tutan eserler bıraktı. O en zor şartlarda bile adâletin üstünlüğünü esas alan bir ahlâk anlayışıyla düşmanları üzerinde bile saygı uyandırmıştı... Asla, kin duygusuna kapılmayan; hep, iyiliğin ve ahlâkın, adâletin gerçekleşmesini gözetleyen bir fazîlet timsali olarak parladı. Gizliliği, entrikayı sevmezdi. Açık ve şeffaf olmayı önerirdi. Hesap vermekten kaçınmazdı. Makam ve mevki onun için inanç ve ideallerini gerçekleştirme yolunda bir amaç değil, bir araçtı. Mutevazi ancak onurlu bir kişiliği vardı. Eleştiriye açıktı, tartışmayı severdi. Ancak haksızlığa tahammülü yoktu. Hayatı boyunca, Allah'a ve İslam'a göre şekillenen şahsiyetine, kendine olan güveniyle hep dik durmuştu. Son yıllarında ise, gençlerin yolunu açmak için, huzur içinde makamını güven duyduğu genç kadrolara bıraktı ve onlara tecrübeleriyle yardımcı olmayı sürdürdü...

KAYNAKÇA

- İZZETBEGOVİÇ, Aliya;** *Doğu ve Batı Arasında İslâm*, Nehir Yay., Haziran 1993, İstanbul.
- İZZETBEGOVİÇ, Aliya;** *Tarihe Tanıklığım* (çev. Alev Erkilet, Ahmet Demirhan, Hanife Öz), Klasik Yay., II. Baskı, Ekim 2003, İst.
- ELİAÇIK, R. İhsan;** *İslâm'ın Yenilikçileri*, c. III, Söylem Yay., Nisan 2002, İst.,
- ÇOLİÇ, Velibor;** *Bosnalılar*, Yapı Kredi Yayınları, İst.
- KAYA, Fahri ;** *Çağdaş Boşnak Edebiyatı Antolojisi*; Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- İNALCIK, Halil;** *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, (çev. Halil Berk-tay), Eren Yayıncılık, c.I.
- PİTCHER, Donald Edgar;** *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası*, (çev. Bahar Tırnakcı) Yapı Kredi Yayınları, Mayıs 2001, İstanbul.
- İHSANOĞLU, Ekmelettin;** *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, c. I, II, Zaman, 1999, İstanbul

www.kultur.gov.tr/portal/tarih_tr.asp?belgeno=3563

www.ttk.gov.tr/yayinlar/belleten/belleten247f.htm

Çağa İz Birakan Müslüman Önderler

<http://www.devletarsivleri.gov.tr/yayin/osmanli/bosna/bosna.htm>

<http://www.arastirma.org/index.php/article/view/469/1/37>

www.yenisafak.com.tr/diziler/aliya/aliya01.html

aęa iz bırakan nderler

Onlar;

yařamları, fikirleri ve eserleri ile
modern toplumun bireyelerine
yeni ufuklar açtılar ve amaya devam ediyorlar...

12x19,5 cm. 144 S.

ALİYA İZZETBEGOVIÇ

R. İhsan Eliaçık

Aliya; yok oluş sürecinde varoluş mücadelesi veren Bosna halkının sembol ismi... Mazlum Müslüman halkın haykran sesi... Komutan, devlet adamı ve filozof... Yeni kuşakların onu tanımaya çok ihtiyacı var.

12x19,5 cm. 160 S.

SEYYİD KUTUP

Fatmanur Altun

Bitmek bilmeyen azmi ve güçlü iradesiyle dünya Müslümanlarına örnek olan, hem düşünce hem aksiyon alanında kendisini İslam'a adayan bu güzel insandan öğrenecek çok şeyimiz var.

12x19,5 cm. 120 S.

MUHAMMED İKBAL

R. İhsan Eliaçık

Başlattığı yeniden inşa çağrısının, kendisinden sonra da devam ettirilmesi vasiyetine uygun olarak, Müslüman gençliğin bu yürekli düşünürü tekrar gündeme alması dileğiyle...

12x19,5 cm. 144 S.

HASAN EL-BENNA

Ahmet Emin Dağ

Bugün, İslam toplumlarının içinden geçtiği dönem, Benna gibi liderlere ihtiyacın en üst düzeye çıktığı bir zaman dilimidir. Bu çalışma, Benna'nın hayatını, mücadelesini, fikirlerini ve metodolojisini ortaya koymaktadır.

12x19,5 cm. 160 S.

MALCOLM X

Recep Şentürk

Amerika'daki siyahî Müslümanların uyanışını tetikleyen, hayatının dinamiğini İslam ile yoğurmuş ve bu uğurda canını feda etmiş büyük savaşçı... Tüm dünya halkları için örnek bir şahsiyet...

12x19,5 cm. 136 S.

MEHMET AKİF ERSOY

R. İhsan Eliaçık

'Bir milletin haykırın şairi, haysiyetli aydını ve sorumluluk sahibi düşünürü nasıl olmalıdır?' sorusunun cevabıdır Mehmet Akif .

12x19,5 cm. 176 S.

ÖMER MUHTAR

Osman Arpaçukuru

Libya'yı, modern teknolojiyle donatılmış İtalyan güçlerinin işgaline karşı eşine az rastlanır bir kahramanlıkla yirmi sene müdafaa eden büyük lider Ömer Muhtar'ın hayatı ve mücadelesini konu edinen ender kaynaklardan biri...

12x19,5 cm. 176 S.

SAİD NURSİ

Burhan Bozgeyik

Temel politikaları 'Ya Kuran'ı ortadan kaldırmak, ya da Müslümanları Kuran'dan soğutmak olan şer güçlere karşı Anadolu'dan bir ses yükseldi: 'Kuran'ın sönmez ve söndürülemez manevî bir güneş olduğunu, ben dünyaya ispat edeceğim ve göstereceğim!' Bu sesin sahibi Bediüzzaman Saîd Nursî idi.

12x19,5 cm. 152 S.

İMAM HUMEYNİ

Ayşen Baylak

Şah rejiminin İran halkına uyguladığı baskılara ve emperyalistlerin, İran'ın millî kaynaklarını sömürmesine seyirci kalmayan biri vardı: İmanî Humeynî. Onun başlattığı mücadele, eşine az rastlanır bir devrimle sonuçlanacaktı.

12x19,5 cm. 176 S.

MEVDUDİ

Turan Kışlakçı

İslam'ı bütün bir dünya görüşü ve hayat biçimi olarak değerlendiren, eserleriyle İslam toplumuna ışık tutan bu önemli siyaset ve ilim adamının hayatı, eserleri ve fikirleri üzerine kaleme alınmış nitelikli bir eser.

ÇAĞA İZ BIRAKAN ÖNDERLER

Aliya İzzetbegoviç

R. İhsan Eliaçık

Toplumuna, kültürüne ve tarihine duyarlı bir düşünce adamı fildişi kulede yaşayabilir mi?

Siyaset, tekdüze ve salt pragmatik bir perspektif içerisinde mi üretilmeli?

Aliya İzzetbegoviç, bu iki soruya olumsuz cevap verme cesareti gösterebilenlerin önünde duran en canlı örneklerden biridir.

O, çağdaş İslam düşüncesinin önde gelen bir filozofu, toplumunun sorunlarına duyarlı siyaset üretimine soyunmuş ahlaklı bir siyasi liderdir.

Elinizdeki eser, Aliya İzzetbegoviç'in hayatına dair kısa bir yolculuk niteliği taşıyor.

www.ilkeyayincilik.com
bilgi@ilkeyayincilik.com

